

Släktresan

av

Christian Braw

Till Jaan Kross

Deltagarförteckning vid släktresan 1997

samt kort presentation

I. Deltagare från Ernst-linjen

1. Sven-Åkes barn:

Anne Lindqvist med make Joakim samt barnen Kerstin och Ernst

Rikard Sandman

Oscar Sandman, löjtnant, med fästmö Madeleine

Elenor, fil. kand. med sambo Jean-Luc Duclos

2. Nils Sandman med barn och barnbarn

Nils Sandman, f.d. länsråd, med maka Elsa, läkarsekreterare

Roland Sandman, direktör, med maka Vivianne och sönerna Jonas med maka Carina samt Jakob med fästmö Malin

II. Jenny-linjen

Siegmond Schüttauf, professor, distriktsläkare i Bräkne-Hoby med sambo Ingela Haglund

III. Erik-linjen

Carl-Erik Sandman, chefsåklagare, med dottern Johanna och sonen Mattias. Som medicinsk konsult till Carl-Erik medföljer professor Ruben Johansson

Bussen körs av Roland och Jonas Sandman (Ernst-linjen) från Sandman

Buss&Trafik, Gullringen

Övriga personer

Annika - kanslist vid åklagarmyndigheten i Jönköping, sambo med överläkare Lars Bergmark

Per-Erik Axing - kapten

Lars Bergmark - överläkare vid Jönköpings lasarett

Eberhard Berthold - professor, Stasi-agent

Emil Bringner - kammarskrivare, far till Birgitta Sandman

Theodor Bringner - tullinspektör, farfar till Birgitta Sandman

Gösta Brannestam - kyrkvård

Hugo Brogren - f.d. överstelöjtnant

Åke Engfelt - psykiater

Erik - tjänsteman på Kommunikationsdepartementet

Georg Fors - hembygdsforskare

Gunnar Hyltén-Cavallius - komminister i Eksjö

Hagström och Falk - pensionerade polismän

Henry Högbäck - Carl-Erik Sandmans kusin

Jan-Åke och Arne - medlemmar av den svenska miljödelegationen i Bryssel
Nils Linnermark - lektor
Nilsson och Svensson - f.d. underbefäl vid I 11
Statsrådet
Sebastian och Cecilia - barn till Ingela Haglund i ett tidigare förhållande
Hans Svanström - tjänsteman vid Kommunikationsdepartementet; försäljare hos Atlas Copco
Ulrika - servitris
Magnus Walter - komminister i Ramkvilla
Torbjörn Wetterö - släktresans guide i Jönköping

Organisationer och företag

A A - Anonyma Alkoholister
Alphastiftelsen - institution för alkoholistvård
FMV – Försvarets Materielverk
IB 12 - Smålandsbrigaden
Main International – brittiskt livmedelsföretag
Pharmacon – tyskt läkemedelsföretag
NOVEMA-Brockhaus – multinationellt kemiföretag
Sandman Buss & Trafik - Roland Sandmans företag
Stasi - säkerhetspolis i DDR
Der Bundesbeauftragte - ämbetsverk för behandling av Stasis arkiv
I 11 - Kronobergs regemente
I 16 - Hallands regemente
S 1 - Upplands signalregemente

I

- Det är en särskild glädje för mig, att denna morgon hälsa chefsåklagare Carl-Erik Sandman välkommen som sakkunnig i den svenska miljödelegationen. Vi Bryssel-svenskar står ju mitt uppe i en europeisk och internationell utveckling, där ingen längre kan överblicka fältet. Carl-Erik Sandman har inom svenskt rättsväsen på ett förtjänstfullt sätt genomfört en rad stora miljöåtal. Men han har också gjort en internationell insats av ovanliga mått. I NOVEMA - Brockhaus-målet företrädde han den tyska jordbrukskooperationen, i Main International-målet förde han talan för Tanzanian Mothers´ Association. Det är inte många som vet, att det är Carl-Erik Sandman, som skrivit miljölagarna i Nicaragua och Eritrea, men just därför är jag glad för att kunna nämna det här.

Det är alltså en högt kvalificerad medarbetare vi har fått, och jag vill särskilt vända mig till statsrådet med ett personligt tack för att delegationen har förstärkts på detta utomordentligt kreativa sätt.

- Som statsråd är man ju försiktig med att ta åt sig äran, och min egen insats i sammanhanget bedömer jag som obetydlig, jämfört med det faktum, att vi har kunnat lyfta ut Carl-Erik Sandman ur Pharmacon-målet och nu har honom här på plats i Bryssel. Men jag är ändå glad att Jan-Åke tar det på det sättet. Som statsråd är man ju inte precis van vid personlig uppmuntran. I min egenskap av statsråd har jag gjort den bedömningen, att Carl-Erik här i

Bryssel kan göra en mycket större insats än som chefsåklagare därhemma. Det är visserligen angeläget att Pharmacon-målet förs till fällande dom, och jag är övertygad om att Carl-Erik är mannen att göra det, men jag vet också att han har skickliga medarbetare, som kommer att fullfölja hans intentioner, och fällande domar är ju trots allt bara symptom-behandling. Här får vi använda oss av Carl-Eriks kompetens för att angripa sjukdomens rötter, om jag så får säga.

Jag kan väl också i egenskap av statsråd få tillfälle att i denna krets hälsa dig, Carl-Erik, välkommen i gänget. Vi är ju inga främlingar för varandra. Jag tänker särskilt på det året, när du var kassör i Göteborgs Clarté och jag var vice ordförande. Det har runnit mycket vatten under broarna sedan dess, men jag är i min egenskap av statsråd övertygad om att vi nu har fått rätt man på rätt plats.

Hittills hade det varit en bra förmiddag. Det hade känts tryggt att få med Carl-Erik Sandman i arbetet. Miljödelegationen hade inte förut haft någon fast juridisk expert. Redan förra månaden hade de fått besked om att Sandman var på väg in, och i förrgår hade ordföranden delat ut ett papper med hans meriter. Det var inte alla, som hade läst det, långtifrån, men en av moderaterna hade strukit under två punkter: Nicaragua och Tanzanian Mothers' Association.

När statsrådet hade slutat tala, fanns det ännu ett ord på papperet: Clarté. Carl-Erik Sandman var placerad.

Flera av ledamöterna såg ner i bordet. Moderaten med understrykningarna öppnade sin flaska med bordsvatten. Inte ens socialdemokraterna såg lyckliga ut. Statsrådet märkte ingenting.

- Kompisen, gänget, 68-köret, tänkte moderaten med understrykningarna.

- En gång till, tänkte kristdemokraten.

Statsrådet lutade sig bakåt.

- Ja, i min egenskap av statsråd hör jag ju inte till er i formell mening, men ni skall veta att jag finns här och alltid ställer upp i mån av möjlighet. Ert bord är mitt bord, så att säga. Du kanske har något att tillägga, Jan-Åke?

- Ja, tillägga? Vi ska väl börja.

- Nej, jag menade med Carl-Erik. Det är ju ändå en kraftig kompetensförstärkning ni - eller vi - har fått. Du kanske har något att säga, innan jag drar mig tillbaka. Som statsråd har man ju många stolar att sitta på, och jag har ett sammanträffande med fransmännen om fem minuter.

Moderaten med understrykningarna frestades ett ögonblick att fråga, om statsrådet möjligen talade franska, men han behärskade sig.

Egentligen hade det kunnat bli en stor dag för Carl-Erik Sandman. Det var sant att han hade skrivit miljölagarna för Nicaragua och Eritrea, det var sant att han genomfört flera viktiga miljöåtal. Men han visste mycket väl vilket värde miljölagarna har, och han hade fått se alltför många förundersökningar läggas ner i brist på bevis. Han visste vad fällande domar var värda. Han var fyrtionio år och chefsåklagare i Jönköping. Han hade studiekamrater som var hovrättsråd, en var hovrättspresident i Umeå, en var professor och en hade varit statsråd två gånger. Själv var han chefsåklagare i Jönköping. Han hade röd keps och röd halsduk, kanske för att reta någon, kanske för att på något sätt vara sig själv. Han var fyrtionio år med vuxna barn, villa i Gränna och samma fru som när han började sin första tingstjänstgöring.

Fyrtionio år, gift med Gittan sedan 1973, chefsåklagare i Jönköping. Om han hade fått leva om sitt liv hade han kanske gjort på ett annat sätt. Kanske hade han satsat mer på barnen, kanske hade han varit smidigt konciliant som Peter, han som blev hovrättspresident. Men Peter hade det i blodet, hans far och hans farfar hade varit domare och hans farfars far hade varit präst. Carl-Eriks far hade varit inköpschef på BK i Malmö, hans morfar hade varit linjemästare

vid Vattenfall och hans morfars far hade varit lantbrukare och auktionsförrättare i Småland. Carl-Erik hade inte tänkt i sådana banor förut, men när han fyllt fyrtiosju märkte han att det hände något med honom. Det var inte obehagligt, men det var nytt. Han började tänka på ett nytt sätt. Tidigare hade det alltid varit så, att han haft allt samlat inom sig, allt hade varit kraftsamlat och riktat framåt. Han hade vetat vad han kunde och vad han ville. Han visste att han var bra, en av Sveriges bästa jurister i sin generation. Han hade lyckats med vad ingen annan svensk åklagare lyckats med. Han hade fått fällande domar mot det internationella storkapitalet. Han hade anat tillräckligt av den oerhörda, anonyma kraften i kapitalet för att hinna känna ilningen av det unika, när han hörde domarna läsas upp och kände igen sina egna formuleringar. Han var överlägsen - då.

Men det året han fyllde fyrtiosju bleknade allt det där sakta bort. Han var inte längre samlad i sig själv, han stod vid sidan om och såg på sig själv, såg på dessa fyrtiosju år som om det varit en annans liv. Han märkte att han på ett nytt och oroande sätt började minnas. Minnet fick allt större betydelse för honom, och det var inte minnet av segrarna i rättssalen utan minnet av det som låg tidigare. Det märkliga med minnena var att de var så ljusa. Där var minnena av de långa sommarresorna i pappas vinröda Opel Kapitän, resorna till gravarna i Skirö och till morfar uppe i Bispgården. En sommar hade han varit hos mormors syster på deras gård i Ramsele, förmodligen bara en månad, men minnena av den månaden blev nu så starka att det kunde varit igår: den låga ladugården, blixtnedslaget på fäboden, hagelskuren på väg till fotbollsplanen, väckelsemötet i tältet.

Han mindes sommarsöndagarna i Skanör, sanden mellan tårna och måsarnas skri, han mindes doften från Ribersborgsskolans bespisning och varenda klassrum på Latinskolan, och när han mindes var ingenting kvar av det han retat sig på, han kom bara ihåg det ljusa och goda, och han skämdes över att han tagit vara på så lite.

Men allra mest mindes han mormors syster och hennes familj på gården i Ramsele. De hade gett honom fullständig frihet och en reservationslös kärlek. Han hade fått drömma och driva omkring och gå med i arbetet om han det ville. Ingen hade tvingat honom, ingen hade rättat honom, han hade bara fått vara. Ju mer han tänkte över tiden hos dem, dess mer förstod han, att deras kärlek utan varje inskränkning hade gett honom en grund att stå på. Han hade aldrig tänkt så förut. Nu hade det gått tre år sedan det började. Han var fyrtionio år och chefsåklagare i Jönköping. Det var sexton år kvar till pensionen.

Då och då hände det fortfarande att folk i miljörelsen bad honom hålla föredrag. De första åren efter NOVEMA-Brockhaus-målet hade han varit en internationell celebritet bland dem, men han blev alltmer irriterad på dem, ju mer han hade med dem att göra. De ville alltid tvinga honom att säga mer än han ville stå för. De hade inget begrepp om lagar och ville inte ha det. De ville ha hans namn, de ville ha hans titel på sina affischer och trycksaker, men de ville inte ha honom själv. Han kände sig som en vaxdocka i deras utställning av rättfärdiga. Han drog sig undan från dem i tid för att slippa konfronteras med veganerna. Gittan, som var rätt skärpt, brukade kalla dem paradisbyggarna.

1990 dog hans släkting Sven-Åke Sandman. Han blev överkörd av en lastbil, när han cyklade till sin skola. Sven-Åke och Carl-Erik hade varit tillsammans en del under åren i Lund. Det var i början på 70-talet. Sven-Åke var med i något bokstavsparti, men Carl-Erik gick aldrig längre än till Clarté. Några år före sin död hade Sven-Åke börjat syssla med släktforskning. Han hade skrivit släkthistoria; han var ju historiker, och på hans initiativ hade det bildats en interimsstyrelse till en släktförening. Sven-Åke var den drivande kraften, och han hade fått med sig Nils Sandman, som varit länsråd i Vänersborg. När Sven-Åke dog hade Nils fått med Carl-Erik, inte med en gång utan det året han fyllde fyrtiosju. Till sommaren hade de planerat en

släktresa. De skulle börja i Jönköping och sedan åka neråt Skirö och sluta med kransnedläggning på Sven-Åkes grav i Kalmar. Carl-Erik skulle hålla i det. Han var ju på plats.

- Jaha, sade statsrådet, hade du något att tillägga? Jag får strax kila nu. Franske ministern väntar strax. I min egenskap av statsråd måste jag hålla tiden.

- Vilket språk ska han tala, tänkte moderaten med understrykningarna.

Äntligen samlade sig ordföranden.

- Du är som sagt varmt välkommen hit, Carl-Erik, det ska du veta. Det känns tryggt att ha dig med. Kanske du ville säga något själv nu?

Egentligen hade det kunnat bli en stor dag för Carl-Erik. Det var första gången i livet han hade varit i närheten av makten. Allt han hade kunnat göra tidigare hade varit att peka på plumparna i protokollet. Nu kunde han påverka. Han kunde styra. Han hade tillräcklig erfarenhet av människor för att inse, att han kunde få delegationen i sin hand genom sina kunskaper och sin vilja, alla utom möjligen mannen med bordsvattnet. Där hade han, det visste han utan ord, en fiende. De andra däremot skulle han kunna styra.

Han insåg det, och han insåg samtidigt att han inte längre var intresserad av det. För fem år sedan skulle han ha känt att han fått luft under vingarna, äntligen, äntligen. Han skulle känt något av segervittringen från NOVEMA-Brockhaus-domen och ännu mer. Med domen är målet slut, men här fanns en början till något mer.

Men han visste själv, att det inte var för fem år sedan idag. Han var inte längre intresserad. Dessutom mårde han inte bra. Han hade huvudvärk och var lätt illamående. Han hade aldrig känt så förut. Var han på väg att få influensa?

- Ja, sade ordföranden dröjande, så lämnar jag ordet till dig.

Illamåendet tilltog.

II

Illamåendet tilltog. De väntade. Han måste säga något.

- Min utgångspunkt för det arbete jag vill göra tillsammans med er...

Moderaten tog en klunk bordsvatten.

- Utgångspunkten är alltså given i och med Riodeklarationen. Ur legalistisk synpunkt är deklARATIONEN inte lagtext utan endast en ambitionsförklaring.

Han började svettas. Han tog upp näsduken och torkade sig.

- Man måste emellertid alltid ha i minnet, att all lagstiftning har en ambitionsaspekt. Vi har lagar mot stöld därför att vi vill minska antalet stölder. Lagstiftaren hyser däremot ingen förhoppning om att utplåna stölden som sådan. Internationella deklARATIONER syftar på ett liknande sätt till att begränsa företeelser, skadliga för det internationella samfundet. Det är min erfarenhet att man kan nå långt genom att behandla dokument som Riodeklarationen med största respekt.

Han kände en lätt svindel.

- Genom att tillerkänna deklARATIONENS ord just det som de uttrycker...

Han kom inte längre.

- Jag måste be om ursäkt, jag mår inte bra.

Han reste sig ur stolen för att gå mot dörren. Ordföranden reste sig till hälften. Nästan framme vid dörren föll Carl-Erik Sandman ihop på golvet.

- Vad är det?
- Kalla på ambulans!
- Vad heter ambulans på franska?
- Säg ambulans!
- Var är telefonen?

- Jag måste sticka, fransmännen väntar.

Statsrådet tog ett kliv över honom, ut i korridoren. De andra hade rusat fram. Ordföranden höll honom vid handleden.

- Han har fortfarande puls.
- Se till att andningsvägarna är fria.

Någon tog av slipsen och knäppte upp skjortan.

- Är det ingen som har ringt efter ambulans?
- Vad heter det på franska?
- Säg ambulans.

Kristdemokraten lyfte luren.

- Schwedische Umweltdelegation hier, wir möchten dringend eine... ein Krankenwagen. Ja, bitte. Dringend, unmittelbar! Zimmer siebzehn.

- Kan du inte tala franska?
- Fattade dom?

Han lade på luren.

- Nej, jag kan inte tala franska. Dom fattade. Det finns läkare i huset.

Han gick bort till Carl-Erik och föll på knä vid hans sida. Han tog hans vänstra hand.

- Carl-Erik, sade han sakta, Carl-Erik, om du kan höra mig, så rör på handen.

De såg förhåxade på den slappa handen. Ingen rörelse märktes. Han tog den andra handen.

- Carl-Erik, rör lite på handen om du kan höra mig.

Och nästan omärkligt ryckte det lite i lillfingret. De såg på varandra.

- Han hör!

Mannen vid hans sida sade:

- Vi måste flytta på dig, Carl-Erik, så att de kommer in med båren.

Han vände sig till de kringstående.

- Vi lyfter i kläderna. Du håller huvudet. Ni tar i kavajen, ni i fötterna.

Dörren stod på glänt efter statsrådet. Försiktigt lyfte de in Carl-Erik Sandman i rummet. När ambulansmännen kom hjälptes de åt att lyfta upp honom på båren. De stod kvar vid den öppna dörren och såg båren försvinna i korridoren.

- Vi, sade ordföranden, vi ajournerar sammanträdet till efter lunch. Eventuellt kommer statsrådet att vara med då. Ulla tar fram texten till Riodeklarationen.

- Den fick vi förra veckan.

- Alla har den inte här. Ulla tar fram den. Jag följer med i ambulansen. Om jag inte är tillbaka efter lunch tar Arne över ordförandeskapet.

Carl-Erik Sandman mindes i efterhand mycket lite av sin dag hos miljödelegationen. Mest mindes han sin sprängande huvudvärk och mannen, som suttit vid hans sida och hållit hans hand. Dagar och nätter gick ihop, han matades och vändes, hans säng rullades till undersökningar och rullades tillbaka. En dag satt Gittan vid hans sida.

- Kan du se mig, Carl-Erik? Kan du höra mig? Kan du säga något? Hur är det med dig, Carl-Erik?

Han hörde hur läkaren talade med Gittan på bruten engelska, och det lät att hon grät.

Hon satt en halv dag vid hans sida och höll den lama handen. Hon smekte och innan hon gick

kysste hon den. Han följde henne med blicken, när hon gick fram till dörren. Hon vände sig om.

- Hej då, Carl-Erik, sov gott i natt. Jag kommer tillbaka om en vecka.

De tog hem honom till Jönköping, han mindes inte hur, kanske var det med ambulans, kanske med flygplan. Han testades och röntgades. Man fäste elektroder vid hans huvud.

Kanske var det redan andra dagen, som överläkaren för första gången stod vid hans säng. Han kände ögonblickligen igen honom. Han hade blivit fetare, håret hade blivit tunnare. Men det var han, det var Lars Bergmark, som han hade åtalat för vållande till annans död och grov rattonykterhet. Det var i Borås hösten 1987. Han mindes det exakt. Det är inte ofta man får väcka åtal mot läkare. Det var egentligen det enda fallet han haft under sin bana. Det blev fällande dom, det kunde inte bli annat, men påföljden blev lindrig, " då allmänpreventiva skäl saknar relevans på grund av målets särskilda karaktär", som det hette i domen. Den gången hade Carl-Erik inte varit chefsåklagare, men han hade tänkt på sin studiekamrat Peter, han som var så konciliant och blev hovrättspresident. Och så hade Carl-Erik lämnat saken.

Igenkännandet var ömsesidigt. Lars Bergmark hade faktiskt varit skolkamrat med Carl-Erik, även om den andre aldrig lagt märke till det, eftersom Lars var tre år yngre. Men Lars hade sett Carl-Erik, både på Ribersborgsskolan och Latinskolan och faktiskt också några gånger på Malmö nation i Lund. Han hade till och med dansat med Gittan en gång. Han hade också känt igenom honom i tingssalen i Borås. Carl-Erik hade varit saklig, totalt saklig och kall. Han hade hela förloppet klart för sig, meter för meter, sekund för sekund, bättre än Lars själv hade haft, av naturliga skäl. Han hade varit mer som en folkskollärare än som en åklagare, grundlig, tålmodig och pedagogisk. Det var så skickligt genomfört att inte ens notarien kunde somna.

Domen blev mild. Dagen efter ringde Lars chef:

- Ta det inte så hårt. Det kan hända vem som helst. Men jag ska säga dig en sak. Ta domen med dig och åk ner till en öppen anstalt ett stycke härifrån, ta Ödevata eller Singeshult. De är skyldiga att ta in dig. Ta det som en semester.

Han var nära att tillägga:

- Så gjorde jag.

Men han hejdade sig. Lars följde hans råd och det gick i lås. Men månaderna på öppen anstalt blev ingen semester. Han ville aldrig mer tänka på dem.

Nu låg åklagaren framför honom, den grundligt saklige och överlägset pedagogiske.

På kvällen ringde Lars sin handledare från avhandlingsarbetet. Det blev tyst i luren.

- Är du säker, alldeles säker?

- Det är han, ingen tvekan.

Det blev tyst igen.

- Du ska veta, att om du gör en enda miss är du illa ute. Vet de anhöriga om det?

- Det kan jag inte tänka mig. Han kan inte tala.

- Men om du gör en miss här, då kommer det fram på ett eller annat sätt. Kom ihåg att han är jurist. Det brukar prägla familjerna.

Det var bara det att inget syntes på röntgen, inte ett spår av skada. Lars försökte alla upptänkliga vägar för att nå fram till en diagnos. Till sist återstod bara en möjlighet: depression.

Han talade med hustrun:

- Vi hittar ingenting. Det måste vara depression. Det kan inte vara något annat.

Hon såg undrande på honom.

- Carl-Erik är en mycket aktiv och positiv person, han har aldrig någonsin varit deprimerad. Det verkar ju som hjärnblödning.

- Men det syns ingenting, det syns ingenting alls. Det kan inte vara något annat än depression.

Från och med nu behandlade personalen honom som deprimerad. Man lyfte upp honom och satte honom på sängkanten.

- Sitt nu här, du kan om du bara vill.

Han föll omkull.

De satte honom på en pall.

- Bestäm dig nu för att sitta här. Du kan ju!

Han föll av och fick ett sår vid tinningen. Det var svårt att förklara, när hustrun kom.

Läkaren satt hos honom:

- Lyssna på mig, Carl-Erik, det är inget fel på ditt huvud. Det finns inga indikationer på stroke. Du är deprimerad, hör du det, du är deprimerad. Du ska få psykofarmaka och hjälper inte det försöker vi med elchocker. Men du måste vilja själv, du måste själv vilja komma upp ur depressionen.

Den sjuke såg på honom med fasa i blicken. Högra handen rörde sig över lakanet.

En dag, när läkaren kom in stod en okänd man vid sängen. Han hade ryggen mot dörren och höll i den sjukas båda händer. Lars gick till andra sidan sängen. Då märkte han doktorsringen på mannens hand. Han såg upp. Det var en tunn liten man med stor näsa, guldbågade glasögon och snett leende.

- Vem är ni, frågade Lars.

- Jag tillhör Carl-Eriks bekantskapskrets, om man så säger. Nej, egentligen inte, men vi är grannar och Johanna bad att jag skulle titta till Carl-Erik.

- Det är jag som är hans läkare.

- Jag vet, men jag är bara pensionär. Ja, jag har ju varit professor, men nu är jag pensionär. Jo, jag sitter kvar i Nobelkommittén i år också, det är sant, men det hör inte hit.

- Jaså.

Det blev tyst. Den sjukas blick gled från den ene till den andre.

- Ja, vad säger ni, frågade till sist den äldre.

Först senare kom Lars på att han aldrig sagt sitt namn.

- Det ser ut som en stroke, men det finns inget som tyder på det. Det syns ingenting på röntgen, ingenting. Det är depression.

Den äldre tog Carl-Eriks händer i sina igen. Han tittade vänligt på honom och log.

- Det behövs inte så mycket maskiner, sade han, det allra mesta kan man känna med händerna. Har ni inte fått lära er det?

Han tycktes leka med den sjukas fingrar.

- Ja, visst är det så. Ni behöver inte ens känna det med händerna, ni ser det med ögonen. Ni har väl inte glömt bort att ni har ögon, min vän?

- Men det syns inget på röntgen.

- En sak till. Ni har hjärta, inte sant? Ni blev läkare för att ni ville bota och lindra, var det inte så? Vår patient har en svår kroppslig skada. Vi kan inte ha hjärta att säga att han är deprimerad.

- Men jag måste ha bevis för att kunna ställa diagnos.

Den andre släppte den sjukas händer. Han tog upp sin fickalmanacka och en penna och på en tom sida ritade han två cirklar med smala sektorer.

- Ser ni här? För nittio år sedan trodde man att man visste nittiofem procent av allt som finns att veta och snart skulle man veta också resten.

Han pekade på den smala sektorn i cirkeln och visade den också för den sjuke.

- Så kom de stora genombrotten i kärnfysiken och man upptäckte att vi vet fem procent av allt

som kan vetas. De nittiofem procent som återstår kommer vi sannolikt aldrig att få veta något om.

Han lade samman fickalmanackan.

- I de nittiofem procent av sjukdomens värld, som vi möter, får vi aldrig bevis. Där måste vi röra oss med intuition eller - om ni så vill - konstnärskap. Jag har en god vän i Hannover, professor Peter Petersen. Han sände mig för en tid sedan en uppsats med titeln Der Therapeut als Künstler. Är Peter Petersen ett namn för er?

- Jag har aldrig hört talas om honom.

- Skada. Han har något viktigt att lära oss läkare. Det är, att när vi är som bäst, är vi konstnärer, som intuitivt känner oss fram till sanningen och lockar fram ljus och hälsa hos våra patienter, våra med-lidande, som jag vill kalla dem. Vi blir ju också sjuka, eller hur?

- Men varför syns det inget på röntgen?

- Ni frågar mig om de nittiofem procentens sektor, där vi ingenting vet.

- Vad ska jag göra då?

- Se med era ögon och känn med era händer.

- Jag ser bara depression.

- Ge honom undersökning med NMR då.

- Vet ni vad det kostar?

- Ja, kan man inte se och har man inga händer att känna med, så måste det kosta. Men nu ser jag att klockan har gått.

Han vände sig mot de sjuke.

- Jag kommer tillbaka i morgon, Carl-Erik. Johanna bad mig hälsa.

Han tog högerhanden mellan sina båda händer. Den sjukas fingrar rörde sig. Besökaren kramade handen. Så gick han mot dörren. Plötsligt tycktes han komma ihåg Lars, vände sig till hälften om och sade tyst:

- Inte bra, kollega, inte alls bra.

III

Magnetkameraundersökningen visade att den gamle läkaren hade rätt. Utebliven behandling hade sannolikt förvärrat skadorna.

- Det är så, fru Sandman, att jag bara kan beklaga. Vi gjorde ett misstag. Nu är det gjort. Jag får ta på mig ansvaret. Hjärnskadorna är svåra och obotliga. Vad vi kan hoppas på är en mindre, kortvarig förbättring. Kanske kommer han att kunna säga några ord, kanske sitta uppe och göra enklare terapi. Det är det hela. Det blir inte mer än så.

Birgitta Sandman var fyrtiotre år. Johanna hade fyllt tjugo och Mattias var nitton.

- Kan han komma hem?

- Ja, om ni kan ägna resten av hans återstående liv åt att vårda honom, givetvis med stöd av hemsjukvården.

Birgitta var chefssekreterare på Husqvarna Vapenfabrik. Hon hade hela ansvaret för affärskorrespondensen med Frankrike, Spanien och Italien. Det hade varit ett bra liv för Birgitta. Hon var kompetent, energisk och noggrann. Hon tittade ut genom fönstret.

- Han kan inte vara ensam en halvtimme. Han är och kommer att bli fullständigt beroende av hjälp.

Hon satt tyst en stund.

- Hur länge kommer han att leva?

- Han kan vara död i morgon. Han kan leva i tjugo år.

Hon satt tyst igen.

- Känner han igen mig?

- Troligen inte. Enligt min bedömning är hela minnesfunktionen utslagen.

- Kan ni ge mig ett råd?

Han ville det inte, han kunde inte hjälpa det, men plötsligt såg han åklagaren i tingssalen, hur han gick med avmätta steg över golvet och utförligt förklarade hela händelseförloppet, meter för meter, sekund för sekund. Och där satt han, Lars Bergmark, vid sidan om sin beskedlige offentlige försvarare.

Han skakade på huvudet som för att få bort minnesbilden.

- Ni ställer en fråga till mig som jag egentligen inte kan svara på - som läkare.

Stämningen från tingssalen kastade sig över honom igen och han mindes det han inte ville minnas, månaderna på Ödevata. Varför, varför skulle detta komma över honom just nu?

Han försökte den utväg, som psykologerna brukade använda.

- Egentligen har ni nog svaret inom er själva. Kan ni inte berätta hur ni tänker?

- Ja, sade hon dröjande, jag förmodar att han kan få vara kvar i vården på något sätt, och jag går och hälsar på honom en gång i veckan även om han inte känner igen mig. Jag fortsätter mitt liv som vanligt, kanske säljer jag villan och flyttar till en lägenhet. Jag blir änka utan att ha en grav att gå till. Förstår ni vad jag menar?

Läkaren nickade.

- Men ni har tänkt på andra alternativ också.

- Jag kan ta hem honom och sluta mitt arbete. Det finns väl något slags bidrag till anhörigvårdare. Sedan sköter jag honom i tio år eller tjugo, och då är jag femtiotre eller sextiotre. Vem vill ha mig då på arbetsmarknaden? Men jag kan ju gå till socialen.

- Finns det inget mer alternativ?

Hon svalde och såg ner.

- Ni har tänkt på en annan möjlighet?

Hon såg honom i ögonen.

- Jag visste redan i Bryssel att det var så som ni såg att det var på magnetröntgen. Ni kommer inte med något nytt. Jag har tänkt igenom det. Nu är ett liv förstört. Men det är ingen mening med att ett liv till går till spillo. Han minns mig inte mer. Jag måste leva mitt eget liv nu. Jag har haft mitt liv med Carl-Erik, och det har varit ett bra liv, men nu måste livet gå vidare. Vården är ju till för sådana som Carl-Erik. Han får vad han behöver. Jag får vara tacksam för vad vi har haft tillsammans och detta får vara detta.

Hon tog upp sin handväska.

- Nej, nu har jag tagit er tid.

Han såg efter henne, när hon lämnade rummet. Efter en stund gick han ut till den sjuke. Carl-Erik såg på Lars med fast blick. Höger hand rörde sig på täcket. En stund stod läkaren i dörren. Sedan vände han sig om och gick. Men innan han kommit till sin egen dörr såg han att någon var på väg in till Carl-Erik, en liten man med stor näsa och guldbågade glasögon. Lars stängde sin egen dörr och lutade sig mot dörrposten.

- Tänk, om han får honom att tala!

*

Gittan ringde samma kväll till sin syster Lena i Stockholm. Hon var kanslichef på

Kommunikationsdepartementet och tre år äldre än Gittan. Lena var bra. Hon lyssnade och tänkte efter innan hon svarade. Efter tre dagar kom det ett brev som Lena hade skrivit på jobbet.

Kära Gittan!

Tack för att Du ringde i måndags. Jag har tänkt mycket på vad du berättade. En sak kan Du vara glad för i allt elände, och det är att Du eller Ni har fått en förstående läkare. Jag tror att han har precis rätt: Du har svaret inom Dig själv.

Du var ju så ung, när Ni gifte er, sex år yngre än Carl-Erik. Du har gett tjugo år av Ditt liv åt honom. Du har lagat hans mat, tvättat hans tvätt och fött hans barn. Nu måste Du tänka på Dig själv. Det är högt på tiden. Du är fyrtiotre i år. Du kunde ha gjort en karriär, som jag. Jag menar inte att Du har fått det dåligt, men en sekreterare är en sekreterare. Du kunde ha varit chef, som jag.

Du ska inte bekymra Dig för Carl-Erik. Han får den bästa vård han kan få. Hälsa på honom någon gång, om Du känner för det. Det är ju egentligen för Din egen skull mest, för honom gör det varken till eller ifrån. Om Du hellre vill glömma honom, så gör det. Varför ska Du vara en barmhärtig samarit? Det har Du varit alldeles för länge. Bäst är om Du kan komma upp hit till Stockholm och slippa alla bindningar av gamla bekanta. Gränna är inget för Dig. Med Dina språkkunskaper och erfarenheter skulle Du passa på Handelsdepartementet. Jag har lite tåtar jag kan dra i inom Partiet, men bara om Du vill. Du måste vilja själv. Du kan bo här hos mig ett tag, och när Du har sålt villan kan vi fixa en fin lya åt Dig här på Östermalm. Du ska se framåt, Gittan. Det andra är något som har varit. Det är ett avslutat kapitel nu.

Jag förstår att Du är ledsen för att Du har förlorat Carl-Erik, men både Du och jag vet ju att det inte har varit så lätt alltid. Faktiskt, om detta inte hade hänt, hade du aldrig kunnat komma loss och göra något för Dig själv av Ditt liv.

Hör av dig snart! Kram och puss!

Din

Lena

Det var alltså Johanna, som hade vänt sig till den gamle läkaren, han som kunde känna med händerna. I fyra veckor besökte han dagligen Carl-Erik. Han hade regelbundna vanor och kom alltid vid besökstidens början, stannade en timme hos den sjuke, pratade lite med sköterskorna och gick sedan hem på slaget tre. Vem han var, visste de egentligen inte.

- En vän till familjen, presenterade han sig.

Lars Bergmark höll sig undan, när han var där. Han hade förstått att sköterskorna talade om besökaren, men han ville inte veta vad de sade, och han ville inte att de skulle veta vem han var.

En av de äldre sköterskorna hade försökt en dag:

- Ska vi inte göra något? Den där mannen är ju hos Sandman varenda dag.

- Vad ska vi göra?

- Det är konstigt, tycker jag.

- Blir patienten orolig?

- Nej, snarast bättre.

- Trots eller på grund av besöken?

Hon ryckte på axlarna.

I höger arm återkom funktionerna alltmer. Han hade kunnat börja äta med sked. Också vänster arm började han kunna röra. Bergmark noterade med oro den fasta blicken och de första försöken att återvinna språket.

- Bara han inte börjar tala!

Men egendomligt nog träffade aldrig Gittan den gamle läkaren. I slutet av januari tog hon tjänstledigt en månad och åkte upp till Stockholm. Lena drog i sina tåtar. Det ordnade sig, perfekt.

- Du måste tänka på dig själv, sade hon, det här ska gå vägen, det vet jag.

När Gittan varit i Stockholm en vecka, fick Johanna ett brev från professorn. Han skrev:

Kära Johanna!

Först av allt vill jag tacka Dig för det intressanta och på många sätt gripande uppdrag Du har gett mig. Jag kan givetvis inte gå in på en kollegas ansvarsområde som läkare, men jag väljer att betrakta mig som Din medicinske konsult, och som sådan utför jag med gott samvete mitt arbete.

Din far är allvarligt skadad, dels på grund av det han drabbats av, dels som en följd av den feldiagnos som ställdes av överläkare Lars Bergmark. Jag skall i ett senare brev återkomma till frågan om hans juridiska ansvar.

Mer intressant för Dig är nu frågan om Din fars prognos. Han har, som jag nämnde, svåra och obotliga hjärnskador. Men den mänskliga hjärnan har också oerhörda och fullständigt oväntade kombinationsmöjligheter. Det är alltså fullt realistiskt, att Din far kan komma tillbaka till en människovärdig tillvaro.

Detta fordrar emellertid en ovanlig och aktiv vårdinsats, som svensk sjukvård saknar såväl kompetens som villighet till. Grundproblemet ligger däri, att man endast betraktar människan som en kropp eller - vilket är ännu värre - endast som en summa av sina biologiska funktioner. Din fars biologiska funktioner ägnas numera ett betydande intresse, men ingen tycks ha kommit på att han också har en själ. Det närmaste man kommit i den vägen är att arbetsterapeuten har erbjudit honom att lägga pärlplattor, och då han inte visat intresse för detta har han bedömts som ett hopplöst fall. Jag blygs över att tillstå att det går till så inom den sjukvård, som jag har ägnat hela mitt aktiva liv, men detta är sanningen och jag kan inte förneka den.

Vad återstår då? Jag har själv som pensionär inga som helst befogenheter, när det gäller Din fars vård. När jag tänker på de möjligheter som skulle kunna finnas vad gäller samhällsinsatser står jag svarslös, detta så mycket mer som nedskärningar nu dagligen drabbar vården. Men inte ens det största ekonomiska tillskott skulle göra någon förändring, så länge människosynen är densamma.

Den enda lösningen är om Ni ifrån familjens sida kunde ställa upp. Vad Din far nu behöver är regelbunden, uthållig intellektuell träning. Han skulle behöva att en jurist satt vid hans sida och repeterade hela jur. kand:en med honom. Det kan givetvis inte Ni i familjen göra. Men Ni skulle kunna läsa med honom de böcker han har fäst sig vid, Ni skulle kunna spela för honom den musik han älskar, ja, allt Ni kommer på som berör hans själsliv. Här räcker inte ett besök i månaden, här behövs daglig, timslång träning för att de passiva delarna av hjärnan skall kunna aktiveras.

Kanske är jag helt orealistisk när jag skisserar detta. Kanske lägger jag en alltför tung börda på Er syskon. Men jag kan redan nu försäkra Er, att Ni inte kommer att ångra ett ögonblick av denna insats.

Får jag till sist bli lite personlig? När jag började min bana som läkare var det för mig och mina föräldrar framför allt ett socialt kliv uppåt. Men läkarens liv är ett liv bland lidande, och det livet har förändrat mig. De stora ögonblicken i livet har inte varit professorsinstallationen eller liknande tillfällen. De stora ögonblicken har varit när jag kunnat bistå någon att återvinna hälsan. Det har gett mitt liv mening. Än idag får jag tårar i ögonen, när jag möter en tidigare patient, som jag kunnat hjälpa. Det är så, kära Johanna och Mattias, att livet får sitt värde i den mån det är ett liv för andra. Det har för mig varit livets stora lärdom. Därför tvekar jag inte att lägga fram för Er mina tankar om Er fars rehabilitering.

Med varmt tack för det förtroende Ni har visat mig förblir jag

Er vän och konsult
Ruben Johansson

Men varför nämnde han inte Birgitta i brevet?

IV

Redan i februari sade Johanna upp sitt studentrum och flyttade hem. Villan hade stått tom i tre veckor med värmen på det lägsta. Johanna fick kvällsarbete på Burger King. Mattias lovade att komma hem i slutet av mars.

Hon letade bland pappas gamla LP och hittade Fats Waller, Ella Fitzgerald och Count Basie. Hon spelade över dem på kassett och tog med till sjukhuset. Ruben Johansson var redan där. De satte på bandspelaren och började med Fats Waller. Carl-Erik lyssnade. Högra handens fingrar började trumma mot täcket och han log.

När bandet var slut pekade han och ville säga något. Johanna lutade sig fram.

- Vad vill du?

Han försökte få fram något, gång på gång. Det blev inget. Hon ville sätta sig, men läkaren sade:

- Vänta, det kommer!

Gång på gång försökte han. Ibland sjönk han ner mot kudden, men han gav sig inte och till sist kom det:

- Igen!

Hon såg på läkaren, och hon såg tårar i hans ögon. Tre gånger spelade de bandet med Fats Waller.

Nästa dag letade hon bland hans böcker. Hon fann en pocketutgåva med Tomas Tranströmers dikter. Den var fylld av understrykningar och markeringar.

Han låg vaken och väntade när de kom. Han pekade på bandspelaren, och hon märkte att han ville säga något, men hon kunde inte veta att han hela förmiddagen legat och övat på ett enda ord:

- Fats.

Han hade kunnat säga det vid middagstid och han hade kämpat för att hålla det kvar, men nu var det borta. Han försökte finna det, han letade bland minnets ruiner. Det var borta. Hon frågade:

- Vill du höra Fats Waller?

Det var det! Han strålade upp:

- Fats.

När bandet var slut sade han, fullt tydligt:

- Igen.

Och de spelade igen.

Hon höll upp boken men han visade ingen reaktion. Hon slog upp dikten Om Historien, som han strukit för:

En dag i mars går jag ner till sjön och lyssnar.
Isen är lika blå som himlen. Den bryter upp under solen.
Solen som också är en mikrofon under istäcket.
Det kluckar och jäser. Och någon tycks ruska ett lakan,
långt ute.

Alltihop liknar Historia: Vårt NU. Vi är nedsänkta,
vi lyssnar.

Ingen reaktion. Blicken var långt borta. Hon försökte en ny:

Sommaren är grå just denna underliga kväll.
Regnet smyger ner från himlen
och tar mark stilla
som om det gällde att övermanna en sovande.

Ingen reaktion. Minnet var borta. Hon bläddrar vidare. Hon finner en kort liten vers:

Sanningen finns på marken
men ingen vågar ta den.
Sanningen ligger på gatan.
Ingen gör den till sin.

Han log aningen av ett leende. Han hade känt igen. Hon frågade:

- Ska jag läsa den igen?

Han nickade. Hon läste.

Sanningen finns på marken
men ingen vågar ta den.
Sanningen ligger på gatan.
Ingen gör den till sin.

De märkte att han var trött. Han somnade medan de satt hos honom. Innan Johanna senare på kvällen skulle gå till Burger King gick hon igenom Carl-Eriks bokhyllor på nytt. Hon tog ut Hjalmar Gullbergs samlade dikter och såg på understrykningarna.

*

Det fungerade med Lenas tåtar. Det blev Handelsdepartementets informationsavdelning. Det var perfekt.

- Du, sade Lena, nu tycker jag att du skall tala med en mäklare om att sälja villan.
Innan Johanna skulle gå till Carl-Erik nästa dag ringde mäklaren.
- Är det hos Sandmans?
- Ja, det är Johanna.
- Vi har fått ett uppdrag från Birgitta Sandman i Stockholm att sälja en villa som tillhör henne. Vi skulle gärna vilja göra en värdering av objektet.
- Värdering av objektet?
Hon såg sig om in mot rummen. Här var hennes barndom och ungdom samlade. Där hängde bilderna av henne och Mattias, när de var små, där var märkena efter grinden som de haft vid källartrappan när Mattias var liten. På hatthyllan låg pappas röda halsduk.
- Ja, vi skulle värdera, eftersom fru Sandman...
- Men pappa då?
- Ja, vi har fått ett uppdrag idag och nu...
- Men pappa lever ju, hör ni det, han lever!
Det var tyst. Så hörde hon att luren lades på. Hon satte sig på en stol i köket. Hon såg på vägguret att besökstiden var inne. Den dagen blev Ruben Johansson ensam vid Carl-Eriks säng.
- Idag är jag ensam här. Johanna har fått förhinder, sade han.
Och så spelade han Fats Waller.

*

- Hon kunde inte ta sig samman för att åka till Burger King på eftermiddagen. De ringde efter henne, men hon kunde bara säga:
- Det har hänt något så hemskt.
Tystnad.
 - Jag klarar det inte.
Till sist:
 - Men du kommer väl i morgon?
Som väl var ringde Mattias på kvällen.

*

- Som mäklare är man van vid udda ägarförhållanden. Folk tror att det bara är skilsmässor, men det är allt mellan himmel och jord. Som mäklare lär man sig också vilka uppdrag som är sunda och vilka som skall undvikas. Detta var avgjort inte sunt. Mäklaren ringde Birgitta samma kväll.
- Vi kan tyvärr inte åta oss uppdraget.
 - Varför det då?
 - Vi har våra principer.
 - Låt mig ta det, viskade Lena.
Hon tog luren.
 - Det är Lena Bringner. Jag är Birgitta Sandmans juridiska ombud. Var ligger problemet?
 - Det är inget problem. Det är bara ett meddelande: Vi kan inte åta oss uppdraget.
 - Men ni kan väl rekommendera en annan firma?
 - Det är inte ett uppdrag vi rekommenderar våra kollegor att ta.

*

Nästa dag var Johanna på plats vid besökstidens början. Hon hade med sig ett band med Beethovens violinkonsert i D-dur. Pappa hade spelat den i flera år när de körde till ridhuset. De hade kallat det för ridhusbandet.

Hon såg på honom, när de inledande takterna hördes. Hon såg, att han mindes. Ansiktet slätades ut, han sträckte ut handen mot henne. Det var han och hon, på väg till ridhuset igen.

Strax innan de skulle gå tog hon fram Gullbergs dikter och visade för honom, men han reagerade inte. Hon läste:

Svärd som fäktar mot övermakten,
du skall brytas och sönderslås!
Starka trupper har enligt TT
nått Thermopyle, Greklands lås.
Fyrtioåriga Karin Boye
efterlyses från Alingsås.

Hon märkte att han började röra läppar och tunga, det gurglade och väste, men han fick han inte fram något. Han pekade på boken och sökte på sidan. Hon läste där hans finger stannade:

Ej har Nike med segerkransen
krönt vid flöjtspel och harposlag
perserkonungen, jordens gissel.
Glömd förvittrar hans sarkofag.
Hyllningskören skall evigt handla
om Leonidas nederlag.

Hon bläddrade bakåt och fann dikten om strandtistel. Den sista versen var förstruken flera gånger:

Strandtistel, du som låter vinden storma
utan att ryckas med och brytas av,
lär mig att vara sällsynt och att forma
stjärnor på gränsen mellan jord och hav.

Han strök hennes hand och nickade. Alldeles rent och klart sade han:

- Bra, bra.

Hon lade samman boken. Läkaren lutade sig fram.

- Nu tar vi lite Fats Waller, Carl-Erik.

Han somnade med ett leende på läpparna.

*

- Kan du fatta, Lena, varför de inte ville sälja huset åt mig?

- Klart att jag kan fatta det. Jag borde ha tänkt på det för länge sedan: Carl-Erik lever ju. Han äger halva huset, och ni är inte skilda. Du är utfattig så länge du inte skiljer dig. Det är hela sanningen. Hur mycket tror du att jag fått betala för den här tvåan? 1.375.000:-! Och vad får

du ut för villan i Gränna? Det är dyrt att leva i Stockholm, det ska alla veta. Och så ska jag ha till pensionsförsäkringen och ha förtur på privat servicehus efter pensionen. Har du insett det: pensionen! Jag är fyrtiosex i år, det är nitton år till pensionen. Kom, så gör vi oss en drink och sätter på en video.

Filmen rullade. De drack ur drinken och blandade en till.

- Och snart är man en kärring som alla andra i Stockholm. Har du nånsin sett så många kärringar som här i Stockholm? Överallt är dom, på utställningar och konserter och föreläsningar och restauranger, det bara kryllar av kärringar. I hela det här huset finns det ingen enda barnfamilj, inte en, bara frånskilda och änkor.

De drack igen.

- Det är klart du måste skilja dig. Annars kan du lika väl bo i Gränna. Gränna!

Filmen rullade. Folk grälade och körde bil.

- Det är klart du måste skilja dig. Hur skall du annars få ut pengarna? Har du inga pengar här får du bo i Bandhagen. Men föralldel. Vi tar en drink till.

De satte ner ljudet på videon.

- Du måste göra något av ditt liv. Du måste satsa på dig själv, du måste våga.

Birgitta satt tyst. Lena fortsatte.

- Det bara kryllar av kärringar i Stockholm, och snart är man själv en av dem. Det går fort, ska du veta. Sen är man en kärring själv och sitter på servicehuset och alla ens vänner är döda och ingen hälsar på en. Det är det hela. Förresten, vad var det den där läkaren sa?

- Du har svaret inom dig.

- Det gillade jag. Man måste göra något av sitt liv innan det blir för sent. Man måste våga satsa på sig själv. Det är klart du ska skilja dig. Men nu går vi och lägger oss. Puss och kram, Gittan. I morgon är det personalresa till Tallinn, med Estonia eller vad den heter, den heter något annat, men det är samma ändå. Puss och kram! Nu skall vi sova.

*

Johanna hade med sig Gullbergs dikter fler dagar. Hon försökte med Aniara, men det var bara vid några få ställen Carl-Erik visade något igenkännande. Gullberg var det som gick bäst. Hon spelade in Förklädd gud och sedan den kommit in i sjukrummet fick Fats Waller vila. En eftermiddag i april, när vårsolen lyste in genom sjukhusets fönster, läste Carl-Erik Sandman med fast och lugn röst:

Lägger som himmelsk läkning
mot djupa själåsår
en vän, fri från beräkning
sin hand i vår. . .

Mattias kom hem en vecka senare och började läsa Strindbergs Erik XIV med pappa. En månad senare flyttade Carl-Erik sig själv från sängen till rullstolen. Den kvällen bjöd Ruben Johansson dem båda på middag.

Men Gittan var kvar i Stockholm.

Man kanske inte skall säga det så rakt på. Det kan missuppfattas, men det måste ändå bli sagt: För Nils Sandman var Carl-Eriks insjuknande en lättnad. Det var ju Carl-Erik, som skulle ordna allt med släktresan. Det var bara det, att det gick så illa trögt. Det saknades inte intresse, det var inte det. Han var till och med mycket intresserad. Sommaren efter Sven-Åkes död hade Nils med stor grundlighet sammanställt en släkthistoria ur de efterlämnade papperen och låtit trycka den på länsstyrelsens reprocentral, och Carl-Erik hade inte bara beställt ett exemplar, han ville ha fem. Det var egentligen det som gjorde att han blev invald i släktföreningens interimsstyrelse.

- Här har vi en eldsjäl, hade Nils tänkt.

Men sedan blev det inte mer. Nils måste ringa och ringa för vartenda litet uppdrag, som Carl-Erik skulle göra, och långt om länge blev det verkligen också något gjort. Givetvis förstod Nils hur det stod till. Själv var han pensionerad sedan sju år, men Carl-Erik stod precis i karriärsprånget. Det var nu eller aldrig. Det var åklagarmyndigheten i Jönköping eller Rosenbad det gällde. Uppdraget som juridiskt sakkunnig i miljödelegationen var början på det stora lyftet, allt tidigare hade varit startbana. Nu måste vingarna bära. Minst, allra minst, skulle de bära till en statssekreterarpost. Men det kunde också bära till miljöministerstolen, om nu Carl-Erik var eller snart blev partimedlem. Eller också kunde han välja andra vägen och invänta regeringsskifte, men det var osäkrare eftersom centern hade ambitioner åt miljöhållet.

Karriärsprånget kunde också leda ut i världen, till FAO, UNESCO eller EU. Allt stod öppet, och det var nu det skulle ske. Nils insåg detta, han hade själv varit i karriärsprånget en gång, även om det inte blev mer än länsstyrelsen i Vänersborg för hans del.

Men det var ändå irriterande att allt gick så trögt. Här skulle hotellrum bokas, bussen skulle hyras, guider och kyrkväktare skulle kontaktas. Tänk om man hade stått vid Järstorps kyrka, släktens vagga, och den hade varit låst! En släktresa är ingen söndagsutflykt. Den måste planeras, in i detalj, för att det skall bli lyckat. Det gäller själva uppläggningsen. Allt måste vara genomtänkt och förutsett.

Sedan kommer nästa steg, och det är deltagarna. Här räcker det inte med ett par rundbrev, man måste ringa upp själv, ge uppdrag, engagera, ställa frågor, be om förslag och det långt i förväg. Folk måste få känna sig betydelsefulla och delaktiga. Det är som i en idrottsförening. Folk tror kanske att Nils Sandman är en torr ämbetsman, men så är det inte.

Tror man att han bara varit länsråd i Vänersborg har man misstagit sig. Han vet hur en slipsten skall dras. Han är egentligen en idealist.

Till att börja med var det hela tänkt som en kusinträff för Ernst Sandmans ättlingar. Det var en liten behändig skara. Ernst hade fyra barn. Först var det Sven-Ivar med stenhuggeriet. Han och Ingeborg hade bara ett barn, Sven-Åke. Både Sven-Åke och hans Kerstin var döda, men det fanns fyra barn efter dem. Sedan var det Gunhild, som flyttade till Stockholm, gifte sig där och fick en dotter och två barnbarn. Därmed är vi redan uppe i åtta personer, eftersom Gunhild är änka och det knappast är realistiskt att Sven-Ivar och Ingeborg kan följa med. Lennart var den fjärde i syskonkretsen. Han började som militär, men det körde ihop sig på något sätt för honom och han slutade som försvarsdirektör på länsstyrelsen i Halmstad. Lennart och Ella har två barn, Sven och Catrin, och det fanns tre barnbarn. Sedan är det Nils själv och hans Elsa, och han har två barn och fyra barnbarn.

Men sedan tillkom sysslingarna. Det hela hotade att svälla ut på ett oöverskådligt sätt, men det gick inte att säga nej. Ernsts bror Erik kom ju upp till Norrland och blev linjemästare i Vattenfall, och han hade tre barn, av vilka Ylva, Carl-Eriks mor, är den äldsta. Carl-Erik har två barn och en syster i Amerika, som är gift med en grek. Ja, man kan hålla på hur länge som helst, och Nils

hade vid det här laget över åttio personer i sitt register. Som allt annat i sammanhanget bygger det på de uppgifter som Sven-Åke tog fram. Släktresan var egentligen hans idé.

Det fanns en interimsstyrelse i släktföreningen, men ingen kassa än. Nils hade lagt ut själv för porto, utskick och telefonsamtal, inemot tvåtusen kronor. Han gjorde det gärna, och han gjorde det ännu hellre sedan Carl-Erik insjuknat och han själv kunde ta tag i alla ärenden. Det är klart, tvåtusen kronor är också pengar, men Nils såg det inte så. Han kände det som en plikt mot Sven-Åke att resan äntligen blev av. Egentligen skulle det blivit i augusti 1993, men så kom Sven-Åkes död och allt stod stilla till 1995, när Nils fick över alla papperen från Anne, äldsta dottern. Då hade Nils slutat på länsstyrelsen, men det är först nu, som han har kunnat ta tag i saken. Nu hade han fått allt i sina händer och slapp dröjsmålen med Carl-Erik. Det rullade på med fart.

Redan i februari sände han ut det första rundbrevet:

Nils Sandman
F. d. Länsråd
Vänersborg 14.2.97

Kära släktingar!

Flera av Er har redan nåtts av nyheten om vår käre Carl-Eriks plötsliga insjuknande. Vi delar de närmast anhörigas oro och sänder dem våra varma hälsningar.

För släktföreningens del innebär det inträffade åtskilliga förändringar. Carl-Erik kan inte på den närmaste tiden fungera som vår sekreterare. Inte heller kan han ta ansvaret för släktresan. Jag har därför i samråd med Else-Britt (Gunhilds äldsta dotter och vår v. ordf.) samt Lars (Eriks sonson) beslutat att själv tills vidare ta över Carl-Eriks uppgifter.

Släktresan kommer alltså att genomföras som planerat. Kostnaden blir 2.800:- per person (2.100:- för barn). Anmälan sker genom summans insättande på mitt privata postgiro, 418693-2 senast 15 juni.

Resan genomförs 8-10 augusti. Vi samlas på Jönköpings flygplats den 8/8 kl. 10. Därifrån åker vi till Järstorp, släktens vagga. Vi stannar till i Jönköpings stadspark och besöker Bäckaby gamla kyrka, också den med släktminnen. Vi får tillfälle till en kort rundvandring i staden. Därefter åker vi till Norra Sandsjö kyrka med släktminnena där. Vi kommer att övernatta i Eksjö, där vi också gör ett kort besök på I 12 med dess anknytningar till släkthistorien. Lördagen ägnar vi helt åt Bäckaby och Ramkvilla.

Efter övernattnings på Vetlanda stadshotell fortsätter vi sedan till Kalmar med uppehåll i Glasriket för köplystna. I Kalmar kommer vi att lägga en krans på Sven-Åkes och Kerstins grav, och vår unge teolog Jakob Sandman (min egen sonson) kommer att hålla en kort andakt i Hoppets kapell. Resan genomförs med en välutrustad turistbuss från Sandman Buss&Trafik i Gullringen. Bussen är handikappanpassad. Våra chaufförer kommer att bli Roland Sandman (min äldste son) och hans son Jonas.

Varmt välkomna till en minnesrik resa i det fagra Småland, där vi alla har våra rötter.

Er tillgivne
Nils Sandman
Interimsstyrelsens ordf.

VI

Hur gick det med personalresan? Det blev egentligen hellyckat. Det tyckte Lena och det tyckte de flesta. Nu blev det ju inte Estonia, den låg på havets botten, men resan gick till Tallinn och vad båten heter kan göra detsamma.

Det är en härlig känsla att samlas hela gänget på en terminal, och alla är inställda på att ha roligt. Gittan hörde ju inte till gänget på Kommunikationsdepartementet, men Lena drog i sina tåtar igen och Gittan fick följa med på departementets bekostnad. Gittan har alltid haft lätt att blanda sig med folk och ingen tänkte på något annat än att hon var en i gänget.

Vid middagsbordet var det rätt stökigt. Bakom dem satt ett gäng från Bromsregulator. De var också ute efter att ha roligt men det körde ihop sig redan i början.

Upptakten var att en av dem ville dricka vatten till maten. Protesten kom ögonblickligen.

- Du kan väl inte dricka vatten!
- Äh, ta hit en starköl.
- Men jag vill dricka vatten.
- Du är inte klok. Dricka vatten!
- Fröken, fröken, hovmästaren, en starköl till!
- Jag vill inte ha starköl.
- Men vi ska ju ha roligt. Dricka vatten!
- Det kan du bara inte.
- Får jag vattnet någon gång?
- Ta hit en starköl.

Så höll det på. Till slut började i alla fall departementets gäng också komma igång. Hasse, som varit försäljare på Atlas Copco, började med Atlas Copco-historier, rätt oskyldiga för all del och sympatiska på det sättet att Hasse själv inte blev hjälten.

- Våren -87 var jag på Sachalin med gruvutrustning. Jag visade prylarna och filmerna för cheferna på kombinatet, och sen sa jag som det var, att vi har i praktiken världsmonopol på den här utrustningen. Jag var rätt stolt över att kunna säga det. Det var ju sant. De hade bara ett val, att köpa av mig eller bli utan. Då såg en av cheferna på mig och skakade huvudet. Kom inte hit, sade han, kom inte hit och tala om monopol. Sen var det ju så att ryssarna inte hade några pengar. Det var en bytesaffär över hela linjen. De fick våra aggregat, vi fick järnskrot. Jag minns inte hur mycket järnskrot jag köpte den gången. Men när tåget kom till finska gränsen stoppades det av tullen och vad tror ni de hittade i järnskrotet? En fullt komplett T54 med drivmedel och allt. Vad säger ni om det? Men vem hade satt den där? Var det KGB, som var ute efter att stoppa affären?

Stridsvagnen i järnskrotet blev startskottet för militärhistorierna. Under de första hängde Lena med och skrattade och skålade, men när den femte kom reste hon sig och gick till baren.

De fortsatte medan hon var borta.

- Var du på Jämtlands fältjägare?
- Visst.
- Kände du Flygt?
- Alla gånger.

Det visade sig så småningom att det fanns tre vendister vid Gittans bord.

- Och minns du sergeant Persson, när han skulle tala om stjärnbilder och någon klagade på att han måste böja nacken för att se. "Andra pluton, fem steg bakåt marsch!" Minns du det?

Gittan hängde inte med. Killarna märkte henne inte. Hon reste sig och gick ut i baren. Där stod redan Hasse. Han var allvarlig nu.

- Vem är du egentligen, frågade han.
- Jag är Gittan.
- Du kan väl inte bara vara Gittan.
- Jo, det är jag, jag är mig själv.
- Det kan du inte vara. Du måste väl höra ihop med någon. Du heter ju inte ens Gittan. Du heter Birgitta. Vad heter du mer?
- Du kan kalla mig Gittan, om du vill tala med mig.
- Men var jobbar du?
- På Handelsdepartementet.
- Och varför är du här?
- Jag är Lenas syster.
- Där ser du! Du måste hålla ihop med någon för att vara någon. Om du bara är dig själv är du ingenting. Men var kommer du ifrån?
- Jönköping.
- Och varför är du inte i Jönköping? Varför är du här?
- Jag tänker göra något av mitt liv.
- På Handelsdepartementet! Där skulle jag egentligen ha varit, jag har varit på Atlas Copco i arton år.
- Jag vet det.
- Jaså, du vet det redan.
- Du berättade det vid bordet.
- Gjorde jag?
- Gittan vände sig om och gick ut på däck. Vid relingen stod en av gänget från departementet och såg ut i natten. Hon gick fram till honom.
- Vad tittar du efter?
- Det var här som Estonia gick under. Precis här. Det är därför vi går sakta.
- Hon märkte att han var nästan nykter.
- Min dotter var med. Nu är hon därnere. Jessica hette hon.
- Det var tyst.
- Därute ligger hon, i hytten med tre kamrater, låst och fint. Hon var med i en ungdomskör. Hon hade sjungit i kyrkan därhemma sedan hon var åtta. Allihop drunknade. Inte en enda kom tillbaka. Vi har haft minnesgudstjänst för dem i två år nu, varje år på dagen. Sist kom prästen och satte sig vid mitt bord efteråt. Jag pratade och pratade som jag gör nu och han lyssnade. Till sist blev jag tyst och då sa han: "Jessica har det bra nu. Hon har det bättre än du." Jag frågade hur han visste det, och han sa att han hade sett henne sjunga Heaven is a wonderful place. Har du hört den?
- Aldrig.
- Så här är den:

Heaven is a wonderful place,
 Filled with glory and grace.
 I wanna to see my Saviour's face.
 Heaven is a wonderful place!

Har du aldrig hört den? De sjöng den jämt. Jessica brukade sjunga den hemma. I alla fall, det var så han sa. Vad tror du? Jag tror på det. Men sedan frågade jag: "Men jag då, får jag det bra?" Då sa han: "Med dig är det lite mer komplicerat. Du dricker, du har övergett din familj

och nu bor du ihop med en annans fru." Jag trodde inte att det hade med saken att göra, men det hade det tydligen. Jessica var yngst, de andra barnen ville inte träffa mig. Nu ligger hon därute. Du skulle ha sett vad hon passade upp mig, när jag någon enda gång var sjuk. Hon var en liten ängel. Jag frågade prästen om det var Gud som gjorde så att båten välte. Han svarade, att han inte visste det, men han visste säkert att Gud kunde göra något bra av det efteråt, också för mig. Du förstår, sa han, kristendomen förklarar inte allt, men den ger kraft att bära allt, och det är bättre. Jag vill ha den kraften, sa jag. Då sa han till mig att komma tillbaka om en vecka. Men jag har inte kommit än. Tycker du att jag ska göra det?

- Gör vad du känner för.

- Jag ska nog göra det ändå. Jag ska hålla mig nykter hela resan och när jag kommer hem ska jag ringa till Lillan, Lillemor, alltså, min före detta. Det kanske blir mindre komplicerat då. Han sa ju att det var det som krånglade till det för mig. Tror du att jag kan hålla mig nykter?

Hon svarade inte.

- Lillan skulle svarat nej och du kan ju inte veta. Men därute ligger Jessica, sextio meter under vattenytan. Jag kommer aldrig att få träffa henne mer. Eller också får jag det. Det finns en chans, efter vad prästen sa. Jag tänker ta den, även om det bara är en miljondels chans. Vad säger du?

- Klart att du ska ta chansen.

- Jag reste flera resor med Estonia. Hon var en fin båt. Hon var finare än Viking och Silja, en helt annan stil. Jag kan se henne därute, med ljus i alla fönstren och musik från baren. Så mycket god mat där fanns, och fullt med folk, sådana som du och jag.

- Och sådana som Jessica.

- Det också. Och så bara välte det, alltihop, och var borta på tjugo minuter. Ibland undrar jag om hela departementet är som Estonia. Allt fungerar bra, och plötsligt bara välter det och är borta. Kanske hela Sverige är ett enda Estonia, kanske hela världen. Har du hört om Titanic?

- Jo.

- Hon kunde inte sjunka. Med Titanic hade människan fullständig kontroll över havet. Det var precis vad de trodde på den tiden. Vi har fullständig kontroll över allting. Och så sjönk hon, och efter två år var det världskrig. Vad säger du om det? Är det likadant med Estonia?

- Kanske.

- Du är ny på departementet, för mig är det trettonde året, olycksåret. Jag har sett mycket. Men vet du vad jag mest har sett? Det är ett bygge utan grund. Du har väl sett skisserna över båten, jag menar den här. Den ser ut som alla andra av samma sort: minimal undervattens kropp, jättehögt överbygge. De är konstruerade för att ge maximal vinst. De kan inte klara sig längden. Det är ett grundfel någonstans. Någon har tänkt fel. Är det likadant med Sverige? Att någon har tänkt fel?

- Det är väl inte bara en i så fall. Det är kallt här ute. Jag går in.

- Jag stannar.

- Hej då.

Därinne väntade Hasse på henne. Han verkade ha nyktrat till och ville bjuda på kaffe. Hon såg Lenas rygg på dansgolvet. De spelade As times go by.

- Har du sett den?

- Vilken?

- Filmen. Casablanca alltså, med Ingrid Bergman och Humphrey Bogart. Det är den bästa film jag har sett. Jag har den på video.

Hon såg att Lena hade träffat någon hon gillade. Hon var fastslingrad. Det var en lång, rak man med grått tjockt hår och ett grått litet skägg. De kom och satte sig vid Gittans bord.

- En ny bekantskap, sade Lena. Harry. Han är lärare vid Södra Latin. Och seglare.

Gittan kastade en hastig blick på Hasse. Skulle han börja igen? Men han såg mycket intresserad ut. Det dröjde inte länge förrän Harry och Hasse kom underfund med att de träffats på en civilförsvarskurs på Rosersberg.

- Minns du Walo von Greyerz? Han måste vara urgammal nu. Lever han?

- Jag minns honom som igår.

Lena blev arg. Hon var måttligt berusad, men det var egentligen inte det som gjorde att hon tänkte till så pass.

- Kan ni inte tala om något vettigt!?

- Men snälla, försökte Harry.

Hon ställde sig upp och sträckte ut armarna.

- Kom och dansa med Lena! Kom och dansa med Lena istället för att sitta och mala!

Harry tog hennes hand.

Hasse satt tyst igen. Han klappade Gittan lite tafatt på knät. Hon sköt undan hans hand. Det var halvskumt där de satt och hon kunde inte längre se några av gänget från departementet. Kaffet var urdrucket. Hon själv var trött och lite berusad. Hon frös.

- Du, sade Hasse, ta inte illa upp. Jag har en flaska Bols nere i hytten. Vi tar oss en sängfösare och sedan får detta vara detta.

Han tog hennes hand och hon lät honom ta den.

Nere i hytten gick allt mycket fort, ungefär som hon hade kunnat föreställa sig. Hon var varken glad eller ledsen men trött. Flaskan hade de inte rört än.

Hasse reste sig på armen och höll upp i en tandborstmugg.

- Du, sade han, Gittan, du måste väl heta något mer än Birgitta.

- Sandman.

- Vem är Sandman? Är det din pappa?

- Det är min man.

- Var har du honom?

- I Jönköping.

- Javisst.

Han drack och räckte muggen vidare åt henne.

- Varför är du inte hos Sandman?

- Jag tycker du är närgången.

- Vågar du inte svara?

Det var en tyst en stund. Bara motorerna hördes. Nu gick de för full fart igen. De hade lämnat Estonia bakom sig.

- Visst kan jag svara. Han blev sjuk, fick stroke. Minnet försvann, tal och rörelseförmåga. Han blev ett vårdpaket. Eftersom han fick all vård han behövde utan mig bestämde jag mig för att göra något av mitt liv. Äntligen.

Hasse satte sig häftigt upp.

- Du är inte klok, sade han, kan du lämna en kompis! Jag har varit fjälljägare, jag har burit kompisar som klappat ihop, begriper du det, burit kompisar kilometervis. Jag minns en gång en kompis som fick problem med bindslena. Han tappade skidorna var trehundra meter. Jag åkte bredvid honom två mil och vi kom fram klockan tre på natten. Men aldrig överge en kompis, aldrig!

Han höll muggen full och drack ur.

- Och dig har jag bjudit på Bols. Hade jag haft en aning - aldrig.

- Vad trodde du då?

- Allt utom det. Du är inte klok. Att du inte skäms! Stick hem till Jönköping.
Hon försökte värja sig.
 - Det är bara ni karlar...
 - Lägg av. Stick härifrån, ge dig av.
Hon rafsade ihop sina saker och klädde på sig. Innan hon gick vände hon sig om en sista gång. Han hade slagit upp en mugg till.
 - Stick, sade han.
- Det var allt.

VII

Lars Bergmark visste att en anmälan var ofrånkomlig. Han hade lyckats undvika att träffa såväl Johansson som barnen under hela våren. Personalen sade ingenting och han ville ingenting höra, men han visste att det skulle komma och vad det skulle kosta honom. Sista veckan i maj ringde han sin förre handledare.

- Jag kommer att skriva ut honom nästa vecka.
 - Vem?
 - Åklagaren.
 - I vilket skick?
 - Förvånansvärt återställd. Du har sett hans NMR-undersökning. Det är ofattbart. Jag vet inte vad som har hänt. Han är rullstolsbunden men i övrigt fullt frisk. Jag vet vad jag har att vänta.
 - Varför det? Du har ju lyckats.
 - Familjen har dragit in Ruben Johansson i fallet. Han kallar sig försiktigtvis medicinsk konsult. Han och barnen har varit här i stort sett varenda dag sedan slutet på januari.
 - Vilken Ruben Johansson?
 - Han i Nobelkommittén.
 - Lever han än? Vad gör han?
 - Jag vet inte. Det kanske är någon slags handpåläggning. Han behöver ingen röntgen, säger han. Han känner med händerna.
 - Jag vet. Han har underkänt mig i muntlig tentamen en gång. Men det är som det är. Har Sandman känt igen dig?
 - Han har ingenting sagt.
 - Och vad tänker du själv?
 - Hans liv är slut, i stort sett. Jag har tjugo år kvar till pensionen. Han kan aldrig komma tillbaka till sitt yrke. Jag har mycket kvar att ge. Jag har redan en erinran på mig. Blir det en anmälan nu, förlorar jag förmodligen legitimationen. Det är han eller jag, och det verkar bli han.
 - Den andre svarade inte.
 - Hörde du, det är han eller jag.
 - Jag hörde. Men det behöver inte bli så. Det beror på hur långt du är beredd att gå.
 - Jag kan gå mycket långt.
 - Just det. Jag visste det. Du sade, att han är i stort sett återställd. Hade jag rätt? Det finns alltså bestående skador. Du ska inte alls skriva ut honom. Han skall överföras till psykiatrisk klinik för utredning. Du ska tala med Åke Engfelt, tala - inte skriva.
- Det var Nationaldag i Jönköping den dagen, när Mattias fann sjukrummet tomt. Först fick

han beskedet att Carl-Erik var på terapi, sedan att han badade, sedan att han var på undersökning. Till sist fick han veta sanningen: pappa var överförd till slutna psykiatrisk klinik för utredning.

Då hade utredningen redan pågått i fyra timmar.

- Hur många kulor ser du i ramen?

- Varför skall jag säga det?

Psykiatern gjorde en markering.

- Hur mycket är klockan nu?

Han höll upp en träklocka som visade på kvart i två.

- Det ser ni ju själv.

Ännu en markering.

- Klockan är nu tjugo i två. För en halvtimme sedan var den tio över ett. Hur mycket var den för en kvart sedan?

- Hör nu, Engfelt.

- Doktor Engfelt.

- Hör nu, vi är akademiker båda två. Vi behöver inte hålla på med löjliga frågor. Fråga mig om brottsbalken istället, fråga om Pharmacon-målet, fråga om Riodeklarationen.

- Inte än, den gubben gick inte, en sak i taget. Vi går vidare. Din hustru heter Birgitta, era barn heter Johanna och Mattias. Är alltså Johanna din hustrus namn?

- Nej, hon heter fortfarande Birgitta, men hon kallas Gittan. Ni får gärna för mig kalla henne Gittan, om ni talar med henne. Men min dotter ska ni inte kalla Gittan utan Johanna, och min son ska ni inte kalla Birgitta utan Mattias. Ska jag ta det en gång till?

- Ja, det var fjärrminnet. Nu skall vi ta en liten test på närminnet. Idag är det onsdag, igår var det tisdag och i morgon är det torsdag. Vilken dag är det alltså idag, om det var måndag i förrgår?

Svetten bröt fram på Carl-Eriks panna. De hade funnit den svaga punkten.

- Ge mig bara lite tid... Låt se, måndag i förrgår, torsdag i morgon...

Han kom inte längre. Läkaren gjorde en anteckning.

- Det var allt för idag.

Så höll de på till midsommar. Först efter tio dagar lyckades Johanna och Mattias ta sig in på avdelningen. De fann sin far i ett kallt rum tillsammans med en man med ombundna handleder. Vid bordet satt en vårdare och läste Teknikens Värld. Carl-Erik grät, när han såg dem.

- Varför har han ett blåmärke på kinden? frågade Johanna.

- Han gjorde motstånd när han skulle få lugnande intravenöst, svarade vårdaren.

På måndagen efter midsommar kom Engfelts utlåtande. P.g.a. obotliga skador på hjärnvävnaden var Carl-Erik Sandman att betrakta som gravt dement.

Rektor Allan Lindeblad i Skärstad förordnades som god man, eller, som det numera heter, förvaltare.

Egendomligt nog kom det just samma dag ett rundbrev från Nils Sandman i Vänersborg.

Nils Sandman

F.d. Länsråd

Vänersborg 20.6.1997

Kära släktingar

Planeringen för släktresan är nu slutgiltigt klar, och vi har fått in tillräckligt antal anmälningar

för att kunna genomföra projektet. Programmet framgår av bil. 1, deltagarförteckningen av bil. 2. Handlingarna till årsmötet bifogas som bil. 3. Varmt välkomna med på resan!

Er tillgivne
Nils Sandman
ordf. i interimsstyrelsen

Bil.1

Program för släktresa

8-10.8.1997

8.8. kl. 10 Samling på Axamo flygplats
Presentation, uppsittning i bussen.

kl. 11 Vandring i Rådhusparken. Torbjörn Wettterö.
Visning av Bäckaby gamla kyrka.

kl. 12.30 Visning av Järstorps kyrka.

kl. 13.30 Lunch på hotell Öringen.
Fritid. Ev. besök på Jönköpings museum.

kl. 15.30 Avfärd till Norra Sandsjö.
Visning av kyrkan och gamla prästgårdstomten. Georg Fors.

kl.17.30 Avfärd till Eksjö. Visning av I 12:s kanslihus med regementets
kalk. Kjell Amnefors.

kl. 20 Inkvartering på Eksjö stadshotell. Middag.
Samvaro. Släktföreningens årsmöte.

9.8.

kl. 8 Frukost

kl. 9 Avfärd till Bäckaby. Visning av Bäckaby kyrka. Kaffe. Visning av
gamla kyrkplatsen. Gösta Brannestam.
Invigning av minnestavla över Per Bengtsson Bäckman.

kl. 13 Besök på Sandatorpet.

kl. 14.30 Lunch på Ramkvilla gästgiveri.

kl. 15.30 Besök i Ramkvilla kyrka. Magnus Walter.

kl. 17.30 Inkvartering på Vetlanda stadshotell.

kl. 18 Middag.

kl. 19 Släktfilmen Sandmans i världen.
Fritid.

10.8. kl. 8 Frukost

kl. 9 Avfärd

kl. 9.30 Visning av Lindshammars glasbruk. Kaffe.

kl. 12 Lunch på Kosta Vårdshus. Visning av bruket. Tillfälle till inköp.

kl. 14.30 Avfärd till Kalmar.

- kl. 15.30 Kransnedläggning på Sven-Åke och Kerstin
Sandmans grav. Tal.
- kl. 16 Kort andakt i Hoppets kapell. Teol. stud. Jakob Sandman.

De som så önskar kan medfölja bussen
tillbaka till Axamo flygplats. Anmälan härom skall
göras direkt och skriftligen till Sandman Buss & Trafik,
590 81 Gullringen.

Egendomligt nog fanns varken deltagarförteckningen eller årsmöteshandlingarna med i det brev, som Johanna öppnade.

Semestrarna bröt emellertid in, också för Lars Bergmark och Åke Engfelt. Det kom vikarier på många poster, och vårdinsatserna drogs ner till det nödvändigaste. Carl-Erik fick andas ut. Disciplinen på avdelningen lättade, fönster stod ibland - mycket kort tid - öppna och anhöriga fick stanna hela dagen om de ville.

Ruben Johansson hade blivit mycket allvarlig, när han hörde om Carl-Eriks förflyttning.
- Jag känner kollegorna. Nu finns det bara ett sätt, och det är att få honom ut ur landet.

En mycket het julieftermiddag körde Johanna sin far i rullstolen längst bort i parken. Där väntade Mattias med bilen. Sent på kvällen möttes han på Åbo flygplats av sin kusin Henry Högbacca från Ekenäs.

Den kvällen ringde det i Lars Bergmarks mobiltelefon.

- Sandman är bortförd.

- I rullstol?

- I eller utan rullstol.

- Vad gör vi nu?

- Det är ett polisärende.

Det var vikarier också på tingsrätten, och polisen fick omgående avlyssningstillstånd. Carl-Erik lokaliserades. En kurator och en manlig sjuksköterska sändes över till Ekenäs.

Henry öppnade dörren försiktigt. Kuratorn ryckte upp den.

- Vilka är ni?

- Vi kommer för Carl-Erik Sandman.

- Så, nå, ni är från Sverige. Vad har ni för papper?

Den andre såg orolig ut. Henry såg det.

- Det där taget i dörren, det var hemfridsbrott.

Kuratorn tog upp ett papper med landstingets huvud.

- Stig in, sade Henry.

Han satte sig vid telefonen och läste.

- Nu förstår jag. Nu ska vi si, när ni går igen.

- Inte utan Sandman, sade den andre.

Henry tog telefonen.

- Vi ska si, vi ska si. Nu ringer vi svenska ambassaden i Helsingfors. Jo, det var Henry Högbacca på Ekenäs här. Jag har två personer från Sverige framför mig. De har ett papper från landstinget i Jönköpings län att de skall föra med sig en svensk medborgare, som vistas på Ekenäs. Jo. Underskrift? Oläslig. Jo.

Han lade på.

- Generalkonsuln ringer om en halvtimme. Ska ni gå dessförinnan?

De såg på varandra.

- Vi stannar, sade kuratorn.
- Då försöker vi något annat. Vi tar Hufvudstadsbladet... Får jag tala med redaktionssekreteraren?
Det är Henry Högbäck på Ekenäs. Jag har två personer här, som uppger sig ha fullmakt av en rikssvensk myndighet att föra bort en person från mitt hem. Ni kommer? Med fotograf. Jo.
Bra.

Han vände sig till de två i hallen.

- De kommer om en timme. Ska ni gå dessförinnan?

Ingen svarade.

- Då försöker vi något annat. Vi tar polisen.

Han slog numret.

- Det är Henry Högbäck här. Jag har två personer från Sverige...

Dörren öppnades och stängdes. De var borta.

Tre dagar efter Carl-Eriks flykt ringde Jan-Åke från Bryssel.

- Vad är det som har hänt?

När han hört hela historien, sade han:

- Det är inte klokt. Jag fattar inte att detta är Sverige. Gör inget nu. Lita på mig. Det ska vara klart före månadens slut.

Jan-Åke var uppenbarligen också en person med tåtar att dra i. Inom en vecka var Carl-Erik administrativt återförd till avdelningen, efter ytterligare två dagar var han utskriven och friskförklarad. Lars Bergmark beviljades ett halvt års tjänstledighet för studier. Sista veckan i juli var Carl-Erik hemma i Gränna igen. Nästa dag kom Ruben Johansson.

Men egendomligt nog fick Johanna ringa tre gånger till Nils Sandman innan hon fick deltagarförteckningen och årsmöteshandlingarna. Det var inte alls likt Nils.

VIII

Gittan hade inte hört av sig på hela våren. De visste att hon bodde hos Lena, och de eftersände hennes post.

Det var inget roligt hos Lena. På helgerna drack Lena alldeles för mycket bananlikör, bara bananlikör. Under veckorna höll hon sig i allmänhet nykter, ibland så nykter att hon skulle ut och jogga på Djurgården varannan kväll. Gittan var varken van vid bananlikör eller jogging, men Lena tolererade inga avvikelser.

- Ska du bo hos mig, ska du leva mitt liv. Förresten, vem var det som fixade jobbet på Handelsdepartementet?

Det var inget roligt för Gittan att bo hos Lena.

Under veckorna på Ekenäs hade Henry ordnat att en pensionerad sjukgymnast tränade upp Carl-Eriks förmåga att gå. Det var en obarmhärtigt sträng träning i fyra pass varje dag, upp och ner för trapporna, ut på gården, in genom trädgårdsporten och till sist ut på gatan. NOVEMA-Brockhaus-målet hade varit en barnlek jämfört med detta. Men det lyckades. När Carl-Erik gått de första hundra meterna på gatan utan käpp bjöd Henry honom på varmrökt lax. Det var en sommarkväll med lång skymning i slutet av juli. När de skulle bryta upp tog Henry Carl-Eriks händer i sina och sade:

- Nu är du tillbaka. Bryssel nästa.

Det var egendomligt att Nils skulle behöva tre påringningar innan Johanna fick årsmöteshandlingarna och deltagarförteckningen till släktresan. Det var inte likt Nils, och det var inte heller hans fel att det blev så. Det var någon annan, som inte hade gjort vad han skulle göra, men det kunde ju inte Nils säga till Johanna. Hon fick tänka vad hon ville. Samma dag som Carl-Erik gick de första hundra meterna på gatan utanför Henrys hus fick emellertid Johanna ett tjockt brev från Nils. Hon blev sittande med det hela kvällen. Det hade varit värt att vänta på.

Det innehöll en släkttavla och en deltagarförteckning för resan.

IX

Under hela sitt långa liv i sjukvården hade Ruben Johansson aldrig gjort något liknande. Han skulle för ett år sedan blivit upprörd om han hört att en pensionerad läkare på detta sätt grep in i en kollegas ansvarsområde. Han kunde själv inte förklara varför han handlade så. Ytterst kunde det endast undergräva allmänhetens förtroende för vården med allt vad detta kunde innebära. För ett år sedan hade han kunnat se rubrikerna i kvällstidningarna framför sig, och bara det fått honom att hålla sig borta från all inblandning. Ruben Johansson hade varit en klok och försiktig man under hela sin karriär. Han hade aldrig förekommit i några olämpliga sammanhang, men däremot hade han tålmodigt och uthålligt sett till att göra sig oumbärlig, i utredning efter utredning, på konferens efter konferens. Det hade kostat honom mer än hans medarbetare anat. Nu, när han var pensionerad, förstod han att det största priset hade varit kontakten med barnen och barnbarnen, men nu var det för sent. Han hade själv haft en farfar, som hade varit hans barndoms stora kärlek. Hans egna barnbarn hade en farfar, som var upptagen. Nu var deras barndom förbi. Det var för sent.

Året före pensioneringen hade hans hustru dött. Han fick flytta ensam till huset de köpt i Gränna, granne med Sandmans. Han hade fäst sig vid Johanna, inte som en man fäster sig vid en kvinna utan som en morfar fäster sig vid sin dotterdotter. Första gången han mötte henne hade hon och en kamrat kommit gående på gatan. Han hade känt sig trött, gammal och ensam, men så hade han hört deras snabba, unga steg och deras friska kraft hade flödat över till honom. Sedan hade han lärt känna hennes hastiga leende och hennes allvarliga blick, och utan att hon själv visste det hade hon blivit för honom vad barnbarnen skulle kunnat bli, om de inte bott i Härnösand och om han inte hade varit så upptagen. Hur skulle han kunna säga nej till henne, när hon bad honom att hjälpa pappa?

Men han hade förmodligen inte gått så långt i fallet Sandman, om inte ännu en faktor kommit till. Han var erfaren nog att på sig själv känna igen de första tecknen på levercancer strax efter nyår. Läkaren på sjukhuset bekräftade både hans diagnos och hans prognos. Han hade själv vetat det. Han hade också förutsett att reaktionen var oförutsägbar. Ungefär en vecka hade han pendlat mellan rädsla, skräck och panik, tills känslorna lade sig och gick över i ett stort lugn. Det kändes som dagen efter professorsutnämningen. Han var framme och han var fri. Det var en sällsam känsla av oberoende och obundenhet, av att kunna göra exakt det han innerst velat göra men inte kunnat av hänsyn till följderna. Nu var följderna ointressanta. De nådde honom inte längre. Ur den synpunkten var han en farlig man för Lars Bergmark.

Själv hade han räknat med tilltagande symptom under ett sexmånadersförlopp, med ett hastigt slutskede till följd av leverns utslagning. Det egendomliga var emellertid, att

symptomen avtog, när han engagerade sig i fallet Sandman. Han kunde visserligen inte säga, att han var symptomfri, men allmäntillståndet förbättrades påtagligt, och det märkligaste av allt var att han tidvis kunde glömma sjukdomen. Hans engagemang i Carl-Eriks rehabilitering steg ytterligare, när han med hjälp av Mattias började gångträning. Samtidigt tog han kontakt med en pensionerad advokat genom Rotary och fick honom intresserad. Den ursprungliga idén att gå igenom jur. kand:en slog inte väl ut, men med handlingarna från Main International-målet gick det bättre, och det var egentligen att föredra eftersom det berörde närminnet. Ruben Johansson hade knappt ens tid att tänka på sina symptom, och när Johanna inbjöd honom till släktresan tackade han utan vidare ja. Först efteråt kom att tänka på, att han enligt sin egen prognos skulle vara död i augusti.

*

Det dröjde inte länge efter Tallinnresan förrän Gittan förstod att hon var gravid. Lena förstod också.

- Lilla, tokiga, klumpiga Gittan, här kommer du till Stockholm för att göra något av ditt liv och så blir du med barn, när du är fyrtiotre år gammal. Nu går du ögonblickligen till Södersjukhusets abortrådgivning.

Och Birgitta gick.

*

Lars Bergmark visste att Carl-Erik Sandman kommit tillbaka till Sverige. Han visste också att han varit uppe på åklagarmyndigheten, visserligen bara ett par timmar men utan rullstol. Nu var det bara att vänta. Ända sedan tjänstledigheten trädde i kraft hade han bott ute i sommarstugan i Ölmsstad. Annika, hans sambo, kom ut till helgerna, annars var han ensam. Hon arbetade på åklagarmyndigheten och hade träffat Sandman.

- Hur ser han ut?

- Varför frågar du det? Han ser trött ut men inte mer än när han kom från utlandsuppdrag. Han rör sig lite stelt, han tappar ord och stannar bara ett par timmar om dagen. Annars är det inget särskilt. Varför vill du veta det?

Annika visste inget om Sandman och Lars, varken om rattonykterhetsdomen eller om den misslyckade diagnosen.

- Jag bara undrade.

- Jag kom inte hit för att tala om jobbet. Sätt på en video och koka kaffe istället. Förresten, vad är det för en ledighet du har egentligen?

- Jag skulle forska.

- Här? I Ölmsstad?

- Nja, det är medicinhistoria.

- Var har du böckerna?

- De har inte kommit än.

Nils Sandman hade inte precis tänkt sig att hans äldste son skulle bli busschaufför. Ingenting hade tytt på att det skulle ta den vändningen. Roland hade varit en stilig abiturient. Tre terminer hade han bott på Västgöta nation och kört studentkårens enda Van den Plas. På korridoren hade han kallats Greven.

Hur studierna hade gått frågade aldrig Nils. Ungdomen skulle ha sin frihet, som det heter. Men han förstod att Roland körde buss en hel del, mest åt Vendels Express, ett enmansföretag med körningar på Norge. När Rolands arbetsgivare blev sjuk gick Roland in på heltid och efter två terminer tog han över företaget. Han kom in på körningar åt Göta Kanalbolaget och på det sättet kom han att samköra med Gullringens Trafik, också det ett enmansföretag. På Gullringens Trafik satt ägarens dotter, Vivianne, i kassan, och det uppstod förbindelser av det slaget att det blev naturligt att slå samman Vendels Express med Gullringens Trafik till Sandman Buss & Trafik. Det var nu mer än tjugo år sedan. De gamla bussarna var sedan länge ersatta av fem Mercedesbussar med video, klimatanläggning och toalett, taxirörelsen hade minskats till tre bilar och med alla deltidsanställda inräknade hade Roland och Vivianne nu 13 anställda, äldste sonen Jonas inräknad. Jonas var perfekt för yrket. Roland sade alltid:

- När jag talar om en chaufför menar jag inte ratthållare.

Jonas var exakt vad Roland menade med chaufför. Han var reparatör, reseledare, sjukvårdare, tröstare, kurator och underhållare, alltid på gott humör. Han var perfekt. Han kunde köra knattelag och pensionärsföreningar, begravningsföljen och dansbanesällskap. Han kunde allt. Knattarna jublade lika högt som tanterna, när han körde tre extra svängar i Eksjö-rondellen.

Själv sade han:

- Man måste tycka om människor, om man skall köra buss.

De stora bolagen hade ingen chans mot Sandmans, när Jonas körde.

Med Jakob var det annorlunda. Han var två år yngre än Jonas, mindre till växten och ointresserad av bussar. Han skulle på sin höjd kunna bli ratthållare. Han gick sin egen väg.

De hade märkt det redan när han var liten. Böcker, papper och pennor utövade en oemotståndlig dragningskraft på honom. Om han inte läste, så ritade eller skrev han. När han var tio år började han läsa igenom den gamla upplagan av Svensk Uppslagsbok, som Roland fått överta sedan Nils gått över till Encyclopedia Britannica.

Det var egentligen ingen därhemma som riktigt begrep sig på Jakob. Men en sommar besökte de Sven-Åkes familj i sommarstugan i Skirö, och där fann han en själsfrände. Sven-Åke tog sig an honom på ett fullständigt naturligt sätt, talade med honom som med en jämnårig och gav honom uppslag för vidare studier, precis som han skulle handlett en doktorand. Under terminerna brevväxlade de om allt mellan himmel och jord och under loven var Jakob hos Sven-Åkes, både i Skirö och i Kalmar.

- Tröttnar du aldrig, frågade Nils en gång.

Han hade själv tröttnat på Jakob för länge sedan.

- Jag ser anlagen till örning, svarade Sven-Åke.

- Det är så här, tillade han, att du och jag är döda om tio, tjugo eller trettio år. Men Jakob finns kvar, liksom allt det vi skrivit ner. Kommer han då att ta ner våra utredningar och böcker från hyllan? Om inte, försvinner vi i glömskans mörker. Men vad kan få Jakob att läsa vad vi skrivit? Det enda är om det finns en sång och ett hopp i våra ord. Annars är vi glömda och borta.

Nils tyckte inte om att Sven-Åke talade till honom på det där sättet. Han var ju ändå länsråd. Men han visste hurdan Sven-Åke var och lät det passera. Dessutom fick man ju vara tacksam för att Sven-Åke hade tålamod med Jakob.

För Jakob var Sven-Åke och hans familj en oerhörd upplevelse. Där hemma kretsade allt kring körningar och passagerare. Roland var en effektiv bussägare med ambitionen att bussarna skulle rulla dygnets alla timmar. Hemma hos Sven-Åke nämndes aldrig pengar. Där talade man hellre om historia, med åren alltmer om släktens historia; man talade om musik, litteratur och filosofi. Men det mest intressanta var att de var äkta. Man kom nära inpå dem utan vidare. Ibland hade Jakob tänkt att det måste finnas något mer än körningar och passagerare hos pappa och Jonas, men det verkade inte så. Farfars sätt att alltid vara upptagen hade han tröttnat på.

Jakob kom in i Sven-Åkes familj mitt i den förändring, som de själva kallade "den stora omtänknings", den som fick sina tydligaste uttryck i barnens dop och utrensningen av den marxistiska litteraturen ur bokhyllorna. Självt hade Jakob aldrig reflekterat över att han var döpt, men i detta sammanhang förstod han att dopet var ett stort steg.

En gång hade han vågat säga till Sven-Åke:

- Jag tror på allt vad du tror på.

Sven-Åke hade förstått tyngden av detta förtroende. Det var första gången Jakob sagt något sådant till honom. Men några dagar senare hade Sven-Åke sagt:

- I ett av sina brev skriver Augustinus, att det aldrig får hända att någon säger att något är sant därför att Augustinus har sagt det. Sanningen är sann i sig själv. Augustinus kan inte göra den sannare, men han kan visa på den sanning som redan finns.

Jakob förstod varför Sven-Åke sade detta. Den vintern omkom Sven-Åke. Jakob var med på begravningen tillsammans med farfar. Han hade varit hos Sven-Åke och Anne från nyår till dess skolan började efter jullovet. På Trettondagen hade han varit med dem i Slottskyrkan. De hade kommit i god tid, i mycket god tid. I bänkarna satt några andra redan på plats. Ingen kyrkväktare ordnade, inga kyrkvårdar viskade. Allt var tyst. Alla väntade på att - ja, vad? Det var en förväntan och ett allvar som han aldrig förut upplevt. Minuterna var inte längre minuter. Och plötsligt insåg han, med total och orubblig klarhet, att Gud existerade och att han var där. Sedan mindes han ingenting av gudstjänsten, ingenting mer än den oerhörda närvaron.

När de gick hem hade han inga ord, och för Sven-Åke föll det sig inte svårt att vara tyst. Sju veckor senare var han död.

Jakob fick aldrig mer någon mentor som Sven-Åke. Jämfört med honom verkade lärarna i gymnasiet okunniga och obegåvade. Efter studenten började han läsa teologi i Uppsala, men när han tänkte på vad Sven-Åke hade sagt och kunnat, verkade professorerna småborgerligt förnumstiga och obildade. Naturligtvis var de inte obildade. De måste ha vetat oändligt mer än Jakob, det insåg han, men de gjorde aldrig som Sven-Åke en syntes av allt vetande.

En gång hade Sven-Åke sagt till Jakob:

- Du kan gå mycket, mycket långt. Men det räcker inte med begåvning, det måste vilja till - och moral. Akta dig för högmodet, Jakob. Det kan få dig att falla från de högsta höjderna ner i de djupaste avgrunderna. Det är inte dit du ska. Jag väntar mig mycket av dig.

Sven-Åke var egentligen den ende som hade sagt något sådant till Jakob. Ingen av lärarna hade sagt det, ingen av professorerna. I den värld där pappa, mamma och Jonas vistades fanns inte ens sådana ord. Men Sven-Åke hade sagt dem. Jakob glömde det aldrig.

Roland tyckte att det kändes lite udda att hans yngste son skulle bli präst, och det var för övrigt inte helt säkert hur det skulle bli med det. Jakob hade redan kallats in till stiftskansliet för samtal och fått möta en medelålders stiftsadjunkt, som under tjugo minuter berättade om en resa som han gjort med Jonas som chaufför. Plötsligt avbröt han sig.

- Hör du, Jakob, ämbetsfrågan skulle jag ta upp med dig.

- Hur då?

- Ja, vad tycker du om den?
 - Är det intressant?
 - Vad menar du?
 - Jag menar, att om Gud inte finns så är alltihop bluff och då ska det varken finnas manliga eller kvinnliga präster. Men om Gud finns är hans åsikter om saken det enda intressanta.
 - Man kan väl inte veta vad Gud tycker. Det verkar övermodigt. Vi har förresten ett demokratiskt beslut, som du vet. Hur ställer du dig till det?
 - Kan man inte veta vad Gud tycker?
 - Vi får ta det en annan gång. Förresten, du kan väl inte mena att du ska inrätta hela ditt liv efter det, som du tror är Guds åsikter.
 - Det är just det jag menar.
- Därmed slutade samtalet. Sätillvida var det framgångsrikt för Jakob, att han inte blev omedelbart avförd. Men mer var det inte heller. Det var inte lätt att förklara det för pappa.

Men farfar förstod.

- Det är så det är, Jakob. Svea rikets lag är glasklar: "Arbetsgivaren leder och fördelar arbetet."
- Men när Nils behövde hjälp att ordna släktresan fann han en utmärkt medarbetare i Jakob. Han blev förvånad själv, över denna duglighet och handlingskraft. Men farmor, som såg djupare, sade:
- Han tar över idén från Sven-Åke. Tro mig, Nils, han kommer inte att glömma honom så länge han lever.
- Det var som en erkänsla för gott arbete som Nils gav Jakob i uppdrag att hålla den där andaktsstunden i Kalmar. Men han underströk flera gånger att den skulle vara kort.

*

Gittan kom aldrig fram till Södersjukhusets abortrådgivning. Ju närmare hon kom T-banan, dess tyngre blev hennes steg. Hon blev stående framför spärrvaktens kur. Till sist vände han sig mot henne och ropade genom luckan:

- Ska du åka? Mår du inte bra?

Hon skakade på huvudet och vände om. Lena blev arg, när hon kom tillbaka.

- Du är inte klok, går du och drar på det blir det för sent.

Lena kunde inte förstå, därför att hon inte visste. Det var så, att Birgitta redan gjort abort en gång. Det var när hon och Carl-Erik hade sällskap. Han gick i sista ring på Latinskolan, hon gick i första. Det var egentligen skolsköterskan som ordnade det hela. Birgitta hade varit så förvirrad. Föräldrarna fick inget veta, inte heller Carl-Erik, inte förrän två år senare.

Det värsta var att saken kom upp på biologin. Det var Ing-Marie, hennes bästa kompis, som frågade lektor Linnermark hur abort gick till. Linnermark hade utförligt beskrivit de då brukliga metoderna: skrapning, som innebar att zygoten styckades inne i livmodern, sugning, som innebar att zygoten sögs ut mot ett rör med skarp spets och styckades bit för bit, och slutligen insprutning av frätande saltlösning med spontanliknande abort som följd. Han sade hela tiden zygoten, aldrig fostret eller barnet, men Birgitta tyckte att hon kände den lilla varelsen röra sig därinne, när han berättade om kniven, röret och saltlösningen. Då var det redan gjort. Hon hade suttit och tittat ut genom fönstren på kastanjerna längs gatan, och Linnermarks entusiastiska röst hade skallat i salen, lika ungdomligt engagerad som då han berättade om växtcellens liv. På kvällen grät Birgitta.

Carl-Erik fick reda på det två år senare. Han hade sagt:

- Det var min son.

Birgitta kunde aldrig förstå hur han fick för sig det, men det var så han sade och hon glömde det inte. De hade fortsatt att ha sällskap, de hade till och med förlovat sig, men det hade inte blivit bra mellan dem förrän Johanna föddes.

Det var skolsköterskan, som tog hand om alltihop:

- Du måste, Birgitta, du är så ung. Du har ingen utbildning och han har ingen inkomst. Hela ditt liv hänger på att du fattar rätt beslut. Det finns bara en lösning, men du måste bestämma själv.

Efteråt hade Birgitta tänkt på att det var underligt att hon skulle bestämma själv, när skolsköterskan bestämt att det bara fanns en lösning. Men hon hade trott på henne och det blev så.

Lena visste ingenting om detta och hade knappast haft en annan inställning, om hon hade känt till det. Hon var trött efter en lång och bödig dag på departementet och längtade intensivt efter bananlikör. Hon var helt enkelt irriterad på Gittan. Det var precis som när de var små, alltid skulle Lena passa lilla dumma Gittan. Dessutom hade Lena med sig hem en ny video. Hon hade sett den förut och ville se den igen. Video och bananlikör, det var hennes sätt att slappna av. Hon behövde det. Gittan var klart störande.

*

Nils hade inte tänkt sig att hans son skulle bli busschaufför, men han kände sig ändå stolt när den silverfärgade Mercedesbussen körde upp framför flygplatsbyggnaden. På bussens sida stod skrivet med mörkblå, lutande bokstäver

Sandman Buss & Trafik *Gullringen*

Roland vinkade åt sin far. Bredvid honom satt Jonas och bakom honom satt Jakob. Det var en stor dag för Roland.

Just i det ögonblicket tänkte han inte på att bussen hade ännu en passagerare, Jonas fru Carina. Jonas och Carina lärde känna varandra redan när de gick och läste på Gransnäs lägergård. De gick hand i hand på konfirmationsdagen. Det var riktigt gripande. Jonas var stor och grov, och Carina var liten och söt, med svallande mörkt hår. När de var sjutton år märkte Roland att Carina haltade. Först trodde han att det var en idrottsskada, men det gick inte över. När Carina var arton gick hon med käpp. Hon hade MS. Roland hade tänkt många tankar då, men han hade inte kunnat säga något till Jonas. Sedan blev det lite bättre, men vid bröllopet satt hon i rullstol. Nu kunde hon i stort sett bara röra huvudet.

Jonas hade alltid varit bra. Han hade aldrig gjort Roland något illa. Jakob hade varit rätt ettrig i tonåren, men Jonas hade alltid tagit Roland i försvar. Kunde han inte komma på något annat, sade han:

- Jag tycker pappa är bra.

Jonas kanske inte var så kvicktänkt som Jakob, men han hade alltid varit med på bussarna, och efter värnplikten gick han direkt in i firman som delägare.

Men det är en sak att vara chaufför, en helt annan att vara egen företagare. Det går bara inte utan uppbackning hemifrån. Om Roland skulle betalat för allt arbete som Vivianne hade gjort,

skulle han fått titta i månen efter firman. Carina skulle aldrig kunna göra marktjänst åt Jonas. Hon skulle aldrig föda barn. Men hon skulle kräva mer och mer av hans tid och kraft. Nu satt hon i bussen strax bakom Jakob. Den var handikappanpassad, men Jonas hade själv burit in henne i famnen. Han tyckte inte om rullstolshissen.

Jonas skulle aldrig kunna ta över, och vad Jakob skulle bli av undrade Roland ibland över under långa nattliga körningar. Jakob var så rättfram. Förmodligen hade han redan kommit ihop sig med biskopen, om han nu hade träffat honom. Roland hade kört stiftsstyrelsen med respektive till Västerås en gång. Han hade tänkt att hälsa på biskopen och säga att han hade en son som skulle bli präst, men när han såg hans ögon och hörde hans röst blev han alldeles kall invärtes. Roland sade aldrig något negativt om sina kunder, och han berättade det inte för någon.

Men det var stort ändå att svänga upp framför flygplansbyggnaden, se pappa därborta och vinka och att ha sina söner bakom sig i bussen. Just i det ögonblicket tänkte inte Roland på att Carina var med.

XI

Nils hade alltid läst lyrik.

- I poesin får man veta sanningen, brukade han säga. Det hade han inte hittat på själv, det hade gamle general Cederschiöld i Stockholm sagt till Åke Runnqvist, och Runnqvist hade berättat det i en artikel i Sköna hem, som Elsa höll sig med på den tiden. Men det blev inte sämre av att Cederschiöld hade sagt det.

Nils hade också utvecklat en alldeles egen smak för "mindre poeter", som han kallade dem. Det mesta av den där poesin ligger i skrivbordslådor och kommer fram till möten på frimurarlogen eller Lions julfester. Nils hade upptäckt, att det mitt i allt det medelmåttiga ibland kunde glimma till. En gång på logen hade han fått en liten bok av en broder som han aldrig sett förut. Grinden hette den, av Jöns Posse. Där fanns några riktigt fina stycken, t. ex. denna:

Som en blick utan ömhet.
Som en flöjt utan toner.
Som en död utan liv.
Som en kärlek utan offer,
är ett liv utan den himmelska beröringen.

Folk i allmänhet skulle inte tro att Nils lärde sig sådant utantill. Men frimurarbröderna vet det. Bland

dem kan man tala öppet. Och Elsa vet.

Efter en recension i Svenska Dagbladet skaffade han sig Carl-Ivar Skarstedts senaste diktsamling. Han kände igen sig i den, även om han aldrig blivit hovrättspresident som Skarstedt. Det egendomliga och oroande var bara att Skarstedt var så öppen medan han ännu var i tjänst.

I en av dikterna skriver han om sig själv:

...såg väl någon
denna grandiosa fallenhet för svek...

De där orden har Nils svårt att komma undan. Han kan inte peka på något konkret. Han har alltid uppfattat sig själv som korrekt och effektiv. Men någonting inom honom, något djupt nere, har ändå blivit träffat - "denna grandiosa fallenhet för svek".

Nils är pensionerad. Greppet slappnade på något sätt de sista åren. Nils är väl inte lika pessimistisk som Skarstedt, men han känner igen sig i hans ord:

man anade
i sista tonen
slutrepliken
återtåget nederlaget

Det gick inte att driva frågorna på samma sätt längre. Initiativen stockade sig. Därför kom faktiskt släktresan som en skänk från ovan, varken mer eller mindre. Första gången Nils läste orden om den himmelska beröringen kom han att tänka på Jakob. Men ju mer han har hållit på med Sven-Åkes efterlämnade papper och med resan, dess mer har han börjat känna igen något hos sig själv. Det trodde man inte om länsrådet Nils Sandman i Vänersborg. Men så är det. Han skulle gärna vilja tala med någon om vad han upplever nu, men han kan inte komma på vem det skulle vara.

*

Under sin första tingstjänstgöring kom Nils med i Lions, och han gick aldrig över till Rotary när han blev länsråd. Han förblev Lions trogen. Nils är överhuvudtaget en trofast person. I Lions har han blivit utsedd till Ambassador of Good Will. Det är en ovanlig utmärkelse. Han sätter värde på den.

Man märkte redan på Axamo Lionsandan. Jönköpingposten var på plats med journalist och fotograf, och Nils lotsade dem smidigt fram till Sigmund Schüttauf (Jenny-linjen). Ett långt liv med Lions hade lärt honom vad journalisterna ville ha.

Ännu visste inte deltagarna att Radio Jönköping väntade vid Järstorps kyrka. De skulle spela in musikavsnittet av besöket samt intervjua Nils själv. Järstorp var, enligt hans egen bedömning, den lämpligaste platsen.

*

På kvällen efter Lenas och Gittans gräl om aborten hade Lena druckit en halv flaska bananlikör, och på morgonen tog hon ett litet, litet glas innan hon gick till jobbet. Det var inget att säga något om. Tyckte Lena. Hon hade gjort det förr, av och till.

På eftermiddagen skulle hon ut och jogga på Djurgården, men hon kom inte så långt. Det var motigt helt enkelt. På kvällen var hon ute med gänget. Det blev sent, hon kom nog inte hem förrän klockan tre på morgonen. Men hon sov ett par timmar, duschade och tog ett litet, litet glas bananlikör till müslin. Det var en ny och spännande smak, som man brukar säga. Gittan tittade på glaset med sade ingenting.

Den morgonen kom personalchefen in på Lenas rum. Han stängde dörren bakom sig och blev stående.

- Tjing, sade Lena.

- Hur har du det med spriten, frågade han.

Hon såg på honom.

- Spriten?

- Du kan få blåsa i ballongen här.

Hon hade aldrig blivit så förolämpad förut.

- Här blåses ingenting.

- Det behövs inte heller, Lena. Vi har länge varit uppmärksamma på dina spritvanor. Därför har jag ett förslag.

Han tog fram ett papper.

- Du börjar redan i kväll hos AA. Erik följer med dig dit, han har med framgång - vågar jag säga - arbetat i AA de senaste fyra åren. Sedan har jag bokat plats för dig på Alpha-stiftelsen från slutet av nästa vecka.

- Och om jag säger nej?

- Blir det omplacering, eventuellt sjukpensionering.

Lena kom inte hem den kvällen. Hon satt i en grupp på tio män och kvinnor. Några såg ut att vara i hennes egen ålder, några var betydligt yngre, en såg ut som en uteliggare. Erik hade lärt henne hur hon skulle presentera sig:

- Jag heter Lena, och jag är alkoholist.

- Aldrig, sade Lena.

- Du väljer själv, sade Erik, men jag vet av egen erfarenhet att din enda chans är att vara ärlig. Jag kände att du luktade sprit i morse. Du har luktat av och till i en månads tid och dessförinnan med, efter vad Anders säger. Det är ingen idé att du ljuger längre. När du måste börja dagen med ett glas, är du alkoholist.

Lena följde med, och nu satt hon där. De väntade på henne. Hon var tyst. Erik stötte henne i sidan. Hon sade sakta, utan att se någon i ögonen:

- Jag heter Lena - och jag är alkoholist.

Hon blev borta på Alpha-stiftelsen ända fram till semestern. Birgitta var ensam i våningen med barnet, som växte inom henne.

En gång försökte hon ringa till Hasse. En tonårspojke svarade.

- Jag söker Hans Svanström.

- Pappa? Han är i Brasilien. Han har börjat på Atlas Copco igen. Vill du tala med mamma istället? Hon har hans faxnummer.

- Tack, det behövs inte.

Vad skulle Birgitta säga till Hasse? Vad skulle hon säga till hans fru?

*

Jan-Åke ringde precis innan de skulle åka till Axamo.

- Hej, det är Jan-Åke från Bryssel, miljödelegationen. Hur är det med dig?

- Lite trött, annars bra.

- Din dotter berättade att det hade kört ihop sig och jag gjorde vad jag kunde härifrån.

- Tack ska du ha, jag visste inte att det var du.

- Hör du, Carl-Erik, det är en sak jag måste tala med dig om. Du har ju varit borta i ett halvår snart, så vi blev tvungna att göra en omDispositionering. Svante Nyström har gått in som sakkunnig och du...

- Vem är Svante Nyström?

- Professor på Ultuna, i markberedningskunskap eller något sådant.

- Markberedningskunskap? Då är han inte jurist.
- Vi tänkte att du kunde vara kvar på uppdragsbasis och arbeta från Jönköping.
- Ett uppdrag i taget då?
- Ja, ungefär så.
- Så att du kan avbryta det hela, om du skulle misstänka att jag inte är fullt klok. Du vet väl om att jag är gravt dement.
- Ta det inte så, Carl-Erik, ta det som en utsträckt hand.

*

De kom något för sent till Rådhusparken, där Torbjörn Wetterö väntade dem. Av Carl-Erik hade Nils fått veta att detta var den absolut bäste ciceron de kunde få i Jönköping, och Carl-Erik hade rätt, det insåg Nils redan efter den första kontakten. Trafikbruset var påtagligt, och alla sökte sig närmare Wetterö. Så mycket uppfattade de flesta av dem, att de nu stod på platsen för den medeltida staden. Här hade förfäderna vandrat.

*

Med tanke på tiden avstod de från promenaden upp till Stadsparken och steg in i bussen igen för att åka den korta vägen till Alphyddan i parken, där kaffe var beställt, inomhus. Det var inte bara av väderleksskäl Nils hade bestämt så, det var också för att få tillfälle att i lugn och ro få hålla släktresans inledande anförande.

*

- Kära släktingar! Det är med tillfredsställelse och förhoppningar om en mycket givande resa, som jag här får tillfälle att hälsa er alla välkomna. Tyvärr hade Torbjörn Wetterö inte tillfälle att följa med oss hit, men som en repetition vill jag här ge ett litet sammandrag av de fakta han gav oss.

Orsaken till att vi stannade till i Rådhusparken var, att vi där befann oss i hjärtat av det medeltida Jönköping, som nu sedan länge är borta. Det är platsen där våra fäder har handlat, studerat och levt med i Sveriges historia. Det är inte att förvånas över att vår släkts äldre historia delvis är höljd i dunkel. Genom en lycklig tillfällighet har vi emellertid tillgång till ett tidigt, tryckt dokument av stort värde för oss. Det är den oration, som Israel Arvid Greenbek höll vid Dorpats universitet 2 februari 1638 till minnet av kyrkoherde Theodorus Petri Dugg. Av denna oration framgår att Theodorus Petri var son till Petrus Laurentii, som var kyrkoherde i Järstorp 1586-1598. Om dennes far, Lars, vet vi ingenting mer än hans namn, men om vi antar att Petrus var född 1550 bör fadern vara född omkring 1520. Petrus Laurentii mor Anna var emellertid - enligt Greenbek - dotter till kyrkoherde Theodorus Andrae, och om vi alltså antar att Anna var född 1550 och hennes far 1520 står vi här inför den äldste kände medlemmen i vår släkt, Theodorus far Anders, troligen född mellan 1490 och 1500. År 1540 omnämns en kyrkoherde Anders från Järstorp i Jönköpings stads tänkebok, och det finns alltså skäl att anta att detta är fadern till Theodorus Andrae och farfadern till Anna. Vi ser alltså, hur släkten i omkring ett sekel haft sitt hem i Järstorp och därmed haft Jönköping som sin stad.

Får jag nu be er att se ut över staden och tänka bort all bebyggelse öster om Munksjön. På denna sida om Munksjön tänker vi bort all nutida bebyggelse. I dess ställe ser vi S:t Nicolai kyrka resa sig nordväst om det nuvarande rådhuset. Det var en spåntäckt byggnad av natursten, utan torn. Om vi går in i kyrkan, finner vi längst fram till vänster en skuren bild av

jungfru Maria som himladrottningen med krona av silver, agathalsband och sex par förgyllda maljor i halsklädet. Vi ser också en bild av S:t Nicolaus. På högaltaret, "Frälsarens altare", ser vi en Kristusbild. Anders, den förste vi känner till namnet i vår släkt, bör också ha sett den bild av S:t Erasmus, som biskop Kettil i Linköping invigde 1461, samt den bild av S:t Martin av Tours, som biskop Brask invigde 1513.

Strax väster om kyrkan ligger torget, omgivet av trähus med stenkällare. På torget hölls marknader 17 januari, S:t Antonii dag, och 4 oktober, minnesdagen för S:t Franciskus. Skilt från staden, nära stranden av nuvarande Munksjön, låg franciskanklostret.

Ett av husen i kyrkans skugga var Jönköpings skola. Här kan vi tänka oss att Anders har gått, liksom hans son Theodorus Andrae. Här har Theodorus Petri och hans far Petrus Laurenti fått kunskapens första grunder.

Joakim gick undan med Ernst, som ville ha glass – omedelbart.

- Vad upplevde de då av Sveriges historia på denna plats? Anders kan som pojke ha varit med om konung Hans besök 23 januari 1501. Han bör åtminstone ha hört talas om hur riksföreståndaren, Sten Sture d. ä. dog här 14 december 1503. För att dölja dödsfallet kläddes en annan man i riksföreståndarens kläder, som Hemming Gadh berättar i ett brev skrivet i Gränna dagen efter dödsfallet.

Carl-Erik ser upp, när Gränna nämns.

- Hemming Gadh skriver: "I torsdags, då två var slaget, hårdt (nästan) vid tre, då själades vår käre herr fader. Gud hans själ nåde och alla Guds helgon i himmelrik. Så har jag nu givit mig till vägs med honom och vill vara hos eder på måndag eller tisdag att överväga med eder, vad företagas skall. Lasse Birgersson haver jag ifört hans kläder med kedja, ringar och guldspänne i en förtäckt (övertäckt) släde, och liket haver jag låtit stå ibland tio eller tolv bockskinn..."

Som ung man bör Anders upplevt eller hört talas om hur staden plundrades av danskarna 1510. 2 februari 1511 brandskattades den av en dansk här på 30 000 man. 1520 hotades staden på nytt av dansk plundring och i januari besöktes den av Kristian II på väg från Stockholms blodbad.

Också Jönköping fick sin del av blodbadet. Här halshöggs två bröder Ribbing, den ena åtta, den andra fem år. Enligt sägnen skall den yngre av bröderna gått fram till bödeln, när hans broder dödats, och sagt: "Käre man, bloda inte ner min skjorta som min broders, ty då får jag ris av mamma." Då kunde inte bödeln förmå sig att döda honom, men Kristian kallade fram en annan, som halshöggs både bödeln och pojken.

1529 deltog Jönköpings borgare i upproret mot Gustav Vasa. De tillfångatog grevinnan Margaretha av Hoya, som var på återresa efter att ha förberett sin broders förmålning med prinsessan Katarina. I augusti 1542 samlade kungen här sitt krigsfolk för kampen mot Dacke. Ett tusen legoknektar förlades i och kring Jönköping där de "skickade sig olidligen".

Den medeltida staden ägde bestånd till 1567, då den brändes av de egna inför det danska anfallet. Den byggdes upp och brändes på nytt inför det danska anfallet 1612.

Och vad hände dessemellan? Det var vår och sommar, höst och vinter, marknaderna hölls på sina utsatta dagar, domstolen sammanträdde i rådhuset och på torget. Skolan växte till alltmer. Enligt ett brev från 1562 hade den då mer än 200 djäknar. Bland dem kan vi också ana våra egna fäder, t.ex. Petrus Laurentii.

Genom 1611 års skolordning kan vi göra oss en föreställning om de studier våra fäder bedrev här. Skolan hade fyra klasser. Vid intagningen fick ingen vara yngre än sex år och ingen äldre än tolv. I första klassen lästes lilla katekesen utan förklaringar, i andra klassen katekesen på svenska och latin med förklaringarna samt botpsalmerna ur Psaltaren och tio kapitel ur Salomos ordspråk. I tredje klassen lästes Hafenreffers Loci - jag sänder här runt ett exemplar

från 1674 - samt lilla katekesen på grekiska, Ciceros brev och en komedi av Terentius. I fjärde klassen fortsatte man med Hafenreffer, några av Pauli brev, Cicero, Vergilius och Horatius, bara för att nämna något. Allt detta är texter, som än idag är tillgängliga, och vi kan genom dem göra oss en föreställning av det som påverkade våra fäders tankar och livshållning.

Malin tog den lilla boken från 1674 i sin hand och öppnade den försiktigt.

- Är den äkta, viskade hon till Jakob.

- Helt äkta.

Jonas hade burit ner Carina från bussen och Jakob hade ställt upp rullstolen utanför. Hennes händer vilade på armstöden utan att röra sig. Vid kaffebordet matade Jonas sin hustru. Roland såg på dem över sin kopp. Det var svårt för honom med Carina. Ibland beundrade han Jonas och ibland blev han djupt, djupt sorgsen över att se henne. Vivianne tog det enklare. Hon brukade sätta sig bredvid Carina och prata om grannar, väder, skola och trädgård. Carina behövde inte svara, Vivianne var helt tillfreds med att tala själv.

Ibland, när Roland såg Carina, kändes livet meningslöst. Det skulle bli en av de anställda som tog över firman. Roland visste redan vem det skulle bli, Magnus Berggren från Virserum.

Vad det skulle bli av Jakob hade han inte en aning om. Blev han inte präst fick han väl bli arkivarbetare av något slag. Det var egendomligt med Jakob. Han var den mest begåvade bland ungdomarna i släkten - det hade Sven-Åke sagt- men det verkade inte som han behövdes någonstans.

XII

.

Så snart Ruben Johansson såg Siegmund Schüttaufs namn på deltagarförteckningen, sade han till Johanna:

- Akta er för den mannen!

Winfried Schüttauf tillhörde den tyska grenen av släkten Sandman, Jenny-linjen. I tidigare svensk emigrantforskning har huvudintresset vilat på utvandringen till Nordamerika. I förhållande till emigrantströmmens omfattning har också ett stort intresse ägnats utvandringen till Latinamerika. Det är emellertid först på de senaste årtiondena man börjat uppmärksamma utvandringen till Tyskland.

Det expansiva jordbruket i norra Tyskland kom mot slutet av 1800-talet att lida akut brist på arbetskraft. Orsaken var att den tyskfödda arbetskraften sögs upp av en växande industri med lindrigare arbetsförhållanden och högre löneläge. I denna situation började man från tysk sida att värva arbetskraft för jordbruket, huvudsakligen i Polen men också i Sverige. Dels var det en fråga om säsongarbetskraft, dels om årsanställningar. Förutsättningarna för arbetskraftsvärkning i Sverige var givna i och med den dåtida överbefolkningen av den svenska landsbygden.

Förhållandena i Jenny Sandmans barndomshem är ett tydligt exempel på detta.

Hennes far, soldaten Johan Magnus Sand, hade 1886 lämnat sitt soldattorp för att bosätta sig med sin familj på hemmansdelen Högalund under Hulu by i Skärbäck, den södra delen av Ramkvilla församling. Tre barn dog vid späda ålder, fem blev vuxna. Högalund beräknades vid taxering till 1/26 mantal. Jämförelsevis kan man nämna, att ett bärkraftigt familj jordbruk var minst 1/8 mantal. Johan Magnus Sand hade visserligen kvar sin anställning vid Kalmar regemente fram till 1899, men man inser ändå att möjligheterna att försörja familjen var starkt begränsade.

De tyska arbetskraftsvärvarna arbetade genom annonser i dagstidningarna och man har funnit flera sådana annonser införda i Vetlanda Tidning. 1908 emigrerade Jenny till Tyskland och fick anställning på godset Sauerhof, nära Güstrow i Mecklenburg. Efter ett par år som mjölkerska övergick hon 1910 till mejeriet. Året efter ingick hon äktenskap med kontoristen Ewerth Schüttauf, även han anställd vid gården. I äktenskapet föddes endast ett barn, sonen Winfried. Jenny Schüttauf skilde sig 1924 och flyttade till Güstrow, där hon övertog ett tvätteri. Hon förvärvade även två fastigheter nära slottet. Winfrieds insatser i motståndsrörelsen under Tredje riket gjorde att hon kunde behålla sina fastigheter under DDR-tiden, medan tvätteriet ombildades till ett kooperativ. Jenny kvarstod i dess ledning till sin död 1953.

Efter skilsmässan följde Winfried med Jenny till Güstrow där han slutförde sin skolgång. Han betecknades som en av skolans bästa elever i sin årgång. I sina minnesanteckningar, som numera förvaras i stadsarkivet i Güstrow, har han berättat om en händelse från skoltiden, som gjorde djupt intryck på honom. Vid en lektion i astronomi hade läraren redan under dagen ställt in skolans teleskop mot Venus position. Vaktmästaren kom under eftermiddagen in i salen och såg att linsskyddet låg avtaget på katedern. Han hade därför satt på det. På kvällen samlades klassen, och läraren lät varje elev se på Venus genom teleskopet. Alla beskrev vad de såg, tills turen kom till Winfried. Han såg ingenting.

- Är ni blind, människa, försök igen.

Han försökte igen, både med vänster och höger öga.

- Se på mitt ansikte och håll för vänster öga, sade läraren.

Winfried såg honom.

- Håll nu för höger öga.

Winfried såg honom lika tydligt.

- Titta nu i teleskopet igen.

Winfried såg ingenting.

- Märkligt.

Då gick Winfried runt teleskopet, sträckte upp handen och tog bort linsskyddet.

I sina anteckningar beskriver Winfried Schüttauf denna upplevelse som en livsomvandlande händelse ("ein lebensumgestaltendes Ereignis").

Efter studier vid folkskollärarseminariet i Rostock fick Winfried anställning först i Demmin, sedan i Bad Doberan, där hans minne ännu är bevarat genom den grundliga vägledning till klosterkyrkan, som han skrev. Den utkom i ny utgåva så sent som 1978. På grund av en tuberkolosskada från ungdomen undgick han att bli inkallad under kriget. Däremot blev han vikarierande rektor för en folkskola i Güstrow under tre perioder. Här kom han i beröring med den motståndskrets, som leddes av godsförvaltaren på Sauerhof, Heinrich Sehnsucht. Genom Sehnsuchts släkting, Joachim Hartman, hade den kontakt med Stefan George-kretsens tidigare medlemmar i Berlin, bland vilka Stauffenberg är den mest kände. Winfried Schüttauf greps emellertid redan före den 20 juli 1944, sedan han blivit angiven av en kollega. Till saken hör också att Sauerhof-gruppen hade svårt att vinna förtroende hos likasinnade, eftersom det var väl bekant, att godsförvaltare Sehnsucht var partimedlem. Winfried Schüttauf avled i Dachau. Exakt dödsdatum har inte kunnat fastställas.

I det nya DDR, som byggdes upp inom östzonen, hade emellertid "fascismens offer" en i hög grad gynnad ställning. Winfrieds motståndsarbete kom både Jenny och hennes sonson Siegmund till godo. Sedan Siegmunds mor Jadwiga blivit sinnessjuk i samband med ryssarnas intagande av Güstrow bodde Siegmund hos Jenny under resten av sin skoltid. Han studerade därefter medicin i Rostock och i Berlin, där han hade den berömde neurologen Eberhard

Berthold som lärare. Det är här, i Berlin, som Siegmund Schüttaufs öde vänder sig. Våren 1992 avslöjades nämligen Berthold som Stasi-agent och avsattes från sin professur.

Siegmund Schüttauf hade under hela studietiden en för DDR-förhållanden ovanlig möjlighet att röra sig mellan öst och väst. Man kunde förklara det med den privilegierade hållning han hade som ett av fascismens offer. Man kunde också söka andra förklaringar. Många gjorde det.

I maj 1966 greps elva medicine studerande vid Humboldt-universitetet. Det var den s. k. Ethik-kretsen. De hade under två terminer arbetat med att formulera en av samhällssystemet oberoende läkar-etik. Deras uppsatser och utkast hade cirkulerat anonymt inom tämligen vida kretsar vid universitetet. Under vintern 1965-66 blev det för universitetets Stasi-ansvariga en huvuduppgift att bryta upp gruppen. Till sist lyckades det. När Stasi-akterna blev tillgängliga, visade det sig att det var Berthold (i akterna under täcknamnet Ugglan) som stod för de avgörande insatserna. Berthold hänvisar i akterna även till en sidoagent, som endast förekommer under täcknamnet Måsen.

Sommaren 1966 flyttade Siegmund till Göttingen, där han fullbordade sin utbildning. Redan i Göttingen tog han kontakt med den svenska släkten. Ernst Sandman hade sänt julkort till Jenny under alla år. Det blev många kaffepaket från Skirö till Güstrow efter 1945. Siegmund tog även kontakt med Nils och Lennart Sandman. Sommaren 1986 cyklade han i Sverige tillsammans med sin dåvarande hustru Ricarda. När Roland Sandman köpte sin första Mercedes-buss 1989 besökte han med sin familj Siegmund, som då var bosatt i Stuttgart. Sommaren efter bodde Siegmund och hans familj sex veckor i Rolands sommarstuga i Alseda. Så var det inte riktigt tänkt från Rolands sida, när han inbjöd dem att komma till Sverige. Efteråt visade det sig att hela frysen var tömd och att en kaffekokare hade försvunnit.

1994 blev Siegmund Schüttauf professor i neurologi vid medicinska fakulteten i Greifswald, men redan 1995 avsade han sig sin professur och blev istället överläkare vid Lunds lasarett. Efter endast ett år köpte landstinget ut honom för tre årslöner, och han sökte och fick tjänsten som distriktsläkare i Bräkne-Hoby. Dit tog han sig med diabetessköterskan Ingela Haglund, som han lärt känna i Lund.

Händelserna i Lund var bakgrunden till att Ruben Johansson varnade för Schüttauf. Det var dock inte rättvist att lägga hela skulden på Schüttauf. Han var - det kunde alla berörda intyga - personligen charmerande. Han var bildad, energisk och tillmötesgående. Ingen kunde förneka hans yrkesmässiga kompetens. Han hade lagt ner ett betydande arbete på att lära sig svenska, men han behärskade endast ofullständigt betoning och satsmelodier. Det kunde ge komiska effekter. Vid ett tillfälle beklagade sig en kollega inför Schüttauf över sin chef, och Schüttauf svarade med en förstående suck:

- Vi måste alla bära korsét.

Den andre stirrade häpen på honom.

Hans mest använda uttryck var "en vacker dag". Föräldrar till ett svårt MS-sjukt barn har berättat, att han till dem har sagt:

- En vacker dag ska vi alla dö.

- Hurså, en vacker dag, frågade barnets far.

Schüttauf förstod inte frågan.

Vad som gjorde hans ställning ohållbar vid avdelningen, var förhållandet till personalen. När en svensk överordnad läkare märker att en behandling utvecklas åt fel håll kan han säga:

- Vi kan väl se på fallet tillsammans.

Schüttauf däremot kallade in den underordnade, lät honom bli stående vid dörren, slog näven i bordet och röt:

- Detta är oanständigt! Oacceptabelt! Ovetenskapligt! Jag kräver total och omedelbar

föredragning av alla åtgärder. Marsch!

Men inför nästa besökare var han lika mjuk och charmerande som förut. Den avgörande krisen uppstod emellertid mellan Schüttauf och den biträdande överläkaren. Tre månader efter det att Schüttauf tillträtt tjänsten kom denne en dag in på rummet, stängde dörren, satte sig ner och sade:

- Det är något vi måste tala om, du och jag. När du kom hit för tre månader sedan tyckte jag att du var den bästa chef jag någonsin haft. Jag uppfattade dig som öppen, förtroendefull, kunnig och energisk. Efter fyra veckor upptäckte jag något nytt hos dig. Varje gång vi träffas säger du något nedsättande om mig, något som du uppger dig ha hört av andra. Du framställer det som ett personligt förtroende, att du talar om det. Jag bör nämna för dig att jag har varit med om det här förut. Du ska veta, att jag vet vem du är. Du har försökt ta makten över mig genom din charm, och du har nästan lyckats. Nu har du försökt förslava mig genom att bryta ner mitt självförtroende. Det har misslyckats.

- Men snälle Mats...

- Jag är inte färdig än. Jag har iakttagit dig länge. Du är en mycket skicklig skådespelare. Du kan spela vilken roll som helst. Men själv är du - ingen. Det är därför du alltid måste locka eller tvinga människor under dig för att häva dig upp på dem och känna att du är - någon. Men du kan inte skapa något, därför att du är - ingen.

Schüttauf vände bort blicken. Efter den dagen hatade han den biträdande överläkaren.

*

Jakob hade blivit förstummad av familjen Schüttaufs hem i Stuttgart vid besöket där 1989. Väggarna var klädda med böcker, det fanns flygel och cello i det stora rummet, matsalen var möblerad med tunga ekmöbler, och på väggarna hängde målade porträtt av polska grevar, förfäder till Siegmunds mor. Jakob hade aldrig någonsin varit i ett sådant hem. Under de tre dagar de stannade i Stuttgart följde han med Grethe till skolan. Det var en bedövande upplevelse. Gymnasister i Tyskland verkade kunna allting. Själv kunde han bara på stapplande tyska berätta att hans far var bussägare och hans mor kontorist.

Det hade kunnat bli ett nära förhållande mellan Jakob och Siegmunds familj, om inte incidenten med den tömda frysen inträffat.

- Det är knepigt att umgås med tyskar, sade Roland, de testar alltid gränserna.

Siegmund var angelägen om att få kontakt med Rolands familj, när han kom till Sverige för att arbeta. Han blev emellertid aldrig mer inbjuden, varken till Gullringen eller till Alseda. En gång stannade han spontant till i Gullringen vid en Stockholmsresa. Då var Roland och Jonas borta på körningar, Jakob var i Uppsala och Vivianne var upptagen i telefon, ända till han åkte igen.

Men till släktresan måste han bli inbjuden. Nils Sandman har haft den ambitionen att företrädare för alla släktgrenarna ska vara med. Siegmund hade kört upp från Bräkne-Hoby med sin sambo Ingela.

Utanför bussen gick Siegmund omkring och hälsade på alla. Han talade till och med engelska med Jean-Luc, fast Jean-Luc inte förstod vad han sade. Han langade fram väskor till Jakob och Jonas, skrattade, pratade och kavlade upp armarna. Ingela kastade en plågad blick på Ruben Johansson. Han visste redan allt.

*

Men Jakob visste något, som Ruben inte visste. Denna vår hade Jakob skrivit en uppsats om CDU i DDR. Under det arbetet stötte han på Reinhard Haases bok Zwang und Lüge - die Stasi unter den Medizinern der Humboldt-Universität (Berlin 1996). På sidan 13 står i en fotnot: "Den sedan 1994 i Sverige verksamme neurologen Siegmund Schüttauf var en av Bertholds sidoagenter under täcknamnet Måsen. Hans informationer bidrog till upprullningen av Ethik-kretsen. Härefter förflyttades Schüttauf 'av taktiska skäl' till Förbundsrepubliken." Egendomligt nog fanns det inga källhänvisningar.

Jakob gick emellertid vidare med ärendet och begärde fram sin Stasi-akt. Precis innan han skulle åka till Arlanda på morgonen fick han svar. Han ville emellertid inte öppna brevet, när Malin såg på, utan stoppade det i fickan.

XIII

Två dagar före släktresan fick Lars Bergmark, Carl-Eriks förre läkare, veta att Sandmans anmälan mot honom hade kommit in till Ansvarsnämnden. Den var tio sidor lång. Som bilagor fanns yttranden av Ruben Johansson samt av professor Rauno Toivonen i Helsingfors.

Engfelt, psykiatern, som demensdiagnostiserat Carl-Erik, ringde honom.

- Nu är loppet kört, Lasse.
- För dig med?
- Jag klarar mig.

Den förmiddagen gick han en lång promenad i skogen.

Vid middagstiden ringde han till Annika, sin sambo.

- Har Sandman varit på jobbet idag?
- Han var här i förmiddags.
- Men han är ju tjänstledig för att vara i Bryssel.
- Hur vet du det?

Dagen för släktresan var posten tidig. Carl-Erik och barnen var på väg att åka när brevbäraren kom. Mattias tog breven och lade dem i baksätet. Överst låg en skrivelse från länspolismästaren. Den hade skrivits ut samma dag som Bergmark fick meddelandet om Sandmans anmälan. Den hade följande lydelse:

"Härmed erinras om att Ni enligt beslut (Dnr 928 - 31 - 96) har beviljats tjänstledighet från Er befattning som chefsåklagare vid åklagarmyndigheten i Jönköping under tiden 1.1.97 - 1.1.99. Ni äger sålunda under angiven tid icke att inom myndigheten handlägga tjänsteärenden."

*

Lars sambo Annika hade sedan länge förstått, att det var något konstigt mellan honom och Sandman. Hon hade försökt fråga, men hon hade inte fått något svar.

På kvällen körde hon ut till Ölmstad. Hon stannade till vid Obs och köpte räkor, rökt ål, svart kaviar, salta kex och vindruvor. Hon ville pigga upp honom.

Han hade redan druckit två drinkar innan hon kom. Hon packade upp sina kassar och talade om vad hon köpt. Han visade inget intresse.

- Vad är det med dig, sade hon till slut.
- Du är snart sambo med en f.d. läkare.
- Vad har du gjort?
- Jag har ställt fel diagnos på Carl-Erik Sandman.
- Det kan väl hända vem som helst.
- Men han är inte vem som helst. Han är chefsåklagare, och han har ett yttrande från en ledamot i Nobelkommittén.

Annika satte sig ner vid bordet. Lars blandade en drink till.

- Jag har en erinran på mig förut.
- Vad ska du göra? Har du inga kontakter?
- Jag trodde Engfelt på psyket, men han kommer att göra allt för att slippa undan nu.
- Jag menar, kontakter uppåt?
- Ingenting. Men vet du vad jag har tänkt? Jag hade en skolkamrat som också blev läkare. Han blev åtalad för mord på sin hustru och sin son, men advokaten fick honom frikänd. Sedan flyttade han till Ecuador eller Colombia. Kunde han kan jag. Jag har ju i alla fall inte mördat någon.
- Och dina barn?
- Det blir slut på vårdnadsbidragen förstås, men det gör inget, det betalar staten.
- Och jag?
- Du kan följa med.
- Men jobbet då?
- Du får välja.

Det blev inget av med räkor och vindruvor. Annika satte in alltihop i kylskåpet och sedan såg de på Rapport. När Lars skulle duscha var det stopp i avloppet. Allt körde ihop sig den kvällen.

*

Nils anförande på Alphyddan blev längre än han själv avsett, och de fick skynda sig till Bäckaby gamla kyrka, som flyttats till Stadsparken 1899. Mattias körde Carinas rullstol. Torbjörn Wetterö hade gått i förväg för att öppna kyrkan. Nils stannade på kyrktrappan för att räkna in sin skara. När hans såg de sista närma sig började han.

- Vi står här inför Bäckaby medeltida kyrka. Den är, med undantag för tillbygget till vänster bakom mig, en helt bevarad medeltida träkyrka. Tornet, som ni ser, är den ursprungliga klockstapeln, som klätts in och byggts om för att fungera som kombinerat torn och vapenhus. När vi går in i kyrkan skall vi lägga märke till den vackert skulpterade dörren mellan vapenhuset och kyrkorummet. Den är en donation av Per Bengtsson Bäckman. Innan vi nu går in, ska jag repetera en del av släkthistorien, för att sätta in alla i sammanhanget. Vi började vårt släktråds rötter vid den Anders eller Andreas, kyrkoherde i Järstorp på 1540-talet. Hans son, Theodorus Andrae, var kyrkoherde i Järstorp, och dennes dotter Anna var gift med Petrus Laurentii, även han kyrkoherde i Järstorp. Deras son, Theodorus Petri, blev även han kyrkoherde där. Han avled 2 februari 1635, och det var över honom, som Israel Arvid Greenbek höll sitt minnestal i Dorpat 1638. Theodorus Petri Dugg var gift med Sigrid Gudmundsdotter från Å i Linköpings stift, där hennes far, Gudmundus Magni, var kyrkoherde. Av Theodorus och Sigrids sju barn ska vi stanna inför Anna, född 1618 och sjutton vid sin fars död 1635. Anna var först gift med Johannes Gudmundi Krook, kyrkoherde i Skatelöv, och efter dennes död 1645, då hon var tjugosju år gammal, gifte hon om sig med Christopherus

Petri Sandman, kyrkoherde i Norra Sandsjö. Anna blev alltså änka samma år som freden i Brömsebro slöts. Senast 1647, året före westfaliska freden, satt hon som prästfru i Norra Sandsjö. Det är från hennes andre man, som namnet Sandman kommit in i vår släkt. Av Annas och Christophers barn blev Samuel präst i Ramkvilla och Ingeborg, som föddes 1654, blev gift 1692 med kornetten Per Bengtsson Bäckman i Bäckaby. Ingeborg levde ända till 1740.

När vi nu går in i Bäckaby gamla kyrka, skall vi alltså minnas att detta var den kyrka, där Ingeborg firade sin gudstjänst under nästan ett halvsekel. Dörren in till kyrkan skänkte hennes Per två år efter det att de gifte sig. Den sjunde bänkraden framifrån räknat tillhör Bäckaby Lillegård, som Per Bengtsson Bäckman fick sig förlänad av Karl XII 1699. Här har Ingeborg och hennes döttrar suttit, när Bäckmans död tillkännagavs efter det att han dött i Polen 1702. I de anteckningar om släkten, som gjorts av Erik Hård af Segerstad, anges att Per Bengtsson Bäckman och Ingeborg Sandman hade tre döttrar, vilka han gav gårdar, bl.a. Brittepöl och Saredal. Han ska också ha inköpt Stockagård. Allt detta vittnar om att han var en förmögen man, efter tidens förhållanden. Nu går vi in i kyrkan.

Det var mörkt i vapenhuset, det doftade gammalt trä och tjära. Ytterdörren var inte bred nog att släppa igenom rullstolen, men Jonas bar Carina in i kyrkan.

De spred ut sig i bänkarna, såg undrande på väggmålningarna och det sällsamma mönstret i taket.

Nils ställde sig framför bänkarna.

- Här stod dopfunten, där Per Bengtsson Bäckmans döttrar blev döpta, och nere vid kyrkdörren blev Ingeborg kyrktagen. Jag har här ett exemplar av 1693 års kyrkohandbok, som vår kyrkoherde där hemma varit vänlig nog att låna ut inför vår släktresa. Jag har bett Jakob och Malin att förbereda uppläsningen av den bön som bads vid de tre kyrkotagningar, som Ingeborg fick uppleva här nere. Jakob kommer att läsa den nu. Varsågod!

Jakob tog emot boken och gick ned mot dörren.

- Ett ögonblick, Jakob! Ni har alltså klart för er att Ingeborg kommer in genom den skulpterade dörren, som hennes man skänkt några år tidigare. Ni ser själva överskriften: "Till Guds Namps ära, bäckaby Kyrkas prydnad haffwer den Ehreborne och Manhaftige corporalen Peder Bengtsson Bäckman bekostat för tre daler silfwer denne Kyrkedörren A: 1694." Vi tänker oss alltså att Ingeborg kommer in genom dörren som Malin nu gör, hon faller på knä på en pall, prästen går fram till henne med boken i hand och ber. Varsågod, Jakob!

- O allsmäktige, evige Gud, som gav oss den välsignelse över människan, när du henne skapat hade, att hon skulle växa till och föröka sig, du som ock efter samma välsignelse haver gjort denna din tjänarinna fruktsam, värdigas nu se mildeligen till henne. Och såsom du haver gjort henne fruktsam efter den lekamliga välsignelsen, så låt henne ock bli fruktsam i den andliga välsignelsen, att hon må alltid växa till i din kunskap och leva efter dina heliga budord, genom Jesum Christum vår Herre. Amen.

Nils tillägger:

- Och sedan tar prästen henne vid handen. Hon reser sig, och han säger - varsågod, Jakob!

- Herren bevara din ingång och din utgång, nu och till evig tid.

Och när Jakob tar Malins hand, rodnar hon. Elsa får tårar i ögonen, men Nils märker ingenting.

*

Elsa hade väntat att Jakob skulle le, åtminstone lite grann. Men det gör han inte. Hans ansikte är slutet. Han minns något, som han helst inte skulle vilja minnas. Han kan inte få bort det. Det var

något, som hände under hans andra år i Uppsala, innan han träffade Malin. Det måste varit i veckan efter hans samtal med biskopen. Han hade hållit på att läsa, tills han tyckte att han körde huvudet i väggen. Han var ensam, mycket ensam. En kort tid hade han haft sällskap med en flicka från Gävle, men det hade tagit slut. Det var hon som gjorde slut, och han hade egentligen vetat att det skulle gå så. Han var alldeles ensam, han längtade efter henne, efter en kvinna, efter vem som helst. Han trodde att han skulle bli vansinnig. På sängen låg en påse från bokhandeln, där det stod: "Det bästa sättet att övervinna en frestelse är att falla för den." Han hade just fått studiemedel. Det fanns tvåtusen kronor i plånboken.

Den kvällen åkte han till Västerås och gick på porrklubb. Han visades in en svart kammare med en säng och en röd lampa på ett lågt bord. Han satte sig på sängen. Efter en stund kom det en flicka i kort nattlinne. Hon släckte cigaretten på bordet och sade:

- Hej, Jakob.

Han såg upp. Det var hon, det var Ulrika, som han suttit bakom i skolan på högstadiet. Hon hade haft hår som glänste som guld, han hade drömt om henne om nätterna, han hade längtat efter att se henne varje morgon. Nu stod hon framför honom, med blek hy och ett stort plåster i vänster armveck. Han reste sig:

-Ulrika!

- Det är klart det är jag. Tro inte att jag är här jämt, det är bara för att jag har blivit av med jobbet. Jag måste ha pengar till, ja, medicin och det där...

Han stod tyst framför henne.

- Hur skall du ha det, sade hon.

Han satte sig ner på sängen igen.

- Det går inte, inte med dig.

- Är det första gången?

- Det också.

Hon satte sig bredvid honom. De satt tysta en stund.

- Jag måste hem, sade han oroligt.

- Stick du bara, det gör mig ingenting.

- Du, sade han och tog upp plånboken, om jag ger dig tusen kronor, lovar du att du går hem också och inte mer går hit?

Hon tog sedeln men svarade inte. När han gick reste hon sig och rörde vid hans hand.

- Hej då, Jakob.

Han har aldrig berättat det får någon, inte ens för Malin. Men han kan inte glömma det, inte ens nu, när han mest av allt vill glömma.

*

Annika blev orolig för Lars. Han hade aldrig varit sådan förut. De hade visserligen bara bott ihop i två år, men hon hade ändå tyckt att hon kände honom. De hade träffats på en golfkurs utanför Värnamo, han hade sett trött och sliten ut och vid middagen hade han berättat om sina tonåringar och sin fru.

- Aldrig ett vänligt ord, aldrig ett erkännande, bara krav och missnöje vad man än gör. Tänk dig själv, att komma hem från avdelningen och få höra att garagenycklarna är borta, att pannrummet måste tömmas, att lillen inte hittar sina fotbollsskor och att det finns pizza i frysen.

Annika hade själv brutit upp från ett olyckligt förhållande ett halvår tidigare. Hon kände igen det.

- Jag förstår dig, sade hon.

När hennes väninnor senare frågade hur det gick till, sade hon:

- Jag hjälpte honom att bryta upp.

Annika var femton år yngre än Lars, men han blev också yngre, när han flyttade ihop med henne. Tidigare hade han sett bedrövlig ut med avskalat hår, urgamla glasögon och dålig hållning. Nu lät han håret växa, så att han kunde ha normal frisyra, han skaffade nya glasögon och nya kläder. Annika var riktigt stolt att ha honom med på åklagarmyndighetens julfest. Hon hade gärna, mycket gärna presenterat honom för Carl-Erik Sandman, men Lars drog sig undan.

- Jag är ju bara din älskare, det kan väl inte chefsåklagaren gilla.

Nu efteråt förstod Annika att det var något gammalt otalt mellan Lars och Sandman. Den där konstiga tjänstledigheten fick hon aldrig någon förklaring till. Lars blev tyst och tvär under veckorna i Ölmstad. Ibland svarade han inte ens på tilltal.

- Vad är det med dig, vad är du nere för, frågade Annika.

Inget svar.

Till sist sade hon rakt ut:

- Jag ska säga dig vad det är. Du är deprimerad, hör du det! Du är deprimerad, och antingen tar du dig samman eller också skickar jag in dig på psyket.

Han tittade förvånat på henne.

- Ja, sade han, du har kanske rätt. Jag är nog deprimerad.

- Och förresten, varför har du dina gamla glasögon? Du ser inte klok ut.

- Jag blir snurrig av de nya.

*

De kom ut ur kyrkan, och solen sken över Vättern. Staden bredde ut sig under dem.

- Ser ni där borta, sade Wetterö, där är sandrevlarna från istiden. Och till höger, vid Munksjöns strand låg fästningen med det gamla franciskanerklostret som stomme. Det vita huset där nere är det gamla hospitalet. Det fanns när Theodorus Petri Dugg gick i skolan i Jönköping.

Carl-Erik Sandman stod vid stenvallen och skuggade med handen. Siegmund Schüttauf kom fram och räckte honom sin kikare.

- Vill du låna min Adlerblick?

Carl-Erik sökte med kikaren bland husen bortåt Gränna. De skyttade bara bland träden, men han tyckte ändå att han anade deras egen villa. Kanske inbillade han sig bara, men han tyckte att sovrumsfönstret stod öppet. Han lämnade tillbaka kikaren, gick åt sidan, tog fram mobiltelefonen och slog sitt eget nummer.

Fem signaler, sex och sju. Då var det någon som svarade.

- Det är Birgitta.

*

Elsa och Malin hade åkt i förväg med taxi till Järstorp. De måste öva, hade Elsa förklarat.

- Jag visste inte att din fru är musikalisk, sade Joakim till Nils vid kaffet på Axamo.

- Visste du inte det? Men det vet jag. Hon är ledare för Vänersborgs damkör, hon sjunger i Västergötlands körsällskap, i kyrkokören, i Sångens Vänner i Lidköping, hon är dirigent för

Mikaelskören i Trollhättan och pianist i Vara-bygdens körförbund. Jag är gift med en konstnär, förstår du.

Nils brukade inte säga så. Men det hade verkligen varit stökigt innan de kom iväg till Axamo, därför att inte alla noterna kommit med. Dessutom var han irriterad på Schüttauf, som redan anmärkt på att förslaget till ny styrelse inte innehöll någon representant för släktens utländska grenar.

Joakim satt tyst en stund.

- Jaså, det är så du har det med Elsa. Jag ska säga dig en sak: var du glad för det. Jag har en maskinchef, som är gifte med en petig kvinna. Du kunde haft det som han. Det är en ettrig sort. Det ska se ut som ett museum där hemma. Han har fågelhundar, och skall han ta hem hundarna kan han ju inte bara ha dem i källaren. Men varenda hundhår i heltäckningsmattan ska plockas upp - av honom. Du kunde haft det så. Var du glad för Elsa. Han kan ju inte ha hundarna i källare jämt. Han måste vara snäll mot hundarna. Om han är elak mot hundarna blir det ingen jakt. Vet du vad han säger? ”Jag måste vara en hund bland hundar.”

Nils höjde på ögonbrynen.

- Hur menar du, är han en hund?

- Han har kommit på det själv, svarade Joakim, och det fungerar.

XIV

Sedan Jakob sett uppgifterna i Haases bok tog han kontakt med sin farfar, Nils Sandman. Nils blev närmast irriterad.

- Det är så mycket skvaller i svang, sade han.

Och dessutom var det ju så, att Nils egentligen aldrig haft tid för Jakob.

Men Jakob skulle inte varit den han var, om han hade låtit det stanna vid detta. Han skrev direkt till Siegmund Schüttauf och sände med en kopia av den fotnot i Haases bok, där Schüttauf var omnämnd.

- Du måste räkna med, skrev han, att Haases uppgifter snart blir allmänt kända i Sverige. De kommer att påverka alla som har en relation till Dig, både Dina vänner och Dina motståndare. Jag vill därför föreslå, att Du skriver ett rundbrev till alla Dina vänner i Sverige och reder ut Haases uppgifter. Det är särskilt viktigt att Du tar med allt Du vet, eftersom Du måste räkna med att många personer i Sverige nu begär fram sina Stasi-akter, och så snart "Måsen" nämns, kommer man att tänka på Dig.

Schüttaufs svar kom omedelbart. Dess innehåll var oroande. Jakob hade inte visat det för någon, men han hade läst det många gånger:

Bräkne-Hoby 3.3.1997

Käre Jakob!

Detta brev är strängt konfidentiellt. Det får under inga villkor bli känt att Du och jag brevväxlat i detta ärende. Jag ålägger Dig därför absolut tystnadsplikt.

Först av allt vet Du inte vem Reinhard Haase är. Det vet däremot jag. Han var professor Bertholds assistent, när jag var hans student. Det är en utomordentligt otillförlitlig person. Jag misstänkte honom redan då för inblandning i narkotikasmuggling, fastän jag aldrig kunnat bevisa något. Han hade ytterst graverande kontakter till den nordkoreanska ambassaden och hade åtminstone 1969 - 1971 en nordkoreansk älskarinna. Hans bok har blivit refuserad av fem

tyska förlag och när han till sist fick den utgiven förbigicks den med tystnad i alla vetenskapliga sammanhang.

Reinhard Haase är en totalt otillförlitlig morfinist. De falska uppgifter han spritt och sprider om mig är en hämnd för att Berthold avskedade honom och lät mig bli ny assistent. Jag kan inte idag offentligt avslöja Haase p.g.a. den aktivitet, som den ryska underrättelsetjänsten bedriver i Sverige, men jag står i intim kontakt med MUST och SÄPO. Av hänsyn till Din och Din familjs säkerhet är det av yttersta vikt att ingen utomstående får del av detta brev.

Att Berthold hade en Stasi-relation visste jag tidigt. Den som inte själv upplevt DDR kan inte föreställa sig de förhållanden, under vilka Stasi-relationer upprättades. Jag kunde av naturliga skäl aldrig fråga Berthold om hans motiv, men jag känner honom så väl att jag med säkerhet kan säga, att han tog sitt steg av de mest hedervärda skäl. Det är fullt realistiskt att tänka sig, att anslagen till neurologisk forskning vid Humboldt-universitetet gjordes avhängiga av Bertholds samarbetsvilja.

Jag har den djupaste respekt för professor Berthold. Han framstår för mig som mönstret för en läkare och vetenskapsman. Den personliga godhet och vänlighet han visade mig har för mig varit livsavgörande.

Än en gång, detta brev är strängt konfidentiellt!

De bästa hälsningar
Siegmond Schüttauf

Professor, distriktsläkare

Det var ett oroande brev. Jakob märkte med en gång, att Schüttauf aldrig tog upp frågan om sin egen Stasi-relation. Han berörde aldrig Haases påstående, att det var han själv som var Måsen. Han sökte endast undergräva förtroendet för Haases person. Jakob blev mycket betänksam. Efter en vecka skrev han själv till Berlin och begärde fram sin Stasi-akt. För säkerhets skull sände han med ett personbevis och en bevittnad kopia av kärkortet.

Svaret kom precis som han och Malin var färdiga att åka till Jönköping. Han ville inte att Malin skulle se det utan stoppade det i fickan.

*

Ingela satt bakom Jakob och Malin i bussen från Axamo. Det såg mycket rart ut. Malin lutade huvudet mot Jakobs axel och de höll varandra i hand med fingrarna sammanflätade. Jakob var inte precis storväxt och Malin var förmodligen något litet längre än han. När de träffades hade hon haft uppburrat hår, men nu hade hon det slätkammat för att inte se så lång ut.

Jakob var hennes första stora kärlek. Hon kom egentligen från Norrahammar, och missionspastorns dotter hade med milt våld dragit med henne till SMU:s scouter. Malin var en ordentlig person, och det hon hade påbörjat ville hon fullfölja. Därför blev hon kvar i SMU, och när hon blev ombedd att bli juniorledare kunde hon inte komma på något skäl att säga nej. Hon visste inte hur stor glädje hon beredde missionspastorn. Hon var faktiskt den enda utan frikyrklig bakgrund, som blivit kvar av hela scoutgruppen. En gång frågade en pingstvän Malin om hon var frälst, och Malin visste inte vad hon skulle säga. Hon hade ju fortsatt av plikt-känsla. Men frågan malde inom henne.

I Uppsala sökte hon sig till Missionsförsamlingen, av plikt-känsla, men det var så konstigt där att inte ens Malins plikt-känsla räckte till. Ingenting liknade SMU i Norrahammar. En kamrat drog Malin - åter med milt våld - med till Livets Ord. Det tyckte Malin var otäckt. Hon hade

alltid känt sig lugn och harmonisk när andra talade i tungor. Här var det aggressivt och påträngande. Det som hon tog mest illa vid sig av var emellertid ett gammalt par, som i flera månader kom till mötena. Han körde henne i rullstol, och hon satt där, fullständigt orörlig med öppen mun. Gång på gång bad han om förbön för henne, och gång på gång gick pastorerna förbi. Den gamle mannen sjöng och bad, hans ögon strålade av hopp, men hon satt där hon satt i rullstolen. Till sist blev de borta. En dag mötte Malin den gamle mannen ensam på stationen. Han skulle åka till sin son i Bollnäs. Frun var död.

Från den dagen gick Malin aldrig mer till Livets Ord. Men hon började i Domkyrkans motettkör, Schola Cantorum, och där träffade hon Jakob. Han liknade ingen annan hon känt.

Jakob såg med en gång vem Malin var. Han såg, att hon hade kvalitet. Förälskad hade han inte hunnit bli ens till släktresan, men han tyckte om Malin, mycket, och hon älskade honom. Allt han stod för, allt han gjorde och allt han ville blev med en gång hennes. Men det fanns saker och ting han inte talade om för Malin. Dit hörde Schüttaufs Stasi-relation.

Jakob och Malin kom till Axamo med Rolands buss. Grethe kunde inte undgå att lägga märke till Jakob och Malin. Det var något så vackert och oskyldigt över dem. Hon visste inte varför, det bara blev så att hon satte sig bakom dem.

När bussen stannade vid Alphyddan i Stadsparken tappade Jakob ett brev. Det gled ur hans ficka och fastnade mellan sätena. Ingela böjde sig fram och tog upp det för att räcka fram det. Det var då hon fick se avsändaren:

DER BUNDESBEAUFTRAGTE
für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes
der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik

Ingela bleknade. Hon förstod vad det handlade om. Hon stoppade ner brevet i sin handväska. Men hon såg inte att Ruben hade sett det.

XV

Det var tyst i taxin ut till Järstorps kyrka.

Elsa gick igenom sina noter. Hon var en behändig liten människa och mycket lycklig. Egentligen hade hon velat bli musiker från början, men hennes far, som var kyrkoherde i Östra Ämtervik, hade rått - eller snarare befallt - att hon istället skulle bli sjukgymnast. Det var så hon hade kommit till Lund, och där hade hon träffat Nils. Nils var mycket stilig redan då, lång och rak, med tjockt blont hår och ljusblå ögon. Redan efter två månader hade de åkt hem till Skirö och till Östra Ämtervik för att presentera sitt förhållande. I Skirö gick det väl, men hos Elsas far gick det kärvare. När han såg Nils arm i arm med Elsa, tog han pipan ur munnen och muttrade:

- Alltid något.

Det blev inte muntrare vid middagen. Där frågade han:

- Vad vill Nils med sitt liv?

- Ja, kanske bli president i Svea hovrätt, försökte Nils.

- Först och främst vill Nils gifta sig med Elsa, sade pappa.

Men vid kaffet inne i pappas arbetsrum vann Nils i alla fall hans hjärta.

- Skulle Nils köpa en häst av den där mannen, sade pappa och pekade på J.A. Eklunds porträtt

över bordet.

Nils såg noga på det skäggiga ansiktet med de intensiva, skarpa ögonen.

- Den mannen säljer inte hästar, sade han till sist.

Pappa tog det också lugnt, när det fyra månader senare visade sig att Elsa väntade barn.

- Så blev det med sjukgymnasten. Men har ni börjat kan ni likaväl fortsätta. Jag står för bröllopet, och Nils får se till att skaffa bostad i Lund. Sedan får ni ta vilka möbler ni vill här.

Elsa fick missfall, men bröllop blev det ändå, och sedan kom Roland och Ingrid. Strax innan Ingrid började i gymnasiet utbildade sig Elsa till läkarsekreterare, och våren 1994 blev hon uppsagd i samband med en omorganisation av primärvården i Vänersborg. Det var det bästa som hänt Elsa. Nu blommade hela hennes musikalitet ut. Det fanns inga gränser för vad hon orkade och ville. Nils lade märke till det, men det var egentligen först Joakim som visade honom sakens goda sidor.

Malin hade tänkt sig att sjunga Erlikönig och Vor dem Brunnen, men under deras många och långa telefonsamtal hade Elsa styrt över det hela till en mer sakral linje. Det var ju i en kyrka de skulle sjunga.

Det var därför Elsa letade bland sina noter i taxin.

Men Malin var tyst, alldeles tyst.

*

Det kunde inte ha varit vackrare, när de åkte till Järstorp. Fälten var mättade av mognande säd, middagssolen kastade korta skuggor, och över lövträden långt borta höjde sig Järstorps gula kyrktorn.

Schüttauf hade satt sig bredvid Nils.

- En dag som denna reste jag 1981 med en mycket hög partifunktionär från DDR genom Skåne. Solen strålade som idag, husen var vackra och välsköta, boskapen betade och säden mognade. Han satt tyst och såg ut. När vi närmade oss Trelleborg sade han: "Man måste dock medge, att kapitalismen dör i skönhet."

Nils lyssnade inte. Han var irriterad på Schüttauf. Det var en påträngande person. Han hade ingen känsla för gränser. Nils skulle mycket hellre haft Joakim eller Oscar vid sin sida. Nils tyckte om Oscar. Han lyssnade gärna. Schüttauf lyssnade aldrig. Han bara pratade.

*

De vandrade uppför kyrkogårdsgången under träden. Vid kyrkporten stod Mattias och höll upp dörren. Här fanns det också en ramp, så att Jonas kunde köra rullstolen med Carina ända in i kyrkan.

Alla satt ner, och Nils tog till orda.

- Kära släktingar! Vi befinner oss nu i Järstorps kyrka, släktens vagga. Jag vill inleda denna stund med några ord ur den kantat av Göran Järnvik och Carl-Gustaf Andersson, som först framfördes vid kyrkans återinvigning på Tacksägelsedagen 9 oktober 1938:

Se, hur vackert den ligger, kyrkan
på kullens krön,
där åldriga kronor böja grenarna
tyst som till bön.
Där fåglarnas jublande skaror tacka

för solljus dag
och klara i rymden klinga
klockornas malmtunga slag.

Vi skall nu lyssna till storklockans ljud. Klockan är medeltida. Det ljud vi ska höra är alltså mer än femhundra år. Så lät det, när herr Anders hade gudstjänst här på 1540-talet. Denna klocka har ringt för hans son, Theodorus Andrae. Den ringde, när hans dotter Anna döptes, hon som sedermera gifte sig med Petrus Laurentii och blev mor till Theodorus Petri Dugg. Samma klocka ringde till dennes begravning 1635. Den ringde också till den gudstjänst där hans egen dotter Anna döptes 1618. Det var denna Anna, som sedermera gifte sig med kyrkoherde Christopher Sandman i Norra Sandsjö. Därmed är vi framme vid namnet Sandman.

Jag läser ännu ett avsnitt ur invigningskantaten från 1938:

I sekler den stått där på urbergets
säkra grund.
I tro har den modigt kämpat för
Herrens signade stund.
De män, som murarna reste och
formade sten vid sten,
de sova i glömda gravar, de äro
förmultnade ben.

Den kyrka där Theodorus Petri Dugg verkade och där han döpte sin Anna var väsentligt mindre än dagens. Kyrktornet fanns då inte, utan klockorna hängde i en klockstapel. Själva kyrkrummet slutade där jag nu står, och ni ser på norra muren figurer från det medeltida altarskåp, som då täckte korväggen. Särskilt vill jag be er att lägga märke till aposteln Andreas, som Jakob nu pekar ut. Varsågod, Jakob. Dessa gestalter har alltså våra fäder sett framför sig, när de firade sin gudstjänst här. Framför den södra bänkraden ser ni också dopfunten, där Theodorus Petri Dugg döpte sin Anna 1618. Kvar av den medeltida funten är det undre partiet. Det övre partiet har rekonstruerats i modern tid. Epitafierna har ingen anknytning till vår släkt men väl till viktiga namn i Sveriges historia, nämligen Rudebäck, Soop och Reuterswärd.

Jag läser nu ännu en vers ur invigningskantaten:

Sen dess har släkten vandrat
till samma vigda jord,
fädernas arv till de unga
var skriftens heliga ord.
Man läser på vittrade vårdar
kära, älskade namn,
och där, vid ett enkelt träkors
man anar en moders famn.

Klockan tystnade. Nils steg än en gång fram.

- Kära släktingar, låt oss tänka oss året 1618. Det är fem år efter freden i Knäred och Älvsborgs lösen. Förmodligen har allt av ädel metall i Järstorps prästgård fått lämnas till fogden. Men det blev i alla fall fred, och 1617 fick Sverige också fred med Ryssland. På gränsstenen vid Salmis norr om Ladoga, lät Gustav Adolf rista:

Här satte Sveriges konung sitt rikets gränser.
En nådig försyn låte hans verk bliva bestående!

Nu, det året då Anna döptes, var det en kort paus av fred, innan kriget mot Polen började 1621. Låt oss tänka, att det var en sensommardag som idag. Genom kyrkporten, som då var på södra väggen ungefär där Johanna och Carl-Erik nu sitter, kommer faddrarna med den lilla flickan, bara några dagar gammal. Vid dopfunten väntar prästen - varsågod Jakob - med handboken i handen. Vi tänker oss här att Oscar och Anne är faddrarna - varsågoda och kom fram. Och prästen säger - varsågod, Jakob!

- Kära kristna vänner, det är oss nu allom genom Guds Ord väl kunnigt vorder, huruledes alla människor av Adam utkomne äro, avlas och födes i synd. Därmed vi också vete, att om Jesus Kristus Guds Son, vår Frälsare, icke hade kommit oss till undsättning, hade vi alla likasom vredenes barn blivit evinnerligen förtappade.

- Vi tackar Oscar, Anne och Jakob, och nu lämnar jag ordet till Elsa, som kommer att presentera musikprogrammet.

*

När de vuxna kommit ut ur kyrkan gick Nils före dem till kyrkogårdsgrinden.

Där vände han sig om.

- För många av oss är detta den sista gången vi är på denna plats. Vi ska inte lämna den tanklöst eller hastigt. Jag läser här de sista två stroforna av invigningskantaten.

Nu sova de gott och drömma,
fjärran från tidens tvång,
om pånyttfödelsens morgon,
om stjärnornas höga sång.
Det vilar frid över nejden i helgens förklarade ljus,
när portarna åter öppnas
för gudstjänst i Herrens hus.

Då skrida skarorna stilla upp emot kyrkans portar
och mötas av orgeltoner,
en stämningsmättad koral.
Och framme i altarrundeln står prästen i högtidsskrud
och tackar världarnas Herre:
"Pris och ära ske Gud."

Mattias tog av sig mössan.

- Det var häftigt, sade Jonas.

Nils var själv gripnen

XVI

Det blev en ensam sommar för Birgitta i Stockholm. Lena var kvar på Alpha-stiftelsen hela semestern. Det gick inte så bra för henne där.

Alla på departementet hade rest bort. Ingen ringde. Stockholm hade bara kärringar kvar. Birgitta upptäckte att Lena hade rätt. Det fanns oändligt många gamla, ensamma människor i Stockholm, mest kvinnor. Birgitta försökte hälsa på några av dem, som bodde i samma trappuppgång, men de hade bråttom att komma innanför sina dörrar med sjutillhållarlås. Någon kväll försökte hon gå på restaurang, men det fanns aldrig något bord för Birgitta. Allt var reserverat.

Lena hade alltid varit pedantisk, och hennes spritvanor hade inte förändrat henne i det avseendet, märkligt nog. Hennes skolböcker stod i en hylla för sig, flickböckerna i hyllan under. Birgitta tog fram en av Jillböckerna. Hon slog upp försättsbladet. Där hade farfar skrivit:

Till min kära lilla Lena
Julen 1957
Farfar Theo

Farfar bodde på Södra Förstadsgatan, i samma kvarter som Hjalmar Gullbergs fosterföräldrar. Det var det stora i hans liv. Många, många gånger läste han för flickorna dikten, som Gullberg skrev om näktergalen i Allmänna Sjukhusets park:

Från vilket paradiset är stämman lånad,
som tränger in i rummet där jag bor?
Så sjöng du, när jag föddes i din månad,
för en förtvivlad kvinna, som blev mor.
En majnatt hände det som ingen visste;
vår stora hemlighet kom ingen åt.
Den som försökte spåra oss tog miste:
i toner dränkte du min första gråt.

Farfar brukade gå med flickorna på söndagspromenad. De gick bortåt Stadsteatern och sedan ner mot Kungsparken, in genom Gamla Kyrkogården och ut på Gustav Adolfs torg. Där stannade de ibland framför huset, där Hjalmar Gullbergs biologiska föräldrar hade bott. Fadern hade varit en ung köpman i karriären, modern var hans sekreterare. Hjalmar föddes innan de gift sig och för att undvika skandal lämnades han bort till en arbetarfamilj i Södra Förstaden. Ibland blev han och hans fostermor inbjudna till huset på Gustav Adolfs torg. Hjalmars föräldrar fick inga fler barn. Han var deras ende. När flickorna och farfar stod där, kunde farfar läsa:

Jag smög mig upp i deras trappa,
ett barnporträtt av husets värd.
Så rusade jag hem till pappa
men teg om blodets tiggarfärd.

Det var genom farfar Theo som Gullberg kommit in i Birgittas liv och därigenom också in i

Carl-Eriks. När hon såg farfars namnteckning mindes hon deras söndagspromenader, och hon tänkte på sitt eget barn.

Farfar var tullinspektör och hade tagit studenten på Latinskolan, liksom Hjalmar Gullberg och pappa.

Böckerna om Anne på Grönkulla var egentligen Birgittas. Lena hade lagt beslag på dem utan vidare. Hon var sådan. Birgitta tog fram en av dem. Där hade pappa skrivit:

God jul 1963 tillönskas
Pappas bästa vän Birgitta

Pappa hade velat bli författare. Han började läsa litteraturhistoria i Lund, spelade studentteater med Ulf Söderlind och Max von Sydow och fick ett par dikter publicerade i Vox. Efter tre år i Lund fick han en nervkollaps. Han berättade en gång för Birgitta hur det var.

- Jag hade läst inför en tentamen och levt på kaffe i flera veckor. En dag gick jag en promenad genom Botaniska Trädgården. Jag blev trött och satte mig på en bänk. Jag blev sittande där i två timmar och kunde inte besluta mig för att stiga upp. När jag till sist steg upp märkte jag att synen på vänster öga inte var som den skulle. På lasarettet såg de att det var näthinneavlossning. Då förstod jag, att jag aldrig skulle kunna ta någon examen. På kvällen ringde jag hem till far. Han sa bara: "Var inte ledsen för det, Emil, du ska komma till oss på tullen, och där ska du få det bra."

Så kom det sig att också Birgittas och Lenas pappa blev tullman. Han skrev aldrig mer några dikter, men ibland fick han in recensioner i Skånska Dagbladet. Det var inte många som visste, att han var nästan blind på vänster öga.

Lena hade strukit över pappas julhälsning och skrivit:

Denna bok tillhör
Lena Bringner
Sommaren 1964

Förmodligen hade Lena bytt till sig böckerna mot skridskor eller något annat som Birgitta behövde.

Birgitta och Lena kom till Latinskolan först till gymnasiet. Efter andra ring blev Lena klasskamrat med Carl-Erik. Han hade varit i Amerika ett år och gått om en klass. Lena hängde mest ihop med Jacques Werup och Merete Herrström och deras gäng, men Carl-Erik hade kommit på att han måste läsa och var aldrig ute någonstans. Han fick fem A i student-examen. Han var en av skolans bästa elever och höll talet till lärarkåren vid studentbalen på Kungsparken. Allt detta hade Lena berättat för Birgitta, som bara gått ut första ring då. Men hon visste vem Carl-Erik var. Birgitta kom ihåg vilken respekt alla hade haft för Carl-Erik och vad hon kände sig liten första gången han bjöd ut henne på restaurang. Som väl var hade Carl-Eriks föräldrar tyckt om Birgitta från första stund. Aborten fick de aldrig veta om.

Skolböckerna hade Birgitta haft efter Lena, och sedan hade Lena tagit dem tillbaka. Där stod de nu, i hyllan under flickböckerna: Dikt och tanke - alla tre banden - Biller-Thorns franska grammatik, Moderne Deutsche Prosa och alla de andra. Lena hade till och med tagit tillbaka Våra vanligaste främmande ord och strukit över Birgittas namn i den.

- Lilla dumma, klumpiga Gittan, brukade hon säga.

Birgitta hade ingen att tala med i hela Stockholm. Hon var alldeles ensam. Ibland var hon nära att ringa mamma och pappa, men så tänkte hon på att de inte visste vad som hänt med

Lena, och då lät hon bli. Hon ville inte göra dem ledsna. Pappa hade näthinneavlossning även på höger öga och hade ledsyn, och mamma hade börjat få Parkinsons. Birgitta kunde inte ringa sina bekanta i Jönköping. Hennes vänner där var också Carl-Eriks vänner.

Hur det hade gått med Carl-Erik visste hon inte. Mattias och Johanna hade försökt ringa några gånger, men Lena hade inte släppt fram samtalen. Det enda Birgitta visste var det Lars Bergmark sagt, att han var ett vårdpaket utan minne och utan hopp. Men inom Birgitta växte barnet som var hennes och Hasses.

Hon hade aldrig haft sådana dagar förut. Hon hade hur mycket tid som helst, och ingen behövde henne. Hon började läsa igenom skolböckerna igen, följde sina anteckningar och förstrykningar och såg framför sig skolan, salarna och lärarna. De hade verkat så gamla den gången, alla utom Bengt Petersson, han som blev rektor sedan, men de kunde inte ha varit mycket äldre än hon själv var nu. Det var liksom en film rullades upp inom henne, och det var alltid sol. Det var soliga höstdagar, när kastanjernas blad föll längs gatan, soliga vinterdagar med frost över taken, soliga vårdagar med stark blåst. Och gång på gång såg hon Carl-Erik framför sig. Han kom framåtlutad på sin Ducati, han stod bland rökarna utanför grinden. Han satt vid bordet på Jojjes café, han svängde ut från parkeringen med sin röda Triumph. Hon såg honom framför sig i aulan, hon hörde honom tala på elevrådet. Hon kände sig så liten, hon gick bara i första ring, och han skulle ta studenten. Men hon visste att hon älskade honom.

Flera nätter drömde Birgitta om Carl-Erik. Han var ung och frisk, inte sådan han låg på sjukhuset i Bryssel. Det var vackra drömmar. Birgitta var lycklig, när hon vaknade. Det kunde varit verkligt. Hon började märka, att hon längtade efter honom. Men inom henne växte barnet.

Lena hade hemligt telefonnummer, som hon bytte då och då. När Mattias försökte ringa efter Carl-Eriks återkomst från Finland kom han inte fram. Lena hade dessutom ställt om all sin post till Alpha-stiftelsen, och dit kom nu också Birgittas brev. Där blev de liggande. Lena hade annat att tänka på. Hon hade aldrig varit med om något så förnedrande som detta. Ingen visste vem hon var, ingen brydde sig om att hon var chef.

- Här är du bara alkoholist, sade en av vårdarna, och du kan aldrig bli något annat än alkoholist, men du är här för att bli en nykter alkoholist.

Det egendomliga var, att alla de andra berättade nästan samma historia om sig själva som Lena. Först trodde hon att det var mobbning, men de verkade alldeles uppriktiga. Det var egentligen ingen som brydde sig särskilt mycket om Lena. Men hon hade matlust och hon joggade tre kilometer varje dag, med klockan i hand, och hon märkte att hon blev starkare undan för undan. Birgittas brev samlade hon på översta hyllan i sin garderob. Hon var rätt irriterad på att Gittan hade kommit och slagit sig ner hos henne utan vidare och dessutom blivit med barn.

- Lilla dumma, klumpiga Gittan, brukade hon säga för sig själv, när hon såg brevhögen i garderoben.

I början av augusti bestämde sig Birgitta för att åka hem. Hon visste inte riktigt vad hon ville med det. Före henne i kön på Centralen stod en man hon kände igen.

Hon rörde vid hans armbåge.

- Hasse!

Han vände sig om. Hon såg att han inte kände igen henne.

- Det är Gittan, Birgitta Sandman.

Hans ansikte blev allvarligt.

- Kom!

De satte sig på en bänk.

- Du har ringt till mig. Det var grabben som tog emot. Han antecknade ditt namn och la det på mitt skrivbord. Min fru fick se det och frågade mig, när jag kom hem från Brasilien. Jag berättade alltihop för henne. Birgitta, vi gjorde ett misstag. Jag var full och du var full, och det hade varit bråk därhemma innan jag åkte. Du var söt och jag var ledsen och vi hade druckit båda. Men vet du vad min fru sa, när hon fick veta det? Hon sa: "Du och jag ska fortsätta, Hasse, men du ska aldrig träffa henne mer." Det lovade jag henne. Och nu träffar jag dig ändå. Men...

Han såg på henne.

- Är du med barn?

- Ja.

- Vems barn är det?

- Det är ditt - och mitt.

Han såg bort.

- Vad vill du?

- Jag vet inte. Jag vet ingenting. Jag tänker åka hem. Minns du att du sa det? Stick hem till Jönköping, sa du.

- Och Sandman?

- Han är väl ett vårdpaket än.

*

När Birgitta kom hem till villan i Gränna var allt tomt. Hon gick runt i rummen, till sitt eget rum och öppnade fönstret. Hon stannade till i Johannas och Mattias rum. Sist gick hon till Carl-Eriks rum. På skrivbordet stod bilden kvar. Det var hon själv på badstranden med Johanna och Mattias. Johanna kan ha varit åtta år på bilden, Mattias sju. Hon tog upp bilden och såg på den. Hon såg själv allvarlig ut, men barnen skrattade. Det var Carl-Erik, som hade tagit bilden. Hon satt där en lång stund.

Telefonen ringde. Hon svarade:

- Det är Birgitta.

Det blev tyst i luren. Det knastrade och susade, det var någon som ringde från en mobiltelefon.

- Birgitta, är du hemma? Det är Carl-Erik. Jag har fullt med folk omkring mig. Kan du komma till Eksjö stadshotell i kväll? Bilen står i garaget.

Hon försökte säga något mer, men störningarna dränkte orden. Birgitta blev sittande med luren i handen. Efter en stund lade hon på.

Hon hörde hur vinden ryckte i fönstret däruppe. Det var Carl-Eriks röst, som hon hade hört, det var hon alldeles säker på. Hon kände hur barnet rörde sig.

*

Annika hade inte tänkt sig semestern på det sättet. Lars var som ett barn, ja, värre. Hela veckan försökte hon få honom med till psyket. Han svarade inte. Mest låg han till sängs och tittade i taket. På torsdagskvällen grälade hon på honom ett par timmar. Han svarade entonigt, som om det inte angick honom. Till sist fick hon honom ändå att stiga upp, men han åt ingenting. Han hade inte rakat sig på flera dagar, och han luktade. Annika tyckte att han var äcklig. Om han ändå hade kunnat borsta tänderna. Inte ens det fick hon honom till. Efter en

stund gick han och lade sig igen.

Hon gick ut på tomten och ringde till sin mamma i mobiltelefonen. Mamma förstod.

- Du kan inte ha det så här på semestern. Kom hem till oss istället.

Lars märkte att Annika hade åkt. Han steg upp, gick till toalettskåpet och tog fram en burk sömnmedel. Sedan satte han sig vid köksbordet med ett glas saft i handen och sköljde metodiskt ner den ena tabletten efter den andra.

På fredagsförmiddagen, vid samma tid som Birgitta steg av tåget i Jönköping, kom grannen över till Lars för att fråga om han fick låna båten. Huset stod olåst. Han gick in och fann Lars på golvet, medvetslös. Ambulansen kom efter två timmar.

XVI

Nils var ordentligt trött - och glad att få sätta sig i bussen igen. En gång, innan han träffade Elsa, hade Nils sällskap med en flicka, som hade spiritistiska intressen. Hon tog honom med till en seans, där en fetlagd dansk, av utseendet att döma kreaturshandlare, var medium. Han hade framkallat två av Napoleons generaler och tre egyptiska prinsessor. De hade högst all dagliga och svävande informationer att ge om livet på andra sidan. En av deltagarna var emellertid ordentligt inläst på egyptologi och pressade prinsessorna på deras släktskapsförhållanden. Till slut avbröt mediet föreställningen med att säga:

- Jeg formaar slet ikke at fremkalde flere fantomer i aften.

Precis så kände sig Nils, när han satt sig ner i bussen. Han ville vara ifred. Men det fick han inte.

Det där om att inte kunna framkalla flera fantomer i afton hade blivit ett talesätt i familjen. Nils hade dock försiktigtvis aldrig nämnt den andra flickan. Ingeborg hette hon.

*

Middagen i Jönköping fick bli en snabb affär. Det var första gången Malin så släkten Sandman samlad kring ett bord. Hon var lätt förvirrad av alla de nya namnen och de ovanliga titlarna. Här fanns ett länsråd – hon visste knappt vad det var, en chefsåklagare, minst två professorer och en sjökaptan. Några av dem kände hon: Roland och Vivianne – Jakobs föräldrar – och Jonas och Carina, hans bror och svägerska. Carina satt i rullstol, och hon var mycket vacker. Malin förstod att Malin hade MS. Jonas matade henne.

- Men vilka är det, viskade hon till Jakob och nickade mot bordsändan.

- Det är Sven-Åkes barn, du vet, som jag har berättat så mycket om, han som var historiker och blev överkörd.

-Hurdå?

- Ihjälkörd, alltså, av en lastbild. Där är Anne och Joakim, han med skägget, hennes man. Han är sjökaptan. Och så är det deras barn Kerstin och Ernst emellan. Sedan sitter Rikard, du ser – ja, han har ett handikapp, och sedan är det Oscar, han är löjtnant vid S 1 och bredvid honom sitter Madeleine, hans fästmo. Sen sitter Elenor och Jean-Luc, hennes sambo.

- Nils och Elsa känner jag, det är dina farföräldrar.

- Och bredvid dem sitter Carl-Erik, åklagaren, och hans barn Mattias och Johanna.

- Har han ingen fru?

- Hon... hon är inte här.

Malin förstod att Jakob inte ville säga mer.

- Men vem är den gamle mannen bredvid Johanna?

- Det är Ruben Johansson, Carl-Eriks läkare. Han är med i Nobel-kommittén.

- Och de två, som sitter för sig själva?

- Det är Siegmund Schüttauf, han är också läkare. Vi är släkt på något sätt. Och så är det Ingela, hans sambo.

- Känner du dem alla?

- Jag vet vilka det är, och några känner jag.

Malin åt en stund. Hon hörde att Jakob talade med Carl-Erik. Det var något om Nietzsche. Malin visste att Jakob hade skrivit en uppsats om honom. När han höll på med det gjorde han en resa till Åbo och Malin följde med. Tillsammans var de med vid ett seminarium på filosofiska institutionen. Det handlade om Georg Henrik von Wright, och Malin kom ihåg att Jakob hade frågat:

- När von Wright använder symboler, är det för att uttrycka det, som inte kan fångas i begrepp? Eller är det för att illustrera det, som han redan har sagt med begrepp?

Efteråt satt de ute i den stora hallen med en vänlig ung professor, som hette Olli Lagerspetz. Jakob frågade honom om Nietzsche och evolutionismen. När de gick gav han dem en uppsats med tillägnet. Malin läste den på båten hem till Sverige. Hon tyckte om den. Den sade henne något om vad Jakob betydde för henne. Uppsatsen började med dessa ord: ”Att hysa tillit är – till exempel – att tro på ett löfte utan att *fråga efter garantier*.”

Hon tyckte om de orden och tänkte på dem medan hon åt. Men nu hörde hon att samtalet med Carl-Erik plötsligt tystnade och att Jakob såg förlägen ut.

Det var konstigt. Hon fick inte mer tid att tänka på det, för nu bröt Nils hastigt upp. De hade bråttom till nästa anhalt.

Men i bussen sov Nils gott ända fram till Nässjö.

*

Georg Fors hade fått vänta en bra stund vid Norra Sandsjö kyrka, men han tog det med ro. Han var van vid rutinerade researrangörer. De vill alltid för mycket och har alltid för lite tid. De tror att man har folket ur bussen så snart den har stannat, men den som är van vet att det tar minst en kvart innan man har fått skarorna samlade på marken. Alltid är det någon handikappad, som tar extra tid, alltid är det någon som har glömt något eller också är det någon som vill lägga tillbaka något i bussen. Det är sak samma när de skall ombord igen. Alltid är det någon som har blivit borttappad och många som skall gå på toaletten. Busstoletterna i all ära, de kan vara bra i akuta fall, men folk vill helst gå på toaletter som står stilla. Det bara är så. Minst en kvart tar det att få folket ombord på bussen igen. Det måste man räkna med.

Georg Fors var van vid att göra det kort, men han hade inte räknat med att Nils Sandman skulle ta det en gång till.

- Kära släktingar! Det var här, i Norra Sandsjö kyrka, som Anna Thorsdotter stod brud 1647.

Ute i Europa led nu det trettioåriga kriget mot sitt slut. 1645 hade Torstensson krossat den kejserliga hären vid Jankau och samma år slöt Sverige en segrares fred med Danmark vid Brömsebro. I Järstorps kyrka sökte vi leva oss in i Annas dop 1618. Här i Norra Sandsjö kyrka ska vi söka förflytta oss tillbaka till den dag 1647, när hon - redan ung änka - här vigdes vid Christopher Sandman. Elenor och Jean-Luc får representera brudparet, och jag ber Jakob att vid altaret läsa det dåtida vigselritualens inledning. Var så goda och kom fram!

Elenor var vacker. Hon bar sitt långa mörka hår i en tjock fläta på ryggen och hade lång kjol. De som mindes Sven-Åke kände igen hans drag. Jean-Luc såg obetydlig ut vid hennes sida. Han var påtagligt besvrad. Nils hade förklarat det hela för dem på skolfranska, men Jean-Luc hade en obehaglig känsla av att de ändå nu skulle bli gifta på något sätt. Det var inte hans avsikt.

Jean-Luc hade träffat Elenor på universitetet i Nantes, dit hon kommit för att läsa franska och klassisk fornkunskap. Hon hade tyckt att det var skönt att lämna Lund. Överallt var det någon där som kände till pappa. När hon läste konsthistoria fick hon till och med en av hans lärare från Nässjö som kurskamrat, en pensionerad lektor i tyska.

- Jag såg med en gång att du var Sven-Åkes dotter, sade han, Sven-Åke var en elev man inte glömmer.

Och så berättade han om allt vad Sven-Åke hade sagt och gjort och vilka samvets kval han ännu hade för att han hade underkänt en uppsats av Sven-Åke om Rilke.

- Jag kunde inte tänka mig annat än att det var ett plagiat. Men när jag läste boken om Holger Rosencrantz insåg jag vad jag hade gjort. Jag skrev faktiskt till Sven-Åke om saken, men han hade glömt alltihop, och vet du vad han gjorde istället? Han tackade mig för min undervisning och särskilt för min genomgång av Goethes Faust. Ibland får man mer än man är värd. Jag såg med en gång att du var Sven-Åkes dotter.

I Nantes var det ingen som kände till Sven-Åke. Det kändes fritt. Här var hon bara Elenor. Jean-Luc hade haft två svenska flickor förut, och det hade varit trevligt. De var villiga till allt, drack gärna men när det kom till kritan var de dominerande och inte så lite ilska. Dessutom talade de dålig franska. Elenor var helt annorlunda. Hon var intelligent, tystlåten och energisk. Men hon blev snabbt och djupt förälskad i Jean-Luc och flyttade till honom i hans lilla vindslägenhet. Det var, som sagt, Jean-Lucs tredje försök med en svenska, och det var mycket annorlunda.

Det dröjde emellertid inte länge, förrän Jean-Luc upptäckte att det var annorlunda på många fler sätt än han hade tänkt sig. Det kom brev och fax och e-mail från Sverige dagarna i ända. Det var storasyster och storebror och släktingar som var så avlägsna att Elenor inte riktigt kunde redogöra för hur de var släkt. Särskilt var det Elsa, som tog sig an Elenor. Hon tyckte, att hon kände igen sig. Det var bara det att Jean-Luc inte var som Nils, men det kunde ju inte Elsa veta. Elenors bror Oscar, löjtnanten, kom till och med flygande från Bosnien på en ledighet. Det blev ett bistert möte. Oscar talade inte franska och samtalet blev inte mindre frostigt av att det fördes på tyska.

- Du ska vara mycket tacksam för att jag inte är muslim. Då hade jag mördat dig, sade Oscar.

Det var otäckt. Det hjälpte inte att Oscar tillade:

- Men nu är jag inte muslim, så du kan vara trygg.

Jean-Luc ville egentligen inte alls följa med på släktresan, men han vågade inte annat. Han kom inte ifrån, att risken fanns att Oscar skulle komma resande till Nantes och mörda honom. Detta hade han aldrig kunnat föreställa sig. Det hade varit helt annorlunda med Lotta och Ulle, de andra svenska flickorna. Där hade det inte funnits någon släkt och ingen storebror som kom flygande från Bosnien. Nu var Jean-Luc inträngd i ett hörn.

Dessutom kunde han inte tala med någon. När han försökte tala engelska var det ingen som förstod vad han sade.

Vid middagen i Jönköping kom Elenor fram Anne.

- Du måste säga något till Oscar, sade Elenor när de reste sig.

- Om vad?

- Han har sagt något till Jean-Luc, jag vet inte vad, och nu är han livrädd för honom.
- Lugna dig, det är bara Bosnien.
- Det blir jag inte lugn av. Inte Jean-Luc heller.
- Då får ni väl finna er i det.

*

Nils hade instruerat Jean-Luc och Elenor i bussen. Elenor hade fattat det hela, men Jean-Luc begrep inte riktigt vad det gick ut på. Det skulle vara som början av ett bröllop, men det skulle inte bli ett bröllop fast det skulle vara som något som hade hänt 1647. Nils hade ett befallande sätt. Han hade tänkt ut hur det skulle vara, och även Jean-Luc förstod att det inte fanns något förhandlingsutrymme. Dessutom hade Elenor varit oförsiktig nog att lugna Jean-Luc med Bosnien.

- Du ska inte fästa dig vid Oscar. Han har inte kommit loss från Bosnien än.

Jean-Luc hade inte tänkt på det förut. Det var en oroande tanke. Han kom sig inte för att fråga varken Nils eller Elenor om vad som skulle hända. Plötsligt tog bara Elenor hans hand och de gick fram mot Jakob, som stod vid altarrunden med en bok i handen. Jean-Luc blev lättad, att Jakob hade sina vanliga kläder, men han undrade ändå vad det hela skulle sluta med. Elenor kramade hans hand. Jakob log förläget mot dem och läste:

- Kära vänner Elenor Sandman och Jean-Luc Duclos. I skolen granneligen besinna, att Gud själv haver stiftet äktenskapet, och satt mannen till kvinnones huvud, att han skall vara hennes förman och regera henne i Guds fruktan, till det bästa, därtill älska henne, såsom Kristus älskade församlingen och gav sig själv i döden för henne. Och skall mannen det besinna och veta, att då han är satt kvinnone till förman, är honom likväl icke medgivet traktera henne illa, efter sitt eget onda sinne, som tyvärr man ofta ser och hör, utan att han henne älska och ära skall, och ofta undraga med hennes svaghet och giva, som S:t Petrus säger, det kvinnliga kärilet, såsom det där svagast är, sina äro.

Här kom Nils fram i koret.

- Tack, Jakob, Elenor och Jean-Luc. Med ord som dessa vigdes alltså Anna från Järstorp vid Christopher Sandman, kyrkoherde i Norra Sandsjö. Vi ser här framme den dopfont, där Christopher själv var döpt; hans far var också präst här. Här är även Christophers och Annas barn Samuel, Ingeborg, Sara, Anna och Peder döpta. På väggen ser ni det triumfkrcifix, som troligen fanns kvar på sin ursprungliga plats i korbågen, när familjen Sandman firade sin gudstjänst här. På altarrunden har Georg Fors lagt fram den medeltida, röda mässhake, som Christopher Sandman bar, när han firade högmässa här - får jag be Jakob att hålla upp den. Jag kan tillägga att Anna överlevde sin man med 34 år. Sandsjö församling gav henne årligen 1 daler silvermynt som en slags änkepension. I församlingens räkenskapsbok för år 1702 omtalas att man fortsatte att betala denna pension till efter Annas död till hennes arvingar "i synnerhet den oförsörjda dottern Anna Christophersdotter i Applary". Vi får förstå detta som att denna Anna vårdat sin mor på ålderdomen. Vilka de övriga arvingarna var, vet vi inget om. Här finns möjligheter att gå vidare för släktens unga forskarbegåvningar. Georg Fors var finkänslig nog att inte nämna det öde, som mötte Peder, Annas och Christophers Sandmans yngste son. Han har emellertid skrivit om det i Sandsjöboken 1989, och jag vill här läsa upp hans berättelse:

"När kyrkvaktmästaren Måns i Rössby, som också hade titeln "spögubbe", på morgonen den 26 januari 1665 kom till Sandsjö kyrka, gjorde han en obehaglig upptäckt. Någon hade om natten tagit sig in i kyrkan och sakristian och stulit den gamla guldförgyllda brudkronan om 84

lod och några daler i kontanter, som förvarades i kyrkkistan. Kistlåset, som annars kyrkvårdarna hade nycklar till, var vid tillfället ur funktion och hade sänts till lagning, något som tjuven tydligen kände väl till.

Måns skyndade sig till prästgården, som vid den tiden låg i bolet strax utanför kyrkogårdsmuren, för att rapportera stölden. Det blev stor uppståndelse i prästgården. Snart upptäcktes det också att en stut fattades i prästgårdsladugården, och det saknades vidare en sele och en släde. För att göra det bekvämt för sig under flykten hade tjuven också tagit med sig "en duunbedd medh bolster och trij örmagåt".

Kyrkoherde Christopher Petri, även kallad Sandman, började snart misstänka vem som var tjuven. Sedan det konstaterats, att hans egen son Peder hade försvunnit, stärktes hans onda aningar.

Två ryttare skickades ut för att söka efter tjuven, som flytt häradsvägen österut mot Broby. Eftersom det var nysnö och landsvägstrafiken ganska minimal, var det inte svårt att följa oxspåren. Tjuven hade visserligen några timmars försprång, men en stut är ju inte precis någon snabbblöpare, så hans chanser att undkomma sina förföljare var inte så stora.

Ute på "Gråstens madh" i Hälleberga socken hann ryttarna upp kyrktjuven, som inte oväntat var kyrkoherdesonen Peder. Hans avsikt hade varit att ta sig till Kalmar, sälja tjuvgodset där och ta värvning på någon båt. Nu blev han upphunnen bara några mil från målet och återförd till Sandsjö för vidarebefordran till häktet i Jönköping.

En månade senare ställdes Peder Christophersson inför rätta vid Västra häradsting. Han erkände kyrkstölden och en del tidigare stölder bl.a. i Stockholm. I rättegångsprotokollet sägs, att Peder saknat intresse för studier. Fadern hade skänkt honom en häst och rustning för att han skulle ta värvning vid kavalleriet, där han dock "ingen godh dienst gjorde eller kunne utstå".

Kyrkstölden bedömdes som högmålsbrott, som straffades med döden. Häradsrättens dom löd:

"Emädan tiufnaden ähr stoor och groof och tiufven fången å färska gerningh slutas och dömes efter Lagh Peder Christophersson till galga och green och han uphängia låta och ligga ogilder för gerning sina."

Efter vädjan från Sandsjös församlingsbor, att Peder måtte slippa galgen, remitterades ärendet vidare till hovrätten i Jönköping, som med nådeansökan överlät avgörandet till Kungl. Maj:t.

Om kommunikationerna på den tiden var långsamma så var ändå beslutsvägen snabb. Redan den 18 april 1665 kom Kungl. Maj:ts avgörande. Nåd fick gå före rätt, och det av drottning Hedvig Eleonora undertecknade beslutet innebar, att Peder Christophersson undkom galgen. I stället dömdes han "löpa nijo gånger gatulopp, och förwisas ur landet på sex åhrs tidh".

Att nio gånger "löpa gatulopp" under profossernas spöslitning var säkerligen ett kännbart straff. Landsflykten hade Peder ju tidigare själv sökt, nu blev den verklighet."

- Det var det. Nu har vi en kvart på oss att se oss runt i kyrkan. Georg Fors står till vårt förfogande för frågor. Om en kvart skall vi alltså vara färdiga för uppsittning i bussen

Nils och Jakob var mycket olika. Det var det som var arbetsamt för Nils. De gick i otakt helt enkelt. Jakob var så pådrivande. Nils kom ihåg en gång, när de hade varit ute på Läckö med Ingrids familj. Det var en strålande försommardag, tvillingarna hade med sig hopprep och bollar, vitsipporna blommade, fåglarna sjöng. Nils hade lämnat slipsen därhemma och gick i sandaler utan strumpor. Borgen låg där härlig och ljus på sin klippa och ute på Vänern syntes segelbåtar. Nils bjöd alla på glass.

Men när de gick igenom valvet till inre borggården sade Jakob:

- Farfar, vad anser du om Hugo Grotius?

Då gick solen i moln för Nils. Hugo Grotius - en dag som denna!

- Snälla Jakob, det är så länge sen. Jag är inte rättshistoriker, jag är länsråd. Det är något annat.

Jakob kan inte ha varit gammal då. Det måste ha några år efter Sven-Åkes död.

Nils visste, att Jakob hade varit mycket hos honom. Sven-Åke hade kunnat svara.

Det var med Sven-Åke som släktföreningen hade börjat. Det var han, som kom med idén om släktresan, och det är ur hans efterlämnade anteckningar, som Nils sammanställde sina anföranden. När släktresan äntligen blev av hade Sven-Åke varit död i sju år, men det var som om han fortsatte att tala ifrån andra sidan. Det var nästan otäckt ibland, tyckte Nils.

Ibland gjorde han en jämförelse mellan Sven-Åke och Olof Palme. Man hörde aldrig någon säga att Palme sagt det eller detta. Möjligtvis hade han inte sagt så mycket tänkvärt, fast han fick mycket makt. Med Sven-Åke var det tvärtom, han fick aldrig någon makt, men det var många som kom ihåg vad han hade sagt, åtminstone i släkten. Tänk, om man hade kommit ihåg Palme på samma sätt! Någon gång hade Nils tänkt de tankarna vidare. Det kanske var så, att den som hade något att säga aldrig fick makt. Eller också var det så, att man tappade bort det viktiga man skulle säga, när man fick makt. En gång hade Nils kommit in på den frågan med en av landstingets revisorer, en kommunist av 68 års modell. Han hade sagt:

- Mina partivänner tror att de måste gå in i de maktstrukturer som finns för att kunna förändra samhället. Men de inser inte, att när de nått fram till makten är de själva förändrade. Då är de inte samma människor längre.

Möjligen hade det funnits någon dold pik mot Nils i det där, men det var ändå tänkvärt. I vilket fall som helst var det uppenbart, att Sven-Åke aldrig blivit förändrad på det sättet. Man kom ihåg vad han hade sagt. Bara helt nyss hade Nils fått ett exempel på det. Han hade varit tveksam om hur han skulle göra med historien om Peder Sandman. Skulle han tala om den eller skulle han inte? Var det lämpligt att föra den på tal inne i kyrkan? Nils hade vänt sig till Jakob, som ändå fick betraktas som någon slags expert på kyrkor.

Jakob hade svarat:

- Sven-Åke sade alltid att man måste ta hela historien, just som den är.

Det där med kyrkan sade han inget om, det kunde han väl inte avgöra, så teolog han var.

Det har aldrig förut hänt i släkten Sandman, att någon gått en sådan väg som Jakob. Att prästsöner blivit präster under gångna sekel framgår av släkthistorien, men med Jakob var det annorlunda. Han har kommit in utifrån. På sätt och vis var Nils ändå stolt över honom.

- Det ger förbandskänsla att ha prästen med, hade Nils' bataljonschef en gång sagt.

Ungefär så var det med Nils och Jakob. Han ville att släkten skulle uppfatta Jakob som deras präst. Han var glad att han kommit på de små tablåerna i kyrkorna. Det blev naturligt att uppfatta Jakob som släktens präst på det sättet. I Bäckaby skulle de ta upp begravningen på motsvarande sätt. Helst hade Nils velat att de skulle ha en kista framme då, givetvis tom, men det hade inte gått att ordna. Elsa hade dessutom avrått, och Nils brukade lyda Elsas råd. Elsa

var en klok kvinna.

*

Det var Sven-Åke, som hade satt igång släktföreningen och lagt upp släktresan. Något så ovanligt som släktresan hade aldrig kunnat komma till stånd utan en så ovanlig person som Sven-Åke. Där han var med blev det omöjliga plötsligt möjligt.

Det var mycket, som talade emot både föreningen och resan. Det allvarligaste var splittningen i släkten. Ernst Sandman var nämligen gift två gånger, först med Lovisa Träff, sedan med Elisabeth Svensson.

Ernst var soldatson, och det var han stolt över. Man kan gott säga, att det påverkade Lennart att bli militär, och sannolikt bidrog det också till att Sven-Åke blev hemvärnsman, efter "omtänknigen", liksom till att Oscar blev officer. Oscar tog en mycket stor risk för den sakens skull. När han fyllt tjugo åkte han till Danmark och lät operera sina ögon för att kunna komma in på officersutbildningen. Det högra ögat lyckades bra, men det vänstra hade han länge problem med. Oscar hade mycket i utseendet gemensamt med Ernst. Ungdomsbilder av Ernst är till förväxling lika Oscar.

Om Ernst Sandman kan man säga, att han lade alla ägg i samma korg, och det var just det som skapade problem långt senare. Sven-Ivar fick visserligen tillfälle att ta realen i Linköping, men mer blev det inte, och för Lennart och Gunhild var det aldrig tal om utbildning. Allt satsades på Nils. Och visst, Nils hade läshuvud, och när han blev länsråd var det en bekräftelse på att Ernst hade haft rätt. Men det var svårt för Sven-Ivar, Gunhild och Lennart att se det så.

Ernst slutavverkade många hektar för Nils skull.

- Jag kan mäta din examen i kubikmeter, sade han när han talade vid Nils och Elsas bröllop. Det var kubikmeter, som han själv hade avverkat.

*

XVIII

Det regnade vid avfärden från Norra Sandsjö. Nu var det Jonas som körde, och Roland satt och pratade med Elsa.

Vid infarten till Eksjö upphörde regnet. Molntäcket lättade och kvällssolen värmde. Det ångade från gatorna. Roland öppnade dörren, och alla kvällens dofter strömmade in. Nära stationen steg Gunnar Hyltén-Cavallius på, och ledde bussen upp till torget. De stannade till vid rytтарmonumentet, medan han berättade om husarregementet och kamratföreningen. De körde förbi kyrkan och museet, och tog en sväng längs I 12:s gamla kasernområde. Vid I 12:s gamla sjukhus stannade Hyltén-Cavallius bussen.

- Här låg de internerade balterna 1946. Fler av dem försökte ta livet av sig. De som överlevde självmordsförsöken vårdades här. Häromåret hade vi en grupp balter på besök, bland dem fanns också några som låg här 1946.

De körde upp mot grindarna.

*

Det hade varit en arbetsam dag för Hugo Brogren. Han var inte en ung man längre, han hade faktiskt varit pensionerad i nära två årtionden. Men frånsatt kärlekskramp var han frisk, och det var väl det, nu när Alice hade fått Alzheimer. Hugo och Alice hade haft ett kringflyttande liv, men efter Hugos pensionering hade de kommit tillbaka till Eksjö, där Hugo var kompanichef sju år på femtiotalet. Det hade varit deras bästa tid. I Eksjö bodde också deras dotter och hennes familj. Hugo engagerade sig kraftigt i I 12:s kamratförening, föreningen Gamla Eksjö och i golfklubben. Två perioder satt han med i kyrkofullmäktige.

Egentligen var det kapten Amnebjörk, som skulle visat garnisonen för Sandmans, men när han fick förhinder gick budet med kort varsel till kamratföreningen, och där var Hugo Brogren den ende, som kunde ställa upp. De informationer han hade fått var knapphändiga, det enda han visste var att det var en gruppresa med efterkommande till soldaten Johan Magnus Sand.

Hugo hade förberett sig väl. Han hade fått tillgång till en av lektionssalarna i I 12:s nya kaserner, och där hade han redan på torsdagen gjort i ordning en liten utställning med föremål med anknytning till Sands tjänstgöringstid. Där fanns gevär, bajonetter, officerssabel, tändnålpistol, uniformspersedlar och ett stort antal fotografier från Hultsfreds slätt, regementets gamla övningsplats. Han hade dessutom skrivit ner och kopierat ett anförande om regementets historia. Han hade gjort mycket mer än han behövde, och det gav Hugo en särskild tillfredsställelse att veta det. Men det viktigaste har vi inte nämnt än: Hugo hade lyckats få ut Kalmar regementes kalk från 1710. Han hade placerat den på en signaltrumma, i centrum av den lilla utställningen.

Han kom i god tid och väntade på bussen vid vakten. Under regnet gick han in och pratade en stund med vaktchefen. Han hade haft honom som beväring 1967. Det var den störste busen på kompaniet, men Hugo hade lyckats med honom. Det är sådant som man minns.

När bussen syntes nere i rondellen vid soldathemmet gick Hugo ut. Det var då han såg texten på bussen:

Sandman Buss&Trafik *Gullringen*

Det hade varit en lång dag för Hugo Brogren. På morgonen hade hans dotter kört honom ned till Växjö på korpralsskolans kamratmöte. Som ung löjtnant hade han varit skolchef där ett par år. Också Nilsson och Svensson, hans gamla överfurirer, var med. Nilsson hade glömt sin hörapparat och Svensson, som gick med rollator, stannade kvar i minibussen, medan de andra gick ut på övningsfältet. Vid skjutbanan var det någon som sade:

- Ser ni diket därborta? Det var ett avloppsdike på den tiden. Minns ni, när Nilsson tvingade Olle Gladh att krypa där?

Det verkade inte vara meningen att Hugo skulle höra. Nilsson hörde ingenting. Eller också blev det sagt, just för att Hugo skulle höra.

Vid Bokhultet sade en annan:

- Det var här Olle Gladh fick stödplattan i huvudet. Det var Svensson, som alltid skulle ha honom att bära den. Han hade honom att kasta sig i skydd tre gånger, och tredje gången fick han plattan i bakhuvudet. Jag tror han fick hjärnskakning.

Denna gång var det tydligt, att avsikten var att Hugo skulle höra. Den som sade det var

Hagström, han som blev polis.

Middagen på Stadt var mycket god. De satt vid ett långbord, som hade arrangerats särskilt för dem, och kocken hade lagt ner sin själ i såsen. Det märkte Hugo. Men stämningen var dämpad. Mellan efterrätten och kaffet gick Hugo ut på gatan. Där stod redan Hagström och rökte tillsammans med en annan. Hugo kände inte igen honom men gissade att det var Falk. Hugo gick fram till dem.

- Brogren, sade Hagström, det är en sak vi måste tala med dig om.

- Gärna.

- Om fem år skall vi träffas igen, och då är flera av oss döda, men idag är vi alla här, alla utom Lennart och Olle. Du vet varför de inte är med.

- Olle omkom ju.

- Både du och vi vet att det inte är så. Du ljög och vi alla ljög vid polisförhöret. Jag har varit polis i trettiosju år och Falk här nästan lika länge. Jag minns inte vad förhørsledaren hette, men jag minns vad han sade till mig. "Hagström", sade han, "jag vet att ni ljuger. Ni ljuger allihop utom Sandman, och ni ljuger därför att ni är rädda för någon eller några." Jag var fräck den gången, jag sade: "Hur skulle jag kunna ljuga? Jag vill ju själv bli polis." Då sade han: "Ni kan säkert bli polis, och ni kan bli en bra polis, Hagström, men kom ihåg vad jag säger er nu: Varenda gång ni utreder ett brott och leder ett förhör skall ni komma ihåg att ni har ljugit för mig idag." Men jag svarade: "Jag har bara sagt som det var." Då sade han: "Kom ihåg vad jag har sagt." Brogren, det blev precis på det sättet. Vi är medskyldiga allihop. Det har hängt över mig i alla dessa år. Falk här säger detsamma. Nu måste det redas upp, nu innan vi dör. Brottet är preskriberat, men skulden finns kvar. Olle Gladhs bror bor här på Liedbergsgatan. Falk och jag vill, att du följer med oss till honom efter middagen.

Hugo såg från den ene till den andre.

- Min dotter hämtar mig om trekvart.

Hagström slängde cigaretten.

- Du smet den gången, Brogren. Vi vet att Lennart Sandman hade talat med dig. Du smet vid polisförhöret. Du smiter inte en gång till. Falk och jag kommer upp till Eksjö och hämtar dig på fredag i nästa vecka. Kalla det polishämtning, om du vill.

- Men Svensson och Nilsson?

- Det var du som var chef.

*

Hugo hade inte tänkt på Lennart Sandman på länge. Det var Hugo, som hade skrivit hans betyg, men det var Svensson och Nilsson som hade gjort upp förslaget. Hugo hade bara skrivit under. Nu såg han namnet Sandman på bussen. Han kände att kärlekskrampen började komma. Han letade i fickan efter tablettorna, men det var tomt. Han måste ha glömt dem.

Det var inget att göra. Han äntrade upp i bussen, tog emot mikrofonen från Roland, presenterade sig och hälsade gästerna välkomna till Eksjö garnison. Sedan satte han sig tungt bredvid Nils.

- Jag mår inte bra, sade han.

- Det syns, svarade Nils.

Under rundturen på garnisonsområdet lättade det lite. Nils bad Jakob ta över mikrofonen; Jakob hade gjort sin värnplikt på I 12 1994-1995, på kapten Axings kvartermästarskola. Det hade gått bra för Jakob. Han fick det högsta betyg, som utdelades. En del retade sig på hans omilitäriska sätt, men han tog initiativ, fick saker att rulla och var omtyckt av soldaterna. Strax

före uttryckningen bjöd kockarna ut honom på pizzeria. De gav honom ett litet tennfat med texten: "Kvartermästar Jakob - kockarnas kompis." Det var den finaste utmärkelse Jakob någonsin fått. Han berättade det inte för någon, inte ens för Malin.

På bataljonsövningen gjorde Jakob en bragd. Kompaniet låg på Revingehed, och Jakob hade gett stridsvärdesrapporten till krigskompanichefen, som stoppade ner den i fickan och glömde den. Efter midnatt fick kompaniet order om omgruppering till Markaryd. Jakob insåg omedelbart att drivmedlet inte skulle räcka. Kompanichefen, som inte sovit en blund, kom plötsligt ihåg att stridsvärdesrapporten aldrig blivit avsänd. Utan ett ord väckte Jakob en MC-ordonnans och åkte i regnet ända till bataljonsstaben i Tyringe för att förklara läget.

Förbandsinstruktören, som såg och hörde det hela, sade.

- Den mannen förtjänade inte att bli räddad.

Han hade hört vad kompanichefen sade till Jakob, när han tog över:

- Gör vad du vill, bara du inte stör mig.

Vid uttryckningen väntade Axing på Jakob vid förrådet.

- Du passar för det här, Sandman. Jag vet att du har andra planer, men skulle det köra ihop sig för dig får du gärna ringa mig. Här är mitt telefonnummer.

Jakob hade undrat mycket över det där. Visste Axing något om samtalet med stiftsadjunkten?

Våren före släktresan hade Jakob också haft ett samtal med biskopen. Det gick inte bra.

- Jag vet att du har problem med ämbetsfrågan, började han.

- Det var inte jag som hade problem, det var stiftsadjunkten.

- Hurså?

- Han sade att man inte kan veta vad Gud vill.

- Jaså. Det hör inte hit. Men du har i alla fall fått stiftets jämställdhetsplan, du har fått praktisera hos en kvinnlig präst och du har deltagit i jämställdhetsutbildning på praktikantkursen. Hur ställer du dig till det?

- Jag har deltagit. Jag är förresten konfirmerad av en kvinnlig präst.

- Det vet jag, men jag vill veta din inställning.

- Jag hörde dem aldrig säga något om Gud.

- Gud! Det här handlar om jämställdhetslagen.

Plötsligt insåg biskopen vad han sagt och rodnade.

- Jag bryr mig inte om vad du tänker, men du skall följa lagen, det är det som det handlar om.

- Det gör alltså detsamma vad jag tror om kvinnliga präster, men jag skall bete mig som om jag trodde på dem.

- Exakt.

- Men är inte det hyckleri?

Den andre lutade sig fram över bordet.

- Jag tycker inte om din attityd, Jakob. Du skall ha en sak fullständigt klar för dig: Jag behöver inte dig, men du behöver mig. Det är jag som fattar beslut, och du har ingenting - ingenting! - att säga till om. Det är jag som ställer frågor till dig, inte du till mig. Du skall hålla dig på mattan. Är det klart?

Det blev tyst en stund. Jakob var mycket blek. Han försökte fånga den andres flackande blick. Den vek undan.

Biskopen lutade sig bakåt i stolen.

- Jag måste kunna svara inför jämställdhetsombudsmannen för varje prästkandidat jag antar.

Men jag vill vara öppen och generös, Jakob. Vi skall ha högt tak i kyrkan. Du skall få sommaren på dig att tänka över saken.

Jakob var skakad efter samtalet, men han satte sig på stationen och skrev ner det, ord för ord. På tåget till Uppsala fick han sällskap med en iranier, som varit i Sverige tio år. Han hade läst in en civilingenjörsexamen på KTH, och nu var han arbetslös.

- Jag var officer i Iran, brigadkvartermästare.

- Jag är kompanikvartermästare, sade Jakob.

- Det är en skillnad mellan dig och mig. Jag är kvartermästare, du har tjänstgjort som kvartermästare. Nej, jag är inte, jag har varit. När kriget mot kurderna började kunde jag inte gå med. Jag hade soldater under mig, som var kurder. Jag kunde inte beordra dem att delta i kriget mot sina egna. Jag kunde inte. Min brigadchef hjälpte mig att få avsked och sedan flydde jag hit. Nu är jag arbetslös.

På kvällen ringde Jakob till Anne och berättade om biskopen och iraniern.

- Iraniern var det bästa på hela resan. Han gjorde det han visste var rätt, och han betalade priset. Jag glömde nästan biskopen.

- Pappa skulle tyckt som iraniern, sade Anne, han brukade säga att det finns en samvetets international med hemliga medlemmar över hela jorden. Jag tror, att du har träffat en av medlemmarna idag.

Hade Axing vetat i förväg hur det skulle gå? Varför hade han annars sagt så?

Det var egendomligt.

Jakob lät bussen ta en sväng inne på garnisonsområdet, pekade ut matsalen, sjukhuset, verkstäderna, Fältarbetscentrum och Trianon, I 12:s officersmäss. När de kom fram till de nya kasernerna hade Hugo Brogren hämtat sig.

Han gick före dem, låste upp lektionssalen och lät dem ta plats. När han berättat om indelningsverket, vapnen, uniformerna, trumman och fotografierna från Hultsfreds slätt kom han till sist till höjdpunkten.

- Och här har jag nu regementets förnämsta klenod, nattvardskalken. 3 juli 1709 gick Kalmar regemente i fångenskap vid Perevolotjna och fördes till Sibirien. Hösten och vintern sattes ett nytt regemente upp här hemma, med fullständig utrustning, och då anskaffades nattvardskalken. I februari 1710 följde den regementet till segern vid Helsingborg. Därefter överfördes regementet till Pommen och deltog i slaget vid Gadebusch men sedan fick man dra sig in i Tönningen, där de efter fyra månaders belägring kapitulerade 1 maj 1713. Under hela denna tid var nattvardskalken med, och vi kan föreställa oss hur de svältande soldaterna i Tönningen söndag efter söndag tog emot nattvarden med den. Efter kapitulationen var regementet i fångenskap i Danmark till 1718. Under denna tid började danskarna sälja fångarna som galärslavar till Venedig.

Nattvardskalken följde också regementet under hattarnas pommerska krig. Den var med vid Svensksund 1791 och fanns även med under det norska fälttåget, där regementet tog del i striderna vid Rakkestad 1816. Under hela 1800-talet hade regementet långa arbetskommenderingar till Göta kanal och Karlskronas befästningar. Här bör även Johan Magnus Sand ha deltagit, och givetvis firades även då gudstjänst med regementets kalk. En av våra fältpräster har upprepade gånger under de senaste åren haft kalken med i fält. Tyska officerare, som varit med, har sagt att de aldrig sett något liknande. Jag var själv med 1994 när den dåvarande bataljonspastorn firade nattvard med kalken här i Eksjö kyrka. Jag glömmer det aldrig.

En gammal dam på ålderdomshemmet har berättat för mig att hon som barn bodde intill Hultsfreds

slätt. Varje kväll hörde de soldaterna sjunga Så går en dag ifrån vår tid. Jag har fått ett antal utmönstrade fältpsalmböcker från blankettförrådet, och de som så vill får gärna ta med dem som minne från I 12. Jag tänkte som avslutning läsa några verser av de indelta soldaternas kvällspsalm.

- Vi sjunger förstås, sade Nils, vi har ju musiker med oss. Elsa, kom fram här.

Elsa log, såg på Malin och tog upp psalmen.

Så går en dag ifrån vår tid
Och kommer icke mer.
Och än en natt med Herrens frid
Till jorden sänkes ned.

Men du förbliver den du var,
o Herre, full av nåd,
och våra nätter, våra dar,
du tecknat i ditt råd.

Trygg i din vård jag lämnar mig,
När dagen från oss flyr,
Och gladligt skall jag prisa dig,
När dagen åter gryr.

Men om det stilla dödens bud
I denna natt jag hör,
det är min tröst att din, o Gud,
Jag lever och jag dör.

Elsa var mycket lycklig. Pappa skulle tyckt om detta, och Nils hade kallat henne musiker. Men Nils tackade Brogren på ett avmätt sätt, vilket gjorde Elsa orolig. I dörren rörde hon vid Jakobs arm:

- Följ Brogren hem. Han mår inte bra.

Jakob stannade till sist. Hugo andades tungt.

- Kan jag följa er hem?

- Mer än gärna. Bilen står här ute.

Det var en liten Opel Corsa med flera rostskador. Hugo lämnade över nycklarna.

- Kör du. Jag visar vägen.

Just som de passerade grindarna sade Hugo:

- Jag känner igen dig. Du är Jakob Sandman. Det var du som fick en utmärkelse vid Regementets dag för ett par år sedan. Du hade räddat en kamrat, som höll på att bli överkörd av en backande bandvagn.

- Ja.

- Var du långt ifrån?

- Kanske hundrafemtio meter.

- Det fick bli en bra spurt. Hur såg du det?

- Det var en av mina kockar.

De stannade utanför en funkisvilla. Hugo låste upp två lås. Innanför dörren stod en förvirrad gammal kvinna. En instängd, skarp lukt slog emot dem.

- Kan ... vill inte ...göra, sade hon.

Hugo skakade på huvudet.

- Nu får vi ta ett tag i badrummet, Alice lilla. Jakob, gå ner i källaren och sätt på huvudkranen.

Jakob hörde hur badrumsdörren stängdes och låstes. Nere i källaren rådde minutiös ordning. Under trappan stod tre stora paket med blöjor.

Hugo öppnade badrumsdörren och ropade:

- Det är den stora kranen, mitt för pannan.

Sedan stängdes och låstes dörren på nytt. Jakob vred om kranen och gick upp. Det susade i rören. Efter en stund kom Hugo ut med Alice och satte henne i en fåtölj. Han öppnade fönstren.

- Ja, nu ser du hur det är att vara gammal. Jag har varit som du en gång. Kan du tro det? Alice har varit som din fästmö, om du har någon. Jo, det tror jag att jag såg. Och du skall bli som jag, och kanske hon skall bli som Alice. Ålderdomen är inte mycket att stå efter. Men man väljer inte.

Alice har varit journalist på Damernas värld och Månadsjournalen, det var när jag var vid FMV. Då gick vi tillsammans på premiärer, vernissager och konserter. Alice fick alltid två biljetter. Då var jag bara hennes man. Är du gift med Alice, frågade alla.

Hugo lutade sig fram och tog upp brevet från Nils.

- Jag såg i papperen att du är teologie studerande. Skall du bli präst?

- Det var tänkt så.

- Det är inte varje dag man har en blivande präst i huset. Du har du tystnadsplikt?

- Jag kan hålla tyst utan plikt.

Hugo skruvade sig lite och lade tillbaka papperen u kuvertet.

- Jag har varit i Växjö idag, på ett kamratjubileum. Jag var chef på korpralskolan ett tag. Just den här kursen slutade tråkigt, det var en som drucknade. En annan av eleverna gjorde en polisanmälan, Lennart Sandman hette han. Är det en släkting till dig?

- Det är farfars lillebror.

- Hur gick det för honom?

- Han blev rustmästare på I 16, men det blev inte mer, han hade för dåliga betyg. Sedan kom han över till länsstyrelsen.

- Vet du vem det var som satte betyget? Det var jag.

- Farfar har berättat det.

- Då vet du vem jag är?

- Ja.

- Och ändå följde du mig hem.

Han reste sig och gick fram till det öppna fönstret. Den skarpa lukten från Alice hade nästa helt försvunnit nu.

- Jag gav Lennart dåligt betyg därför att jag var svag. Jag har alltid varit svag. Vet du vad soldaterna på mitt sista kompani kallade mig? Lakejen! Vill du ta ett råd från en gammal man, Jakob? Var inte svag! Var aldrig svag! Det har jag varit, och nu har jag det så här. Är det ett straff? Vet du det, du som skall bli präst? Det vet du inte, det kan du inte veta. Men för mig är det ett straff ändå.

Han vände sig om.

- Nästa vecka kommer två av de andra från kursen och hämtar mig. De skall ta mig till en bror till den som drucknade. Det var ingen drunkning. Det var en mobbningshistoria. Jag visste det, men jag stoppade det inte. Jag var för svag. Du som skall bli präst, säg mig vad jag skall göra? Vad skall jag säga?

Jakob såg på honom. Sedan sade han:

- Säg förlåt.

- Vad betyder det?

- Det betyder: Jag har ansvaret, jag ångrar det, jag vill bli fri från skulden och jag vill aldrig göra om det.

- Det var mycket i ett enda litet ord.

Alice såg på dem med uttryckslösa ögon. Plötsligt log hon ett blygt litet leende.

XIX

Jakob gick tillbaka till centrum. Bussen hade redan varit vid stadshotellet, de hade burit in väskorna och fått sina rum.

Middagen skulle vara klar först om en timme, det hade blivit något fel med beställningen. Nils var besviken på hotellet och gjorde inga invändningar, när ungdomarna ville gå på pizzeria istället. Det var Jakob och Malin, Elenor, Rikard, Mattias och Johanna.

De stannade utanför pizzerian, där kockarna hade bjudit Jakob.

- Här går vi in, sade Elenor.

*

Årsmötet efter middagen blev emellertid ledsamt. Schüttauf hade hela dagen hållit på att agitera mot förslaget till styrelse, än hos den ene, än hos den andre. Av misstag hade han till och med gett sig på Ruben Johansson.

- Utlandsgrenarna måste bli *repräsentiert!* Amerikanerna är inte här, jag själv är för upptagen. Det finns bara en möjlig kandidat - Ingela!

Nils tyckte, att det hela var konstigt. Ingela var inte ens släkt med Sandmans, hon var bara sambo med Schüttauf. Men Schüttauf var oförtruten, och när årsmötet började hade han fått Joakim och Rikard med på förslaget.

Ungdomarna var kvar på pizzerian.

Läget var låst. Alla tyckte att det var pinsamt, alla utom Schüttauf.

- Utlandsgrenarna måste bli *repräsentiert*, upprepade han gång på gång.

Till sist förde Carl-Erik fram Joakim som ett kompromissförslag, och det gick igenom. Schüttauf reserverade sig.

- Och förresten, tillade han, var hela framställningen i Stadsparken och Järstorp totalt felaktig och missvisande. Vår stamfar är en helt annan, Andreas Torchilli. Här har jag beviset.

Han höll upp Göran Åbergs bok om Bankerydsbygden. Det blev alldeles tyst. Nils reste sig långsamt.

- Jag har väntat på detta. Till och med Sven-Åke gick här till att börja med på fel spår.

Orsaken var att han, liksom Göran Åberg, utgick från Gotthard Virdestams Herdaminne för Växjö stift. På grund av vacklande hälsa arbetade Virdestam under tidspress, och hans verk kom därför att innehålla flera felaktigheter. Han omnämner Israel Greenbeks oration, men han hade uppenbarligen aldrig läst den. Det är den, som är primärkällan till vår släkts tidigaste historia. Vilka Virdestams källor var är nu omöjligt att spåra, eftersom hans excerpter har gått

förlorade. Hans verk som sådant är emellertid med nödvändighet sekundärt i förhållande till Greenbeks oration. Att döma av Sven-Åkes anteckningar ville han till att börja med korrigera den framställning, som Eric Hård af Segerstad gjorde, men sedan han tagit del av orationen gick han tillbaka till Hårds uppfattning. I hans exemplar av Virdestams verk fanns korrigeringar på de punkter där de avviker från Greenbek. Eftersom jag förutsatt att frågan skulle komma upp har jag här med mig orationen samt en översättning av prosten Jan Redin. Siegmund får gärna låna den som nattlektyr.

*

Schüttauf var försvunnen efter årsmötet. Johanna, Mattias och Elenor satt kvar på pizzerian. Jakob och Malin gick ner mot Sjöängen och blev länge borta.

*

Hela historien med årsmötet var pinsam för Ingela. Men hon vågade inte säga emot Siegmund.

De hade träffats första gången på en personalresa som landstinget ordnat till Kristianstad. Den sammanföll tyvärr med hockey-VM, och uppslutningen blev ringa. Ingela och Siegmund hade suttit bredvid varandra i bussen. Hon hade sett att det inte fanns någon som tvättade hans skjortor eller sydde i knappar åt honom. Han hade bruna, intensiva ögon och berättade om sin tid i sin farmors tvätter, om sina studier i Berlin och om sitt olyckliga äktenskap. Ingela frågade om hon fick se i knapparna i hans skjortor. Det fick hon.

När hon kom hem till hans lägenhet på Skarpskyttevägen såg hon ödsligheten i de tomma fönstren, det smutsiga badrummet och den veckogamla disken i köket. Hon tog sig först an disken. Innan hon var färdig med alltsammans gick han till en kiosk och köpte hamburgare. Han satte på Wagners Parsifal och berättade mer om sin barndom och sitt olyckliga äktenskap. Hon var nyskild och hade gemensam vårdnad om barnen tillsammans med sin före detta.

Ingela flyttade till Siegmund en månad senare. Då hade hon med sig sin katt, Tusse. En dag fanns inte Tusse mer. Siegmund hade avlivat honom med en spruta och slängt honom i sopcontainern. Från den dagen var Ingela rädd för Siegmund. Hon tänkte ofta på den där läkaren i Trelleborg - eller var det Ystad? - som mördat sin son och sedan sin hustru men ändå hade gått fri, därför att han hade en så skicklig advokat. Mamma talade ofta om honom. Hon hade känt hans storebror.

Ibland, när Siegmund kom hem sent, vaknade hon stel av skräck och inbillade sig att han skulle komma in i sovrummet med en giftspruta i handen.

Egentligen ville hon inte alls följa med på släktresan. Hon hade tänkt att vara med barnen i mammas sommarstuga på Smögen. Men hon vågade inte säga emot Siegmund. Hon tyckte också synd om honom. Han var så hjälplös och ensam i världen, och samtidigt var han spännande. Hon följde med.

På Carl-Eriks hotellrum låg en stor skrivbok med vaxdukspärmar. På första sidan hade han skrivit:

Dagbok för
Carl-Erik Sandman
påbörjad 8 augusti 1997
på Eksjö Stadshotell

Han hade börjat skriva den, när de kom till hotellet från garnisonen. Det var mycket länge sedan han hade suttit framför en tom sida med en penna i handen. Som notarie hade han skrivit maskin, de första åren som chefsåklagare hade han haft sekreterare, och nu var det datorn som gällde.

Efter lång tvekan hade han skrivit:

-Jag har aldrig skrivit dagbock förut.

Han hade läst raden gång på gång. Det såg inte rätt ut. Men var fanns felet? Det började dunka vid tinningen. Han fortsatte.

- Min förre läkare har skriftligen intygat att jag är gravt dement efter en allvarlig hjärnskada. Därför kan jag sannolikt inte stava rätt längre.

Han stannade och såg på stilen. Den var spretig och ojämn. Han märkte att han hade svårt att följa raderna. Han började på en ny rad.

- Min nuvarande läkare har rått mig att skriva dagbok som en del av min rehabilitering. Därför har jag börjat idag. Jag är med på en släktresa från Jönköping till Kalmar. Vi blev inte så många som vi hade hoppats. Det kunde ha blivit över femtio. Nu är vi bara hälften. Det kanske är mitt fel. Jag sköt upp allt det jag skulle gjort för resan. Jag har alltid skjutit upp allt som haft med mina att göra. Det är alltid annat som har fått gå före. Jag hade aldrig tid att sparka boll med Mattias. Jag hade aldrig tid att tala med Birgitta. Det var alltid något annat. Jag blev stående med ett papper i handen och så skyndade jag iväg. "Inte nu, om en stund", brukade jag säga. Nu är det för sent. Mattias är vuxen, och Gittan har övergett mig p.g.a. min sjukdom.

Han såg en stund på det sista ordet. Efter ett litet tag blev han varse felet och rättade till det: "sjukdom". Han blev glad för att han hade sett felet och kunnat rätta det.

Han fortsatte:

- Mina barn Mattias och Johanna är med på släktresan, men Gittan har lämnat mig. Det har jag visst redan skrivit. Under uppehållet i Jönköping fick jag kontakt med henne på mobilen, och jag bad henne att komma till Eksjö. Kanske gör hon det. Jag hopas det.

Nu märkte han felet med en gång och kunde rätta till det.

Han skrev:

- Kanske är jag inte så dement ändå. Nu har jag hittat ett fel och kunnat rätta det omedelbart. Men kanske är det fler fel, som jag inte har sett. Jag är osäker på mig själv. Jag känner inte alla, som är med på resan. I våras fick jag en påminnelse om det. Mina studentkamrater hade trettioårsjubileum och jag kunde inte vara med p.g.a. min sjukdom. En av kamraterna, Arne, skrev till mig och frågade om jag hade en släkting, som heter Jakob Sandman. Arne är professor i rättsfilosofi i Göteborg. Han hade läst en uppsats som Jakob skrivit om ateismen hos Nietzsche. (Jag kan t.o.m. stava Nietzsche rätt) Jag minns att Arne skrev: "Detta är en mycket begåvad ung man, och begåvade studenter är ovanliga fåglar, det vet både du och jag. Om du träffar honom, så uppmuntra honom att gå vidare med högre studier." Jag hörde mycket om Jakob av Sven-Åke, men idag har jag träffat honom för första gången. Troligen vet han att jag har fått diagnosen "grav demens". Han ansträngde sig att tala enkelt och tydligt. Det var säkert vänligt menat, men

det var svårt för mig. Efter en stund glömde han det, eller också upptäckte han att min demens inte var så allvarlig. Jag berättade för honom om brevet från Arne, men han blev förlägen. Jag kan inte förklara det. Jag bad honom att berätta om sina studier. Han verkade villrådig, han visste inte vad han skulle ha dem till. Jag sade att han var den förste Sandman, som blivit präst på 250 år. Han svarade:

- Kanske och kanske inte.

Jag vet inte om han trodde att jag förhörde honom. Också jag har min yrkessjukdom, förutom demensen. Folk brukar inte tycka om åklagare. Man blir präglad av att ha mycket med lögner att göra. Kanske har jag blivit osympatisk av tjugo år som åklagare. Eller också har jag varit otrevlig från början. En del tycker väl det, kanske med rätta. Nu betyder det inget längre. Jag kan aldrig komma tillbaka.

Sedan ville Jakob att jag skulle säga något om EU-rätten och rättspositivismen i Sverige. Jag förstår vad han menade. Han hävdade att vi har en självmotsägande grundlag, som är dels folksuveränt, dels naturrättsligt grundad. Vad skulle jag säga om det? Jag fick hänvisa till en bekant i Högsta Domstolen. Sedan var jag för trött för att fortsätta samtalet. Jakob märkte det. På det sättet var han taktfull. Kanske är jag mer dement än jag själv vill tro. Nu slutar jag denna del av min rehabilitering för ikväl.

Han satt och såg på det sista ordet en lång stund. Till sist blev han varse felet och rättade det. Före årsmötet vilade han.

*

Carl-Erik blev trött av årsmötet och gick ifrån innan det var slut. Han kände en lätt svindel, när han gick upp till sitt rum, och en god stund efter det att han lagt sig på sängen var det som om den hävde sig upp vid fotändan. Så småningom lugnade det sig, och han somnade till.

Han visste inte vad klockan var, när telefonen ringde.

- Det är en dam här, som vill tala med Carl-Erik Sandman.
- Och namnet?
- Det är nog bäst ni kommer ner. Hon väntar utanför.

Det var Birgitta.

Hon såg på honom med förvåning, nästan rädsla.

- Carl-Erik . . . kan du gå? Var det du, som ringde hem i förmiddags? Jag vågade knappt tro det.

Han såg på henne.

- Birgitta . . . var har du varit? Vad har hänt dig?

Hon böjde ner huvudet.

- Väntar du barn?

Hon nickade.

- Kom, vi går någonstans.

De gick ner mot Sjöängen, förbi kyrkan. Han berättade om sin sjukdom, om tiden på sjukhuset och hur han fått diagnosen grav demens, om Ruben Johansson, Johanna, Mattias och flykten till Finland. Hon berättade om beskedet från Bergmark, om Lena och departementet, om sommaren i Stockholm och Alpha-stiftelsen.

Han berättade om Henry Högbäcka och veckorna på Ekenäs, om landstingets försök att kidnappa honom och om Jan-Åkes ingripande.

Birgitta berättade om Lenas liv och spriten, om semestern i Lenas tomma lägenhet, och om

huset utan barn.

Han berättade om återkomsten till Jönköping, om de första dagarna på åklagarmyndigheten, om hur uppdraget i Bryssel gått förlorat och om brevet från länspolismästaren.

- Nu har jag inget arbete förrän tidigast om arton månader. Jag har varit längst ute på grenen. Egentligen är jag kvar där än.

Hon berättade om Lenas böcker och om personalresan till Tallinn, om mannen med dottern på Estonia och om Lenas nye. Hon berättade om hur Lena kom hem från AA första kvällen.

- Hon låg med huvudet i mitt knä och grät. "Ingen vill veta av mig längre", sade hon, " jag är bara ett gammalt fyllo."

Carl-Erik berättade om sin anmälan mot Lars Bergmark, om Ruben Johanssons och Raunu Toivonens yttranden.

- Jag tror inte jag gjorde det för att hämnas, jag ville på något sätt göra det för att rädda andra från att råka ut för samma som jag.

De satte sig på en bänk.

- Men barnet, sade han till sist.

Hon började gråta och han lät henne göra det. Dimmorna steg upp från sjön. Nere vid strandkanten flaxade änderna.

Till sist började hon berätta om barnet. Hon försökte beskriva kvällen på båten, dansmusiken, maten och spriten, alla som var ute för att ha roligt och bara grälade, hon berättade om sin ensamhet och om Hasse.

- Han klädde av sig och kröp ner i korgen och jag klädde av mig och kröp ner bredvid. Det gick så fort, som med djur. Det var inte alls som när du och jag var tillsammans. Det var ingen kärlek i det, bara ensamhet. Jag var så trött.

- Och sedan?

- Sedan frågade han vad jag hette i efternamn, och när jag sagt det frågade han vem Sandman var. Jag berättade om dig, och då blev han arg på mig, för att jag hade övergett en kompis.

Han sade åt mig att sticka, och det gjorde jag.

- Och sedan?

- När jag märkte att jag var med barn sade Lena åt mig att göra abort, men jag kunde inte. Jag tänkte på det där som hände, när vi gick i skolan. Jag försökte ringa Hasse, men jag fick inte tag på honom.

- Och nu?

- Jag vill komma tillbaka till dig, Carl-Erik. Får jag det? Jag har ingen annan än dig.

De hörde steg närma sig. Det var Jakob och Malin.

Carl-Erik flyttade sig på andra sidan Birgitta för att göra plats åt dem.

- Sitt ner en stund. Ni har väl varit ute länge?

- En timme eller så.

De satte sig ner, Malin bredvid Birgitta. Birgitta snyftade ännu. Malin lade sin arm om hennes axlar.

- Du har ju varit vår präst på resan, sade Carl-Erik.

- Jag är inte präst, inte än.

- Du har blivit det för oss i alla fall, och nu får du vara det i vilket fall som helst, för vi behöver en präst i kväll. Jag vet inte hur Birgitta och jag skall göra. Hon har blivit med barn, och fadern är en man med egen familj. Vilket är rätt att göra? Hur skall vi komma vidare?

Jakob satt tyst en stund.

- När vi var ute på slutövningen frågade jag prästen om det var rätt med försvar och att döda och allt det där. Då sade han, att ibland är det så, att man inte kan göra det som är helt rätt.

Man måste göra det, som är minst fel, och om man inte gör det som är minst fel blir det helt fel. Jag tyckte det var bra sagt. Förstår du?

- Nästan.

Birgitta hade slutat snyfta nu. Malin tog hennes hand.

- Jag ville göra något av mitt liv, sade Birgitta, alla sade att jag skulle göra det. Jag trodde att Carl-Erik var ett vårdpaket utan minne. Jag visste inte, att det kunde hända under. Alltihop blev fel. Jag var så förvirrad.

- Jag kan inte säga mer än så, sade Jakob.

Han tystnade och sökte efter ord.

Carl-Erik ville säga något.

- Vänta lite, vänta, det kommer snart . . .

Han fick inte fram det. De väntade en stund, sedan reste de sig.

- Godnatt, vi syns i morgon.

- Godnatt.

Också Carl-Erik och Birgitta reste sig efter en stund och gick vidare.

- Har du tänkt på det, sade Carl-Erik, att jag inte har något arbete? Jag har alltid arbetat förut, dag och natt. Nu har jag inget att göra. Det kanske är en mening med det, nu när barnet skall födas. Jag har alltid arbetat för att få fram kännbara påföljder för den skyldige. Det skall kännas att man har begått ett brott, har jag sagt. Kanske allt detta är påföljden för det, som har varit fel i vårt eget liv, Birgitta. Kanske detta är våra böter, som vi får betala. Vet du att böter är samma ord som bota? Det har jag ofta tänkt på. Kanske kan vi bota något med att ta hand om det här barnet. Tror du det?

Hon nickade.

- Jag kunde varit ett vårdpaket nu, precis som du sade. I kväll var jag rädd att min stroke skulle komma tillbaka, men nu har det gått över. Jag har fått extra tid, jag har fått förlängning, en chans till att göra det jag inte blev färdig med. Var hos mig, Birgitta. Vi skall hålla ihop, du och jag.

De stannade till nere vid sjön.

- Det är snart höst, sade Birgitta, har du märkt det? Flyttfåglarna är redan på väg hem.

*

När de kom tillbaka till hotellet väntade Johanna på trappan.

- Ruben är dålig. Ingela är inne hos honom.

Ingela var en duktig sjuksköterska. Hennes överläkare hade en gång sagt, att hon hade förutsättningar för att gå vidare till läkarexamen.

- Det är ovanligt med den förmågan att kunna känna in en diagnos.

Hon såg redan på morgonen, att det inte var bra med Ruben. Vid middagen i Jönköping satte hon sig bredvid honom och pratade lite. Hon såg på ögonen och huden att leverfunktionen var nedsatt. Hon såg också med en gång, att han inte var en man som man utan vidare sade du till.

Utanför Norra Sandsjö kyrka stannade han och satte sig på en bänk på kyrkogården.

- Jag ser, att ni inte mår bra, sade Ingela, kan jag hjälpa er?

- Nej, ni kan inte hjälpa mig. Jag känner symptomen för väl. Det är min cancer, som har börjat röra på sig. En vecka, högst en månad är prognosen.

Han tog emellertid inte illa upp av att hon satte sig bredvid honom, och det föll sig alldeles naturligt att hon tog hans puls.

- Har syster Ingela sysslat med terminalvård?

- Nej, jag är diabetssköterska.
- Det är en otäck sjukdom, rälåg är den, som professor Petrén brukade säga.
De talade inte mer om hans cancer, men då han inte kom till middagen på Eksjö stadshotell gick hon upp på hans rum. Han var mycket dålig.
- Skall vi åka in till lasarettet, frågade Ingela.
- Nej, det finns inget att göra. Jag vill hem nu. Jag har förvarnat hemsjukvården. Beställ en taxi åt mig.
Carl-Erik blev bekymrad när han såg hur det var med honom. Han frågade om han skulle hämta Siegmund Schüttauf, men Ruben skakade på huvudet.
- Inte Schüttauf, absolut inte Schüttauf!
- Men skall du ligga hemma alldeles ensam? Skall vi inte ringa dina barn?
- Min son i Amerika kan vi inte nå, han är på resa, och min son i Umeå vill inte komma. Jag vet det. Det är mitt eget fel. Bekymra dig inte, jag vet vad som väntar.
- Men låt Mattias skjutsa dig i min bil. Birgitta har kommit hit med den i kväll. Johanna kan vara hos dig tills vi kommer tillbaka i övermorgon.
- Johanna och Mattias skall vara här. Det är deras enda tillfälle att få vara med om släktresan.
Då sade Ingela:
- Låna mig bilen, så kör jag hem professorn. Nu får jag be er att gå ut, medan professorn gör sig i ordning för resan.
När alla gått ut, sade Ruben:
- Det var stränga syster Ingela, som talade.
- Det behövs ibland, professorn. Nu stiger vi upp och går ner till bilen.
I bilen frågade han:
- Hörde jag rätt, sade han att Birgitta hade kommit med bilen?
- Det sade han.
- Då är jag lycklig. Nu kan vi åka.

*

Birgitta kunde inte sova. Ljuset från gatan föll in på Carl-Erik, över rynkorna kring ögonen och de djupa fårorna vid munnen. Hon tänkte på den första natten. Hans familj hade åkt till sommarstugan i Höllviken, och hon hade följt med honom hem. De låg tätt intill varandra i hans föräldrars dubbelsäng, och ljuset föll ner på hans ansikte, precis som nu. Efteråt somnade han, men hon låg vaken. Hon visste att pappa satt uppe och väntade på henne. Vid ett-tiden väckte hon honom, och tillsammans for de i hans röda sportbil genom Malmö. Han skulle snart ta studenten. Han var tjugoett år och hon var sexton.

Det blev så fel med aborten sedan. Ibland hade hon undrat om det hade varit ett geni, en som Hjalmar Gullberg, och hon tänkte att hon borde ha gjort som Gullbergs mamma, fött honom och lämnat bort honom. Kanske kunde det blivit som för Gullberg, att de andra skulle älskat honom mycket mer än hon själv hade kunnat göra. Det var först efteråt hon hade kommit på att den möjligheten fanns.

- Kör inte ända fram, hade hon sagt till Carl-Erik den där kvällen, pappa sitter uppe och väntar.

Hon öppnade porten och hörde hur han öppnade ytterdörren däruppe. På hennes nattduksbord hade han ställt fram en termos med te och två ostsmörgåsar

Så blev det första natten med Carl-Erik. Nu låg han på nytt vid hennes sida, samme Carl-Erik och ändå inte. Den gången hade han varit ung och stark och beslutsam. Nu var han långsam och avmattad, han verkade hela tiden var osäker om vem han var, vad han skulle säga och var han skulle sätta fötterna. Birgitta märkte att hon hade tårar i ögonen. Hon strök försiktigt hans kind.

Innan de gick till sängs hade han suttit vid bordet och skrivit, långsamt och länge. Hon såg i ljuset från fönstret att boken låg kvar på bordet. Försiktigt steg hon upp och gick fram till den. Hon tog med den ut i badrummet, stängde dörren tyst, tände ljuset och öppnade boken.

Först kände hon inte igen hans handstil. Den hade varit så snabb och driven, så som den måste skriva som skulle få fällande dom mot NOVEMA-Brockhaus, Main International och Western Mining. Men denna stil var annorlunda. Den var en osäker mans spretiga bokstäver. Hon läste:

Eksjö Stadshotell fredagen 8 augusti 1997

Detta är den andra dagen på släktresan. Birgitta kom tillbaka till mig igår. Hon kom till Eksjö stadshotell. Nu tror jag att allt skall bli bra. Även om jag inte kan komma tillbaka till mitt arbete har vi varandra. Jag förstår nu att man behöver varandra mer och mer ju äldre man blir. Jag vill gärna arbeta igen, men jag måste räkna med att jag inte har den kraft som en chefsåklagare behöver. Jag märker att jag måste vila mycket. Egentligen har släktresan varit för mycket för mig, men när Ruben ställde upp ville jag ändå försöka.

Vårt liv blir mycket annorlunda nu. Birgitta väntar barn med en annan man. Hon har berättat vem det är, men jag kan inte minnas det. Jag vill gärna göra vad jag kan för henne och barnet. Men jag vet inte hur det skall fungera. Skall jag stå som far för barnet? Skall vi ta kontakt med den andre mannen? Jag märker att mina kunskaper i familjerätt är för gamla, och jag minns knappast längre vad jag en gång har kunnat. Jag får läsa på, när vi kommer hem. Fast egentligen är det juridiska inte längre viktigt för mig. Jag vet bara att jag vill göra något för Birgitta, och kanske kan jag göra något också för barnet, som inte är mitt. Den, som har kommit till av ett misstag, kan kanske behöva mer omtanke än andra. Omtanke har inte precis varit min starka sida förut. Men kanske kan jag utveckla den.

Jag märker att jag tycker om att skriva dagbok. Jag tror inte att jag har gjort så många stafvel idag. Det känns redan säkrare. Kanske skulle jag kunna börja en juridisk byrå därhemma. Birgitta skulle säkert kunna hjälpa mig att komma igång. Det är i alla fall skönt att kunna skriva precis som tankarna kommer och går. Men nu är jag trött. Birgitta har redan lagt säg.

Det sista ordet hade han tydligen varit osäker inför. Han hade strukit över det först och skrivit ”sig” över, sedan hade han strukit över ”sig” och strukit under ”säg”. Birgitta stängde boken. Hon satt länge på badkarskanten och höll den i sin hand. Sedan släckte hon ljuset och gick in och lade sig vid Carl-Eriks sida. Efter en stund sov de båda.

XXI

Innan Ingela körde hem med Ruben ringde hon till sina barn. De var hos farmor.

- Hej, det är mamma. Hur har ni det? Är det bra med er?

- Hej.

- Och hur är det med Sebastian? Sover han?

- Farmor har stängt av TV:n.

- Cillan lilla, jag kan nog inte komma förrän på tisdag, jag har fått en patient, som jag måste se till.

Tystnad.

- Men på tisdag kommer jag alldeles säkert, och då skall vi åka ut i bilen.

- Jag vill åka hem.

- Vi kan åka hem till mormor, bara ni kan vänta tills på tisdag.

- Skall tysken med?

- Nej, jag kommer ensam.

- Varför har du alltid tid för andra? Varför har du inte tid för oss?

- Jag skall skynda mig, Cillan, jag skall skynda mig så mycket jag kan.

- Hej då.

Resan till Gränna blev svår för Ruben. Som väl var kom sköterskan från hemsjukvården och gav honom morfin strax före midnatt. Han somnade in. Ingela tog dynor från en soffa och bäddade åt sig utanför hans dörr. Han sov lugnt hela natten.

Hon vaknade tidigt och gick runt i huset. Också detta var en ensam mans hem, precis som Siegmunds hade varit, men det var mycket annorlunda. Det fanns ingen disk framme, överallt var det städat och i några av fönstren mot gatan stod krukväxter. En eller två eftermiddagar i veckan brukade Johanna följa med honom från sjukhuset för att städa innan hon åkte till Burger King. Det var det enda hon kunde göra för vad han gjorde för pappa, och Ruben lät henne göra det.

När Ingela druckit kaffe hörde hon hur han ropade:

- Syster Ingela, kom och hjälp mig!

Hon hjälpte honom att sätta sig upp och hämtade kaffe.

- Inte nu, om en stund. Sitt ner här, det är något jag ville säga.

Hon såg att hans händer och ansikte hade gulnat under natten. Det var inte långt kvar, en vecka på sin höjd.

- Syster Ingela vet, hur det är fatt med mig. Jag förstod hur det var i vintras och ringde min son i Umeå. Han var mitt inne i ett stort projekt om rökgasrening och kunde inte komma. Jag ringde honom en månad senare. Då hade han fullföljt försöksserien och höll på att sammanställa dokumentationen. Jag ringde honom efter påsk. Då var han på ett symposium om rökgasrening i Salzburg. Sedan har jag inte ringt mer, och han har inte hört av sig. Hans äldre bror i Boston skickade inte ens julkort i julas. Jag klandrar dem inte. Vet syster Ingela, jag kände igen mig själv. Det är så jag har gjort, och nu gör de likadant. Jag hade gjort på samma sätt, om jag hade varit i Mattias eller Johannas ställe. Men de gjorde inte så. Jag föreslog dem något annat, för jag såg ingen annan väg. Jag förslog dem något som jag aldrig själv skulle ha gjort, men de gjorde det. Tröttar jag er, syster?

- Inte alls. Vill professorn ha lite kaffe?

- Om en stund. Johanna och Mattias var bättre eller mognare än jag. Eller kanske har jag först nu börjat mogna. Det är sent, syster Ingela, det bara är en vecka kvar. Jag har börjat tänka på ett annat sätt, sedan jag lärde känna dem. Det kommer för mig så mycket, som mina föräldrar sade och gjorde, och jag tänker på vad min bror gjorde för dem. Jag hade aldrig tid. Jag var inte ens med på mors begravning. Hjälp mig, så att jag kommer upp lite högre.

Hon lyfte upp honom och rättade till kuddarna.

- Jag har aldrig haft med präster att göra sedan jag lämnade skolan. De har inte existerat för mig. Jag har varken tänkt ont eller gott om dem. De har helt enkelt inte funnits till. En man som jag har inte ens ansett dem värda en tanke. En del tror att det är till anstöt för människor

som mig att de grälar om sin Bibel. Vi bryr oss om dem överhuvudtaget. Men bara den korta dag jag var med på släktresan märkte jag, att de har något som jag inte har. Syster Ingela, vet ni någon präst, som är fullt klok och som skulle vilja lyssna på en gammal hedning en timme eller två.

- Jag är ifrån Lund, professorn, jag har aldrig varit i Gränna förut.

- Och själv vet jag ingen, ingen utom Jakob. Vet ni att de har stoppat honom, syster? Carl-Erik berättade det för mig. Han får inte bli präst.

- Det visste jag inte.

- Det är så, men låt det stanna här. Jag förstår inte vad det handlar om, och det intresserar mig inte. Men, syster Ingela, be Jakob komma hit, när han är tillbaka från resan.

*

Birgitta kunde inte sova på hela natten. Tidigt på morgonen gick hon ner i matsalen, där personalen höll på att duka till frukost. Efter en stund kom Jonas och satte sig hos henne. Han såg glad och lättad ut. Han verkade inte överraskad att se henne.

- Vad bra att du hittade oss.

- Jag kom igår kväll.

- Jag såg det.

De gick över till buffén och tog vad de ville ha. Sedan de ätit en stund, sade Birgitta:

- Jag har inte kunnat sova på hela natten. Det är så mycket jag tänker på. Det har blivit alldeles fel för mig.

- Vad har du gjort?

- Jag försökte göra något av mitt liv på egen hand, utan Carl-Erik. Det blev alldeles fel. Jag har ju bara honom.

- Och han?

- Han säger, att jag får komma tillbaka. Men jag måste säga något till honom, och jag vet inte vad. Vad skulle jag säga, Jonas?

- Förlåt.

- Det har jag aldrig sagt förut.

- Försök.

*

Carl-Erik vaknade tidigt. Han låg och tänkte på vad Jakob hade sagt. Vad hade han menat? Var det bara något han sade för att han inte visste vad han skulle säga? Kanske hade han menat att det var så tillkrånglat med Birgitta, att det inte fanns något som var helt rätt, och då måste man göra det som var minst fel, det som skadade minst. Men vad var det som skadade minst mellan Carl-Erik och Birgitta? Och det fanns två personer till, barnet och Hasse. Carl-Erik undrade mycket över, vem Hasse egentligen var.

*

Jakob kom först ner till frukosten men tog inget utan väntade på Malin. Just som han såg henne ute i hallen kom en av servitriserna fram till honom.

- Hej, Jakob.

Det var Ulrika.

-Jag är drogfri nu. Jag har fött ett barn. Jag tror att det är ditt.
Kallskänkan gläntade på dörren till serveringsrummet.
- Jag måste sticka. De väntar på mig i köket. Hej då, Jakob.

*

Det hade inte kunnat bli någon rundvandring i Eksjö på fredagskvällen, men Gunnar Hyltén-Cavallius kom ner till hotellet vid frukosten och samlade en liten skara. Det var Mattias och Johanna, Joakim och Elenor. Roland städade bussen.

*

Det var en stilla sensommarmorgon. Inga affärer hade öppnat än, och inga bilar syntes på gatorna. Gunnar Hyltén-Cavallius stod vid ryttarmonumentet och vinkade, när bussen körde bort. Han såg långt efter dem. Sedan gick han bort mot kyrkan.

*

Schüttauf hade glömt gårdagen. På morgonen var han ute och filmade ryttarmonumentet igen, framifrån och bakifrån, på nära håll och på avstånd. Han hade bara ett bekymmer, och det var att ryttarstatyn stod stilla. När man filmar skall det helst vara något som rör sig. Men så kom en duva och satte sig på ryttarens hjälm. Den filmade Schüttauf, framifrån och bakifrån, på nära håll och på avstånd. Den sista bilden han fick var särskilt lyckad. Då stod han på kyrktrappan och zoomade in duvan på ryttarens hjälm. Precis som han var så nära duvan som han kunde komma med zoomobjektivet, lyfte den och flög. Det var fantastiskt.

Då bussen körde ut från torget filmade Schüttauf Gunnar Hyltén-Cavallius, där han stod vid ryttarmonumentet och vinkade. Det blev ingen särskilt bra bild, men det var i alla fall något som rörde sig.

Det blev ännu mer fantastiskt, vid rondellen utanför Vetlanda. Jonas körde tre extra svängar, och barnen jublade. Anne skrattade högt

XXII

Hela lördagen var avsatt till Bäckaby och Ramkvilla. Detta var resans höjdpunkt. Det var så Nils hade avsett det hela.

- Järstorp var släktens vagna, sade han i mikrofonen, Bäckaby och Ramkvilla är släktens hem.

De började på Bäckaby gamla kyrkogård. Nils var väl förberedd. Ron ställde sig intill honom med bandspelaren. Denna morgon hade den verkliga släktresan börjat, det hade han förstått. De hade lämnat stora vägen mellan Vetlanda och Kalmar vid Lindshammars glasbruk och kört rakt in i skogen på smala, slingriga vägar mellan backar, små åkerlappar och ängar. Allt hade sett urgammalt och litet ut. Schüttauf hade satt sig på det nedfällbara sätet bredvid förarplatsen och videofilmade genom rutan. Det var som att åka rakt in i historien.

Det var ganska kallt på Bäckaby kyrkogård. Järngrinden gnisslade, och Schüttauf hade i tid fått upp bandspelaren, så att han fick med gnisslet. Nu stod han bredvid Nils med mikrofonen.

Nils tog fram sina papper.

- Kära släktingar. I den jord, där vi nu står, vilar våra anfäder, som bodde här i Bäckaby under hela 17- och 1800-talet. Tvåhundra år av vår släkthistoria har utspelats här. Här stod också till 1899 den medeltida träkyrkan, som vi besökte i Jönköpings stadspark. Ni kanske minns att den olycklige Peder Sandman i Norra Sandsjö hade en syster vid namn Ingeborg, född 1654. Hon var således fyra år vid freden i Roskilde då skånelandskapen övergick till Sverige. Peder hade också en broder, Samuel, som blev komminister i Ramkvilla 1679. Ingeborg var då tjugofem år. Samuel hade även ansvaret för Bäckaby, vilket för honom själv var en belastning men för oss ett ämne till tacksam åminnelse. Samuel levde som ogift i Ramkvilla till 1690, och det syns rimligt att anta att Ingeborg fram till denna tid var hans hushållerska. I Bäckaby bodde då korpralen Per Bengtsson Bäckman på Bäckgöls ryttarboställe. Det ligger några kilometer öster om den plats, där vi nu står, men Jonas anser att det blir svårigheter att vända bussen, så därför har vi avstått från ett besök. Emellertid, 1690 gifte sig Samuel med Margareta Langelia, från Malmbäck. Hon var då endast nitton år, vilket förklarar att de fick fjorton barn. När det nu fanns fru i huset hos Samuel i Ramkvilla, kan vi tänka oss att Ingeborg kände sig löst från sina plikter där. I vilket fall som helst, 1692 stod bröllopet mellan Ingeborg och Per Bengtsson Bäckman på Ribbingshovs herrgård i Östergötland. Men varför just där? Saken var den, att ägaren till Ribbingshov, friherre Axel von Schaar, var brudgummens regementschef.

Vi kan anta, att Ingeborg och Per Bengtsson Bäckman var ungefär jämnåriga, när de gifte sig, alltså närmare fyrtio år. Det innebär att han också var jämnårig med den mest kände av regementets karolinska överstelöjtnanter, Joen Stålhammar, som också var chef för hans kompani - eller skvadron - som man säger i kavalleriet. Bäckman omtalas aldrig som menig ryttare i våra handlingar, endast som korpral, kvartermästare och kornett. Detta tydde också på, att han hade en lång tjänstgöringstid bakom sig, när Ingeborg kom in i bilden. Han bör ha blivit tidigt värvad, vid tjugo års ålder. Vid tiden för slaget vid Lund var han tjugotvå år, vid slaget vid Landskrona var han tjugotre. Vi bör alltså tänka oss Bäckman som en härdad och väderbiten underofficer, när han 1692 gifte sig med Ingeborg på sin överstes herrgård. En lång tjänstetid vid regementet och någon form av personlig relation kan i sin tur ha varit en förklaring till varför översten upplät sitt hem till hans bröllop. Man kan t.ex. tänka sig att Bäckman under fredliga perioder hade en civil befattning på Ribbingshov.

1691 blev regementet emellertid indelt och Bäckman skulle nu bli deltidjordbrukare. Då behövde han en hustru, och hans blickar föll på prästens ogifta syster. Deras relativt sett höga ålder förklarar varför de bara fick tre barn, alla flickor.

Vet vi något mer om Pers och Ingeborgs liv de åtta år de fick att leva tillsammans? Vi vet att de hösten 1692 var med på husförhöret. Det hade införts 1686 och var alltså något relativt nytt. Syftet med husförhöret var folkbildande. Kyrkolagen lade på varje husfader ansvaret för att alla i familjen kunde läsa. Det viktigaste med läsningen var att kunna läsa katekesen, som innehöll kunskaper om hur man skulle leva rätt på jorden för att komma till himmelen.

Har jag rätt, Jakob?

- Så är det.

- Emellertid, Ingeborg och Per var med 1692, och husförhöret leddes av Ingeborgs bror Samuel. Han antecknade i husförhörslängden att båda kunde alla huvudstyckena. Som underofficer var Per en efter dåtidens förhållanden bildad man, och som prästdotter bör Ingeborg ha fått ta del av åtskilligt av sin fars kunskaper. Att både Per och Ingeborg kunde alla huvudstyckena kan vi tolka som att de kunde hela lilla katekesen utantill.

Den tid som Ingeborg och Per Bengtsson Bäckman fick tillsammans blev inte lång. 1699 bröt det stora nordiska kriget ut. Han var omkring 46 år, när han nu på nytt drog i fält. Men innan

regementet lämnade Sveriges jord inträffade något av största betydelse för släktens historia. 7 juni år 1700 gav nämligen Karl XII besittningsrätten till Bäckaby Lillegård för evärdelig tid åt Per Bengtsson Bäckman och hans efterkommande. Jag har här en kopia av det kungliga brevet, som vi kan låta cirkulera. Det framgår att Bäckman gjort en ansökan om besittningsrätten till 1/4 av kronohemmanet. Ärendet har varit hos landshövdingen i Jönköping, Mårten Lindhielm, som utrett saken och funnit att ingen annan har företrädde till gården. Därför har alltså konungen fattat beslutet att gården skall tillhöra Bäckman och hans efterkommande, "så länge de hemmanet försvarligen hävda samt årligen riktigt alla därav gående utskylder samt svara till knektunderhållet", d.v.s. för avlöningen av soldaten.

Varför har Per Bengtsson Bäckman gjort denna ansökan om att få överta gården? En erfaren soldat som han visste hur oviss återkomsten från kriget är. Gården skulle bli en säkerhet för hans familj, om han dog. Ryttartorpet Bäckgöl skulle nämligen lämnas vidare till näste man, om Bäckman stupade eller måste ta avsked p.g.a. skada. Det tillmötesgående, som hans regementschef visade honom vid bröllopet gör det också antagligt, att denne lagt ett gott ord för honom. Det var f.ö. rimligt, att lång och trogen tjänst skulle få en belöning. Christopher von Warnstedt, som undersökt ärendet, påpekar, att 1/4 mantal är så litet att endast en fotsoldat skulle kunna leva på det, och att det därför är troligt att Bäckman tidigare förvärvat äganderätten till resten av fastigheten. Den kyrkdörr till Bäckaby gamla kyrka, som han donerade 1694 vittnar också om, att han ingalunda var en fattig man.

Det cirkulerar emellertid i släkten en annan uppgift, som härstammar från Erik Hård af Segerstad, nämligen att Bäckman fick gården som belöning för att han dragit upp kungen ur "de Pinska kärren". Enligt rullan dog han emellertid i Polen år 1702. Enligt Virdestam dog han 1704. Warnstedt påpekar också, att han lätt sammanblandas med en annan kornett, Gabriel Larsson Beckman, som fick avsked 1705. I vilket fall som helst företogs marschen till Pinsk först 1706. Men det egendomligaste i sammanhanget är, att Joen Stålhammar i ett brev 1706 nämner en ryttmästare Bäckman, som då är på väg från Sverige till Polen med rekryter.

Om vi alltså har säkra uppgifter om gårdens förvärvande, så återstår ännu mycket när det gäller Bäckmans fortsatta historia och hans död. Med hjälp av regementets historia kan vi dock följa även Per Bengtsson Bäckman ännu ett stycke på vägen. Under sommaren år 1700 drog Karl XII i Skåne samman en armé, där även Smålands Cavallerie-regemente ingick. I början av augusti fördes den över till Själland, och 13 augusti begärde Danmark fred. Vintern 1700-1701 fick Per vara hemma hos sin Ingeborg och flickorna, men våren 1701 kom på nytt uppbrottsorder. I mitten av maj utskeppades regementet från Kalmar till Tallinn, deltog i övergången av Düna och undsatte Riga. Under vintern 1701-1702 låg man i vinterkvarter kring Grutsin vid Litauen. Kungen var emellertid en anhängare av vinterfälttåg och redan i januari bröt han upp och tågade genom Samogitien under ständiga strider med polska strövkårer. I mitten av mars gick marschen mot Vilna, som erövrades. Tre ryttare stupade. Där stannade regementet till maj, då man fick order att ansluta sig till huvudarmén. 8 juli nådde man fram till huvudarmén, som stod vid Klissow. Dagen efter deltog smålandsryttarna i det stora slaget. Fem ryttare stupade. I slutet av juli lät kungen slå en bro över Weichsel och erövrade Krakow. Sex ryttare stupade. I denna trakt gick sedan regementet i vinterkvarter, och det var här Per Bengtsson Bäckman dog, enligt rullan.

Till dess att forskningen kommit vidare får vi alltså stanna vid rullans uppgifter, att Per Bengtsson Bäckman dog i Polen 3 december 1702. Han bör vila där i en grav någonstans mellan Jacobowice och Krakow.

Elsa rörde vid hans arm och viskade:

- Det blir lite långt, Nils, kan vi inte korta av det?

Nils hörde inte.

- Ingeborg Sandman överlevde sin man med trettioåttio år. Hon levde ända till 1740. Under sin långa livstid fick hon uppleva nyheterna om slaget vid Poltava 28 juni 1709, hon överlevde pesten 1710, hörde själaringningen över Karl XII 1718, upplevde de fångna karolinernas återkomst från Ryssland efter 1721. 1731 dog hennes bror Samuel i Ramkvilla, och 6 februari 1733 dog hennes svägerska Margareta, hon som kommit till Ramkvilla prästgård som nittonårig brud 1690. Margareta hade fått följa tio av sina fjorton barn till graven.

Hur gick det med Ingeborgs egen familj? Vi minns att hon och Per hade tre döttrar. På nyårsdagen 1714 gifte sig dottern Annika med Johan Persson Norlin. 1713 hade han blivit rättare vid de linnerhjelmiska godsens i Bäckaby. Han var då tjugosju år och Annika kan ha varit tjugo. Senare under år 1714 blev han frälsefogde, vi skulle väl närmast säga förvaltare av godsens. Annika och Johan fick ett längre liv tillsammans än hennes föräldrar Per och Ingeborg. De levde "uti ett kärt äktenskap uti 40 år och 6 månader till pass". Annika och Johan fick fem söner och två döttrar. De bodde på gården Norrskog här i Bäckaby. Där föddes 4 januari 1716 sonen Peter. Han hade läshuvud, kom till Växjö skola 1727, började studera i Lund 1738 och blev prästvigd i Skara 1743. Samma år blev han präst i Ramkvilla, där han alltså kom att efterträda sin mormors bror Samuel. Detta fick inte Ingeborg uppleva, men hon levde i alla fall länge nog för att se att Peter var på väg till den livsuppgift, som hennes far och hennes bror hade haft.

Birgitta hade lyssnat av och till på Nils. Hon funderade över varför det var så svårt att följa med. Kanske var det för att hans sätt att tala inte väckte fantasin till liv. Hon hade hört Sven-Åke tala om slakten några gånger, och det hade varit som att gå på bio. Hon hade sett människorna inom sig. När Nils talade var det som en telefonkatalog med namn och siffror.

Hon såg på Malin och Jakob. De verkade lite omaka, hon lite för lång och han lite för allvarlig. Men ändå såg de ut att vara lyckliga tillsammans, Malin mest. Alla, som kände dem, talade om hur begåvad Jakob var. Men en gång, när saken kom på tal, hade Carl-Erik sagt:

- Det hjälper inte att vara begåvad, om man inte är trevlig. Och så måste man kunna koncentrera sig. Man måste vilja *det ena*.

Birgitta visste vad Carl-Erik hade menat med det. Det var *det ena* och det enda, som hade gällt för honom – och för henne – från det första notarieförordnandet fram till tjänsten i Bryssel.

Många gånger hade han sagt:

- Jag har inget val. Jag måste vara bland de allra bästa eller också bli kommunjurist.

Någon gång hade hon försökt fråga honom vad det gick ut på att vara bland de allra bästa. Han hade svarat:

- När man är halvvägs kan man inte stanna.

Carl-Erik hade aldrig stannat. Han hade blivit stannad, första dagen i Bryssel. En osynlig hand hade gripit in i deras liv. Nu låg ett helt annat liv framför dem.

Nils höll fortfarande på:

- På Norrskog föddes i advent 1719 ännu en son till Johan och Annika. Han döptes den tredje söndagen i advent i Bäckaby gamla kyrka. Vi kan se framför oss hur dopföljet kommer in i kyrkan. De öppnar dörren, som Annikas far donerat, de går fram till Norrskogs bänk, och i Lillegårdens bänk tänker vi oss Ingeborg. Hon har nu varit änka i sjutton år. Det är ännu krig med Ryssland, konungen är död, och de ryska flottorna har denna sommar härjat längs Östersjökusten. Men i sin gudmors famn ligger den lille, och denna dag skall han bli döpt. Detta, kära släktingar, har för mig blivit den stora upplevelsen när jag arbetat med Sven-Åkes

efterlämnade papper: Livet har överlevt, mot all förväntan. Och något av det liv, som levde hos den lille, som bars till dopet den tredje söndagen i Advent 1719, lever hos var och en av oss. Det är därför vi är släkt.

Den lille fick namnet Jöns, och han kom att efterträda sin far som förvaltare av de linnerhjelmiska godsena. I tolv år var han kyrkvård i Bäckaby kyrka, och han bodde på Bäckaby Lillegård, som låg på den plats där vi nu ser den nya kyrkan resa sig. Han hade tolv barn i två äktenskap. Fyra av dem levde vid hans död 9 april 1792. När Jöns var fyrtioåttio år föddes hans dotter Catharina 5 september 1768. Hennes gudfar var en broder till Jöns, nämndemannen Nils Norlin i Norrskog. Med Nils Norlin får vi åter en kontakt med den cirkel av historien, som berör hela vårt land. Nils blev nämligen riksdagsman 1778 och fick som sådan uppleva Gustav III på nära håll. Vi kan föreställa oss att han för sitt gudbarn har berättat som resorna till Stockholm, och livet där och om tjusarkonungen. Kanske har han också lärt Catharina någon eller några av Bellmans sånger. Om detta vet vi inget, men vi vet att de var nya och levande, när Nils som riksdagsman vistades i Stockholm, och därför kommer också Elsa att sjunga ett par av Fredmans epistlar vid kaffet i prästgården om en stund.

Birgitta hade slutat lyssna. Vid hennes sida satt Carl-Erik. Hon tyckte att han verkade frånvarande på något sätt, inte alls så energisk och aktiv som han varit förut. Hon undrade om han tänkte eller om han bara försökte tänka. Kanske försökte han få fram ord, som han hade glömt. Hon blev ömsint, när hon såg honom, och hon förstod att han behövde henne så som han aldrig behövt henne förut. I Stockholm var det ingen, som hade behövt henne, minst av allt Lena. Hon undrade om Carl-Erik någonsin skulle kunna komma tillbaka till sitt arbete. Han kanske inte ens ville.

Men Nils tänkte inte på människorna som satt samlade på gräsmattan framför honom. Han tänkte på sitt anförande och på att han måste få allt sagt.

- Catharina, riksdagsmannens gudbarn, var tjugo år när hon gifte sig med Sven Larsson från Solberga 1789, samma år som den store revolutionen bröt ut i Frankrike. Han dog vid 46 års ålder. Äldste sonen Magnus var då tjuogoett år, yngsta dottern Stina var bara åtta. I Erik Hård af Segersteds anteckningar finns följande notering från bouppteckningen efter Sven Larsson: "Ingen fanns tillstädes å de omyndigas vägnar. Bland kvarlåtenskapen märkes rock, tröja, livstykke, hatt, sockor, strumpor, skor, 2 skjortor och 1 näsduk. Vidare 2 små dragstutar, 2 kor, 1 kalv, 2 får med 2 lamm, 1 tjurlamm, 1 liten gås, potäter etc. Tillgångar 86:16, skuld 197:27. Förglömt köpesumman för försåld 1/16 Bäckaby Lillegård 222:-. Magnus Svensson är skrivkunnig."

Malin vill gärna lyssna till Nils, men hans röst tonar bort för henne och hon ser på Jakob. De håller varandra i hand, deras fingrar är sammanflätade. Hon är lycklig med Jakob. Han är en ny värld för henne. Allt har varit så trångt och strävt för henne förut. Det var trångt därhemma med pappas syndikalism och vegetarianism och alla principer om vad man fick äta, var man fick handla, vilka tidningar man fick läsa, vilka TV-program man fick se – och så vredesutbrotten, när Malin och hennes syster gjorde något man inte fick göra. Efter vredesutbrotten kom ofelbart förebräelserna:

- Det är för ert eget bästa, det är för framtidens skull. Ni kommer att tacka mig.

Men Jakob blev aldrig arg, och han förebrådde henne aldrig för något. Jakob var inte alls som pappa. Det fanns inget trångt hos honom, inget som Malin hade sett. Han talade tre främmande

språk, han hade släktingar i Tyskland, han hade böcker av Czeslaw Milosz, Václav Havel och T.S. Eliot, han hade skivor med musik av Pärts, Tubin och Scarlatti. Han tog henne med till Strindbergs Drömspel – Strindberg, som man absolut inte fick nämna hemma, han var ju kvinnohatare, det visste pappa. Jakob kunde visa på de svaga punkterna i Mein Kampf och Kapitalet, som man absolut inte fick ha rört vid därhemma. Jakob kunde ge skäl för och emot vegetarisk kost, som man absolut inte fick ifrågasätta eller ens tänka kring i pappas närhet. Jakob kunde förklara varför det blivit som det blev i SMU därhemma och i Uppsala. Till och med Livets Ord visste han något om. Det spännande var att han försökte förstå, men han sade aldrig mer än han visste. Kände han sig osäker, sade han:

- Nu är jag ute på tunn is.

Så hade pappa aldrig sagt. Jakob hade lärt sig det av Sven-Åke, men det kunde inte Malin veta.

Nils såg på klockan och fortsatte:

- Boutredningen ger vid handen, hur lite också en relativt välbeställd man som Sven Larsson ägde. Vi får en föreställning om det jordbruk han bedrev. Dragstutarna var till för plöjning och körning, av korna fick man mjölk, grädde, smör och ost till husbehov. Fåren gav ull till husbehov, gåsen gav ägg och kött. Allt är i mycket liten skala. Avståndet till svälten måste ha varit kort. En viktig upplysning, som vi får, är att äldste sonen, Magnus, var skrivkunnig. Någon skola fanns inte än, all undervisning skedde i hemmet. Men Magnus mor Catharina var dotter till frälsefogden Jöns Norlin, och hennes gudfar var riksdagsman Nils Norlin. Skrivkunnigheten bör ha funnits i släkten. Magnus var född i Solberga - som sin far, Sven Larsson - 25 juli 1789 - knappt två månader efter föräldrarnas bröllop. Sådant kunde hända också på den tiden.

När Nils sade detta såg han upp från papperen. Elenor rodnade. Jean-Luc förstod ingenting. Men han tänkte på det där som Joakim sagt om kärlek. Det fanns bara ett sätt att förstå det. Joakim menade, att Jean-Luc inte älskade Elenor. Det var en ny tanke för honom, och den var oroande. Men också Elsa rodnade och såg ner i marken.

Nils fortsatte:

- Magnus första hustru dog 14 september 1823, hans andra hustru, Annika, dog först 1848. Själv dog han 1829, vid fyrtio års ålder. Han efterlämnade sonen Peter, född 1826.

Två år efter mannens död gifte änkan om sig med Peter Svensson Nordstedt. Hon var då skriven på Bäckaby Lillegård, dit också han flyttade. Då var Nordstedt 64 år. De vigdes av kyrkoherde Jonas Sandell 17 december 1831. Sandell var far till psalmförfattarinnan Lina Sandell-Berg. Nordstedt var till yrket salpetersjudare, d.v.s. han hade till uppgift att koka ladugårdarnas ammoniakbemängda jordgolv för att ur jorden utvinna salpeter till krutframställning. Äktenskapet varade till Nordstedts död 1840. Annika överlevde sin andre man med åtta år.

Kerstin hade varit och köpt glass till sig, Ernst och Rikard. Hon hade sprungit med glassarna i handen och ramlat, men bortsett från det var det inget fel på den. Rikard småpratade irriterat medan han plockade bort gruset från sin glass.

Nils såg upp från sitt manuskript.

- Ja, kära släktingar, detta var vad jag hade tänkt att säga på denna plats. Vi skall nu ägna våra förfäder en tyst minut. Vi skall tänka på hur de stått här vid sina anhörigas gravar. Här stod

Peter vid sin mors grav 1848, som han stått vid sin fars grav, 1829, tre år gammal. Här har Magnus Svensson stått vid sin fars grav, 21 år. Här jordades frälsefogden Jöns Norlin 1792. Här fick hans far, frälsefogden Johan Norlin, följa tre barn till den sista vilan. Här vilar Ingeborg Sandman sedan 1740, medan hennes Per fått sitt vilorum i Polens jord, och här begravdes Per Bengtsson Bäckmans dotter Annika år 1772. Vi ägnar dem alla en tyst minut.

*

- Och nu ber vi Jakob att läsa något ur det gamla jordfästningsritualen. Sedan skall vi gå upp till serveringen i prästgården, där kaffet väntar. Varsågod, Jakob!

Nils är alldeles utmattad.

Jakob läser ur den gamla kyrkohandboken. Men Anne märker, att han inte läser.

Han ber:

- Allsmäktige och barmhärtige Gud, du som för syndens skull haver lagt människone det uppå, att hon dö måste; du som ock, på det vi icke skulle till evig tid bliva i dödenom, haver lagt döden på din enfödde Son Jesum Christum, som ingen synd hade; och haver så i din Sons död förvandlat vår död, att han intet kan vara oss skadelig. Vänd nu ditt faderliga ansikte till oss dina fattiga barn, och giv oss din helga nåd, att denna vår tjänst må vara dig täckelig . . . Giv, o barmhärtige Fader, nådena, att vi då eftersöka det som evigt är och vandra så i din helga vilja i denna eländighet, at vi med denna vår kristendoms bröder och systrar, må på den yttersta dagen uppstå till evinnerligt liv, genom samma din Son, Jesum Christum vår Herre. Amen.

Malin märker samma sak som Anne. Jakob läser inte. Han ber.

XXII

Det blev nästan för mycket för åhörarna med Nils anförande på kyrkogården. Det var så mycket namn och så många årtal.

- Weniger wäre mehr gewesen, sade Siegmund Schüttauf till Malin.

Siegmund var förargad på Nils. Dels var det årsmötet, dels var det avgiften för Ingelas deltagande. Hon skulle uppenbarligen inte komma tillbaka till resan, och Siegmund hade betalat hela avgiften för henne.

Nu utnyttjade hon inte hotellrummet i Eksjö, och det var en sak för sig. Hon åt inte frukost i Eksjö, skulle inte komma att dricka kaffe i Bäckaby eller äta lunch i Ramkvilla, inte heller middag och frukost i Vetlanda eller middag i Kosta. Naturligtvis skulle hon inte heller utnyttja hotellrummet i Vetlanda. Det måste vara möjligt, ansåg Siegmund, att avbeställa måltiderna och reducera kostnaden för hotellrummen. Flera gånger under resan påpekade han detta för Nils. Varje gång fick han som svar:

- Det är som det är.

Vilket argument! Siegmund blev både upprörd och sårad. Han vände sig till Roland, men där fick han bara svaret:

- Du får tala med pappa.

Siegmund kände sig som i en Kafka-värld. Han ångrade att han alls följt med på resan. Dessutom var det obehagligt att Jakob hade tagit upp Stasi-historien. Siegmund hade aldrig räknat med att Haases bok skulle bli känd i Sverige.

Men egentligen, om vi skall vara rättvisa, var det fel att klaga på Nils. Han hade ju sänt ut släktlängden i god tid. Alla hade haft tillfälle att läsa på, och hade de bara gjort det hade de inte uppfattat hans anförande som långt, då hade istället varje namn och årtal blivit ett igenkännande. Sådana är folk, de får all information de kan önska sig, och så lägger de den åt sidan och klagar på att de inte blivit informerade.

Men det var visst inte alla som var som Siegmund. På vägen upp till serveringen i prästgården kom Mattias, Carl-Erik och Jonas och bad att få kopiera anförandet.

Serveringen i prästgården sköttes av sockenrådet - eller kanske var det hembygdsföreningen - och kyrkvärden Gösta Brannestam tog emot dem. Han var klok nog att inte berätta något utan lät dem ta för sig av kaffet och kakorna omgående. Kerstin ville inte ha kaffe, men det fanns som väl var också Seven up.

Det hade blivit varmare nu. Då och då tittade solen fram, och ungdomarna satt ute på gräsmattan, Det var skönt, helt enkelt. Nils insåg att det inte var läge för Fredmans epistlar. Mattias spelade krocket med Jakob och Rikard. Det var första gången Rikard hade vågat vara tillsammans med de andra. Han hade blivit rätt mycket tjockare än vid Sven-Åkes begravning och man såg tydligare nu att han hade Downs syndrom. Annars hade hans situation faktiskt utvecklats till det bättre. Han var inte längre kvar på hemmet utan hade en egen lägenhet på Norrliden och arbetade - visserligen med lönebidrag - hos en trädgårdsmästare i Trekanten. Han var mycket noga med att understryka detta för alla han mötte. Det var det första han sade, när Mattias frågade honom om han ville vara med och spela krocket.

- Jag heter Rikard. Jag har egen lägenhet på Två systrars väg.

- Du kan väl vara med ändå, sade Mattias.

- Jag planterar tomater i Trekanten.

- Berätta om det, sade Jakob.

Rikard berättade och visade med fingrarna hur han gjorde.

Sedan gick det bra att spela krocket.

Nils lät dem få sin stund med kaffet och krocketplanen. Några följde med Brannestam till uthuset, där det fanns en utställning med gamla redskap.

Johanna fick med Anne, Elenor och Malin. Johanna hade aldrig sett något sådant förut. Hon lyfte försiktigt på hackorna, spadarna och borren.

- Vad de måste ha varit duktiga förr, sade Malin.

- Och vad starka de måste ha varit, sade Johanna, tänk att de kunde gräva med så tunga spadar.

Men det märkvärdigaste var träskorna.

- Att de kunde gå med dem, sade Eleonor. Hon fick ont i fötterna bara hon tänkte på det.

Det blev svårt för Nils att få med sig hela sällskapet till kyrkan, och ändå var det här, som det skulle ske.

En gång hade Nils haft en landshövding som sagt:

- Du skall alltid se till att lämna något monument efter dig, något som gör att folk kommer ihåg dig.

Det var just det som Nils skulle göra nu. Han sade det inte, han tänkte det inte ens. Men det var så. Det var visserligen ett helt litet monument, bara en minnestavla, men den var smakfull, en mässingsplatta på en ekskiva. Texten var enkel och kraftfull:

Till minne av
Kornetten Per Bengtsson Bäckman
vid

Smålands Cavallerie-regemente
Död i Polen 3 december 1702

Nils hade fått idén vid ett besök i Bremen, där han sett minnestavlorna i kyrkorna. Först i efterhand fick han reda på att Sven-Åke arbetat med en liknande idé i Christophersgillet. En del tror att minnesplattan i Bäckaby också var Sven-Åkes förslag, men så är det alltså inte. Den är helt enkelt det monument, som Nils skulle lämna efter sig för att folk skulle komma ihåg honom. Han hade lagt ner mycket arbete på saken och haft en omfattande korrespondens med kyrkorådet. Nu blev alltså minnesplattan uppsatt i nya kyrkans vapenhus. Så länge världen står kommer den att sitta där, och närhelst en medlem av släkten Sandman stannar till inför den, kommer han att tänka:

- Detta ordnade Nils Sandman.

Det var skada att inte alla följde med till kyrkan. Gösta Brannestam tog dem nämligen med till sakristian och visade brudkronan från 1600-talet, den brudkrona som Annika, kornettens dotter, burit när hon gifte sig med Johan Norlin. Malin tog den försiktigt och höll den över sitt huvud.

- Du ser ut som en drottning, sade Johanna.

Då blev Malin glad. Men sedan gick hon fram till en spegel och då blev hon ledsen, för det var ingen drottning hon såg utan mager flicka, lite för lång. Hon lade tillbaka kronan på bordet.

- Skall inte du prova, sade Nils till Anne.

Han höll kronan över hennes huvud, och alla såg att det var Anne, som var drottningen, smärt och rak, ljus och stark. Men Elenor frågade han inte.

Under resan mellan Bäckaby och Ramkvilla kom Joakim och satte sig hos Jean-Luc längst bak i bussen. Det var inte många, som vågat tala med Jean-Luc. Några hade försökt med engelska eller tyska, men de hade inte kunnat uppfatta vad han svarade, om han nu svarade alls. Men Joakim hade praktiserat på ett franskt kryssningsrederi. Han vågade. Han började direkt med det han ville säga.

- Ni älskar inte Elenor.

Jean-Luc såg förvånat på honom.

- Hur kan ni säga, att jag inte älskar Elenor?

- Ni gör inte det som blir bra för henne. För tre år sedan tog jag ombord en armenier och hans familj i Baku. Han hade betalat 50 000 dollars för att få ut dem ur Armenien och för att skaffa förfalskade identitetshandlingar. Han ville ge mig 5000 dollars för att ta honom till Belgien. Det var kärlek.

- Kan man mäta kärlek i dollars?

- Har ni en aning om vad det hade kostat honom att få ihop så mycket pengar? Men om ni älskar Elenor gör ni som han – vad som helst för att hon skall få det bra.

- Jag kunde väl inte veta, att det var så med hennes familj. Det var inte så med Lotta och Ulrika, det var aldrig tal om syskon eller föräldrar. De hade ingen bror, som kom flygande från Bosnien.

- Han är inte muslim. Han kommer inte att mörda er.

- Jag vet att han inte är muslim. Men jag kunde i alla fall inte veta, att Elenor hade det på det sättet med sin familj.

- Nu vet ni det.
 - Vad skall jag göra åt det då?
 - Ni skall säga till Elenor att åka till Sverige och ta sin examen. Sedan skall ni själv åka till Sverige och fråga Oscar och Anne om ni får gifta er med henne.
 - Det var mycket.
 - Det är kärlek. Armeniern gjorde mycket för sin familj. Om ni älskar Elenor gör ni det som är bra för henne. Då gråter inte Anne. Hennes barn ser att Anne inte gråter mer för Elenor. Då tar de hand om Elenor, när ni är död.
 - Varför skall jag dö?
 - Därför att alla dör.
- Jean-Luc hade inte mer att säga. Joakim hade inget att tillägga.

XXIII

På S1 har det varit rätt mycket skoj om komba-tanterna. All personal, även den civilanställda skall ju numera få en utbildning för att kunna delta i försvaret av sin arbetsplats. Därmed får även dataflickorna folkrättslig ställning som kombattanter, d.v.s. stridande. Därav benämningen komba-tanter. Oscars fästmö Madeleine var just en komba-tant. Oscar ledde en utbildning i sambandstjänst för dem. Madeleine arbetade då som sekreterare på Tolkskolan. Hon hade aldrig sett Oscar förut, men det blev för henne som för kungen och Silvia, det sade klick.

- Jag har träffat honom, sade hon när hon ringde till sin väninna Margreth på kvällen.
- Vem?
- Den ende.

Oscar var renhårig, vänlig och artig. Han hade ett fint sätt mot Madeleine och hennes arbetskamrater, nästan som en gymnasielärare.

Det lät inte alls som krig utan mer som fysik eller kemi.

Några gånger hade Madeleine och en kamrat stannat en stund och frågat om olika saker. Oscar hade tagit sig god tid och förklarat det ända till dess han var säker på att de förstod. En kväll hade det blivit sent, och Oscar frågade om han fick skjutsa flickorna hem. Det gick bra. Madeleines kamrat steg först av, och när de kom till Madeleines port steg Oscar av och öppnade dörren för henne. Hon bjöd upp honom på kaffe, och han följde med. Sanningen att säga hade Madeleine aldrig förut haft någon man i sin lägenhet, bortsett från pappa, som var blomsterhandlare i Märsta, men hon visste av sina väninnor hur det brukade gå till och hon var beredd, till och med lite förväntansfull.

Men Oscar drack sitt kaffe, berömde hennes möbler och frågade om hennes familj. Sedan gick han, och just innan hon skulle stänga dörren frågade han om han fick skjutsa henne till arbetet nästa dag.

Madeleine var både förvirrad och lycklig efteråt. Hon visste inte hur lycklig Oscar var. Han hade bestämt sig. Det skulle bli Madeleine. Faktiskt var hon också den första för honom, bortsett från ett par gymnasistsvärmerier, som det aldrig blivit något av.

Efter en månad tog han med sig Madeleine till Kalmar, och hon fick träffa Anne, Joakim och Rikard. Madeleine blev alldeles tagen av Anne. Hon var som en drottning, fast det var hon som skötte allt med köket och barnen. På natten fick Madeleine sova i det som varit Sven-Åkes arbetsrum. Hon hade aldrig sett så mycket böcker i ett hem förut. Men det fanns ingen TV i

huset, och på kvällen satt de länge uppe och pratade. Det var mest Joakim som talade, och Madeleine märkte hur beundrande Anne såg på honom. De höll varandra i hand under bordet. Joakim visade Madeleine Sven-Åkes böcker, och när Anne gått för att lägga barnen berättade han också om hur Sven-Åke omkom och om vad som hände vid begravningen. Alltihop var en ny värld för henne.

Anne var glad den kvällen. Hon hade sett hur ensam Oscar var, och hon anade att ingen av hans kamrater förstod honom. Han hade så många tankar inom sig, och han hade alltid haft svårt att få fram vad han ville säga. Den enda, som egentligen kunde få igång honom var Malin, och Anne hade sett att han hade längtat efter att få någon som Malin. Men Malin var ju Jakobs. Madeleine var en enklare sort, det insåg Anne, men hon liknade ändå Malin med sin ärlighet.

Sedan kom det här med Bosnien. Det var knappt ett år, som Oscar var borta, och han skrev eller ringde nästan varje dag. Men när han kom hem var han förändrad. Han tog ofta hem kamrater från Bosnien, och de satt och pratade halva nätterna, om och om igen, samma saker. Madeleine blev orolig av det. Oscar verkade inte vara hennes längre. De hade bestämt sig för att gifta sig till hösten, men en gång, när Madeleine var riktigt ledsen, frågade hon:

- Har du gift dig med Bosnien istället för med mig?

Då kysste han henne bara på pannan.

Anne såg också att det inte var bra mellan Oscar och Madeleine. Anne och Madeleine var mycket tillsammans på släktresan, men Oscar gick ensam.

Efter frukosten i Eksjö talade Anne med Nils om Oscar, och han satte sig bredvid honom i bussen. På länsstyrelsen hade Nils haft en försvarsdirektör, som varit i Kongo. Han visste. Efter en stund frågade han:

- Hur var det i Bosnien?

Oscar berättade, ända tills de kom till Bäckaby, detsamma som han talat om med sina kamrater, natt efter natt, medan Madeleine blivit alltmer orolig. Nu var det bara Nils som lyssnade. Det var bättre.

Men Oscar berättade inte, varken för sina kamrater eller för Nils, hur det var att somna. Då visades två bilder eller filmer visades upp inom honom. Den första var från utrymningen av Srebrenica. Oscar skall ta hand om ett par hundra åldringar och bussen rymmer bara femtio. De gamla håller fast honom, de ber honom på ett språk, som han inte förstår, att han skall rädda dem. Han sliter sig loss och går bort till de bosniska sjukvårdarna. De rycker på axlarna. Han vänder sig om och ser mot bussen. Han förstår att han måste gå genom havet av gamla igen. Han vet att han inte kan göra något för dem.

I den andra bilden eller filmen ser han en liten pojke, som springer efter en get ut i ett minfält. Han ropar för att få pojken att stanna, och han går efter honom ut bland minorna, men geten springer vidare och pojken följer efter. Varje steg Oscar tar väntar han sig att en mina skall detonera, och ändå går han vidare.

Nästan varje kväll ser han de bilderna eller filmerna. Det är därför han har så svårt att somna. På Eksjö stadshotell var det likadant. Där delade han rum med Jakob. Vid tvåtiden på natten vaknade också Jakob.

- Vad är det, sade han.

Oscar hade inte sovit en blund.

- Det är inget särskilt. Jag kan inte sova.

- Kom, så går vi ut.

De klädde på sig och gick ut i den tysta staden, samma runda som Jakob och Malin hade gått. Det var alldeles stilla. Jakob visste vad han måste göra. Det hade han lärt sig hos Axing på

IB 12.

Strax innan de kom ner till sjön frågade han:

- Hur var det i Bosnien?

Då berättade Oscar, för första gången, om filmerna eller bilderna han såg, när han skulle sova. När de kom tillbaka somnade Oscar gott. Men Jakob låg länge vaken.

*

De kom fram till Ramkvilla och tog av på vägen mot Hörjesås. Däruppe låg Sandatorpet, Johan Magnus Sands soldattorp. Nils var den ende i hela släkten, som hade varit där. Vägen var brant och backig med hög och tät skog intill. Nils bedömde att den var omkring hundra år gammal och definitivt mogen för slutavverkning nu. Men han visste också att man aldrig kan få lika rationell skötsel på enskild skog som hos stora skogsägare. Skogsbönderna sparar och sparar på storskogen och väntar på att priserna skall stiga ännu högre, men de tänker inte på att varje år de skjuter upp slutavverkningen går de miste om ett års tillväxt. Detta var bondeskog, det såg Nils. Han hade stor, alltför stor erfarenhet av att tala med skogsbönder om slutavverkning. I vilket fall som helst var det av skogens ålder tydligt, att det måste skett en slutavverkning på den tiden, när Johan Magnus Sand vandrade på vägarna här. Det i sin tur innebar arbetstillfällen i skogen, mycket mer då än nu.

Bussen stannade till vid en liten väg till vänster.

- Här stiger vi av, sade Nils, här har vi några hundra meters promenad upp till Sandatorpet. Jonas lyfte ner Carina i rullstolen. Barnen sprang före och jagade Mattias. Vivianne och Malin gick tillsammans. De hade annars inte mycket gemensamt. De tyckte om varandra ändå.

Vivianne hade levt med bussar och busschaufförer. Skall man säga sanningen, så är Vivianne ansiktet utåt för Sandman Buss & Trafik lika mycket som Roland och Jonas. Det är hennes röst man hör, när man ringer dit. Det är hennes kostnadsförslag man får, när man skall lägga upp en resa. Det är hon som kontaktar hotell och matställen. Det är från Vivianne fakturorna och betalningspåminnelserna kommer. Det är Vivianne, som tar kontakt med kreditupplysningsföretaget. Det är hon, som vänder sig till kronofogden. Det finns andra i branschen, som vänder sig till Hell's Angels eller Bandidos, när betalningen inte flyter in. Det skulle Vivianne aldrig göra. Hellre tar hon en förlust.

Elenor och Johanna blev stående nere vid bussen, medan de andra gick upp mot torpet. Johanna såg att Carl-Erik stannade till i backen. Hon fick tårar i ögonen.

- Det är min pappa som går där, sade hon till Elenor. Han har börjat tala om att han skall dö. Jag blir så ledsen av det. Jag tycker att jag har varit dum mot honom, men han har alltid varit snäll mot mig fast han har haft det kämpigt på jobbet. Jag vill säga något till honom, nu - innan det blir för sent. Vad skall jag säga, Elenor?

- Förlåt

XXIV

Redan i bussen hade Nils sagt till att de skulle ta med sig något att sitta på, och så småningom ordnade de sig på gräsmattan framför torpet. Nils hade aldrig lyckats få kontakt med ägarna, som numera bodde i Åtvidaberg och endast använde torpet som sommarstuga, men grannarna, som hade tillsynen, hade försäkrat att det skulle gå bra.

- De är aldrig här, och det är vi som klipper gräsmattan.

Nils samlade sina papper.

- Bland barnen till Peter Magnusson Nordstedt på Bäckaby Lillegård nämnde vi den äldste sonen Johan Magnus. Han antogs 9/10 1869 som soldat vid Kalmar regemente. Han var då nitton år och gavs vid värvingen namnet Sand, varför vet vi inte. Kanske står vi här inför en av historiens tillfälligheter, kanske fanns i släkten ännu minnet av namnet Sandman. Mellan Ingeborg Sandmans död och Johans födelse hade inte förflutet mycket mer än ett sekel. I samband med att Johan värvades fick han också det soldattorp, som vi nu ser framför oss. Nu skulle han liksom sin anfader Per Bengtsson Bäckman bli deltidjordbrukare, och 2/5 1872 gifte han sig med Matilda Lovisa Petersdotter.

Deras första tre barn dog vid späda ålder, men 1885 föddes Ernst, vår far, farfar och morfar. 1887 föddes Jenny, 1889 Ester, 1891 Erik och 1894 Anna. Johan var, som jag nämnde, soldat vid Kalmar regemente, vars historia vi fick del av i Eksjö. Regimentet vapenövades varje år på Hultsfreds slätt. Dit är det ungefär sju mil fågelvägen härifrån. Vi kan se framför oss Johan på väg ned mot landsvägen i sin blå uniform och med geväret på axeln, och vi kan tänka oss hur barnen hänger på grinden därnere och vinkar efter honom. Det var inte givet att Johan skulle till Hultsfred varje år, Hugo Brogren nämnde i sitt anförande även arbetskommenderingarna. Eftersom Johan blev värvad 1869 kan han knappast ha arbetat på Göta kanal, men däremot vet vi av rullan att han deltog i arbetet på Karlskronas befästningar, förmodligen är det Kungsholmens fort som avses. Vid mönstringen 1886 finns antecknat att Johans ursprungliga namn var Petersson, att han var gift och mätte 5 fot och 8 tum i längd, d.v.s. 167 centimeter. Han såg sig omkring.

- Det är ungefär som Jakob. Emellertid, vi har också Johans anteckningsbok bevarad, och av den framgår, att han vid regementsmötena bedrivit en omfattande låneverksamhet bland sina kamrater. Han hade helt enkelt ett litet kapital, som han kunde låna ut mot ränta. Han var överhuvudtaget en driftig man. Vi vet att han ordnade foror till Växjö, innan han blev utkonkurrerad av ångbåten på sjön Örken och järnvägen till Braås. Han lejde alltså samman ett antal körare med vagnar och dragare och sedan tog han emot frakter och beställningar på varor. Jag är gammal nog att minnas hur pappa Ernst berättade om Johans kolmilor, dit han fick gå med mat genom skogen.

Johan var en arbetsam och driftig person. Det gjorde att han efter tjugo år på Sandatorpet kunde förvärva hemmansdelen Högalund i Skärbäck, dit familjen flyttade i december 1894. Min far kunde ännu berätta för mig om flyttningen. Den skedde med slädar, och på den sista släden stod Annas vagg. Vid ett tillfälle tippade den, så att Anna föll ur, och det dröjde en bra stund innan man upptäckte vad som hänt, och vände tillbaka för att hämta henne. På Högalund planterade Johan fem morellbärsträd, ett för vart och ett av sina överlevande barn. Johan stod kvar i tjänst vid regementet ända till 1899, då han alltså var fyrtionio år. I Krigsarkivet finns säkerligen mer handlingar kring hans tjänstgöring än Sven-Åke hann ta fram - alltså ännu en uppgift för släktens unga forskare.

Vi som minns Sven-Åke vet också vilken vikt han lade vid den historiska sanningen. Historien, sade han, är en källa till både självkänsla och botfärdighet. Vi talade på Bäckaby kyrkogård om, att fädernas liv lever vidare i oss, rent biologiskt. Livsgnistan har gått över från dem till oss, i generation efter generation. I deras liv fanns både gott och ont, och sådant är också det liv från dem som lever vidare i oss - jag citerar här Sven-Åkes första rundbrev till släkten från år 1990.

Vi skall därför inte dölja de mindre vackra drag, som fanns hos Johan. Dit hör hans häftighet. Enligt den muntliga traditionen hoppade han jämfota, när han blev arg, också i sin höga

ålderdom. Ett annat drag är hans hårdhet. Enligt den muntliga traditionen skall hans bror Carls hustru vid ett tillfälle ha sökt upp honom för att få låna pengar. Carl hade blivit sjuk i nervfeber och behövde komma till den berömde prostén Pontén i Korsberga för vård. Samtidigt fanns en obetald skuld, som skulle tvinga honom att sälja sin enda ko, om han inte fick hjälp. Carls hustru hade gått ända från Bäckaby för att få låna av Johan.

Han sade nej. Det fanns ingen säkerhet. Men jag vill också nämna, att jag bland pappa Ernsts handlingar fann ett lånebrev som gav vid handen, hur mycket Johan ställde upp, när Ernst köpte gården i Skirö. Det är Johans foror och kolmilor, som har gett avkastning i min utbildning, det har jag insett, när jag i sommar har gått igenom pappas handlingar. Det kan ni, som nu är släktens unga akademiker, gärna tänka på. Utan Johans arbete och sparsamhet hade ni inte stått, där ni nu är.

Jag nämnde morellbärsträden på Högalund. 1912 inträffade det, som blev den stora krisen i Johans och Lovisas liv. 1910 hade deras dotter Anna utvandrat till Nordamerika, där redan deras farbror Frans August fanns. Anna sände pengar, så att även Ester skulle kunna komma. Hon fick en biljett, som var mycket betryggande. Hon skulle åka med ett alldeles nybyggt fartyg, som inte kunde sjunka. Säkrare kunde det inte bli.

Det var Titanic.

Bland Sven-Åkes efterlämnade papper finns två sidor med anteckningar från ett samtal med Helena Smith i Santa Monica. Hon var vid tillfället nittiofyra år. Hon hade varit reskamrat med Ester i tredje klass. Vid kollisionen med isberget befann de sig på däck. Egentligen märktes mycket lite, innan ordern kom att de skulle samlas vid livbåtarna. Ester hade emellertid sin handväska i hytten och gick ner för att hämta den. Medan hon var nere i hytten låstes dörrarna till tredje klass. Helena blev räddad i en av de sista båtarna, som lämnade skeppet.

Enligt den muntliga traditionen i Ramkvilla befann sig Johan och Lovisa i kyrkan den söndagen då det hölls tacksägelse för Ester. Hennes namn, ålder och dödsdag lästes alltså upp tillsammans med en bön efter predikans slut. Då Esters namn lästes skall Johan ha börjat gråta så häftigt, att han måste lämna kyrkan. Anna kom hem tre månader senare och stannade ett helt år på Högalund. Traditionen vet att berätta, att Lovisa under hela denna tid var sängliggande, något som Sven-Åke tolkade som en djup depression. Det morellbärsträd, som Johan planterat för Ester vissnade samma år. Jag har själv sett morellbärsträden på Högalund och kan intyga att det är sant. Det tredje trädet är borta.

I Lovisas och Johans kvarlåtenskap finns en liten postilla, Sabbatsro av Johannes Samuel Adam Misander. På insidan av pärmen har Lovisa skrivit: "Denna bok tillhör mig Matilda Lovisa Petersdotter år 1870. Salig den som håller Profetens ord i denna bok. Den som utgjuter människoblod hans blod skall också av menniskor utgjutet vara. Gud hafwer skapat menniskan efter sitt beläte . . . är en Ande och de Honom tillbedja . . . i ande och sanning. Si Guds Lam som borttager . . . Anna Hulda född 8 april." Längst bak i boken har Johan skrivit: "Erik Emmanuel född 5 april 1891. Ernst Johan född 1885. E. S. Sandman född 1/5 1885. Jenny Matilda född 23 december 1887. Anna Elis född 8 april 1894. Ästher Lovisa född 8 april 1889. Denna Bock tillhör Soldat Johan Magnus Sand född år 1850. Lovis är född år 1854." Dessa anteckningar är de första ord, skrivna med egen hand, som vi har från våra förfäder. Det är också det äldsta vittnesbörd vi har om att namnet Sandman återkommit till släkten. Det verkar vara Ernst som tog upp namnet först, och syskonen övertog det efter honom. Jag kan inte säga om minnet av namnet Sandman var levande i släkten då, men jag minns att pappa vid något tillfälle talade om att det i äldre tid funnits präster i släkten.

Nils såg osäker ut. Han bläddrade bland sina papper men kunde uppenbarligen inte hitta fortsättningen på vad han skulle säga. Han bad Elsa hålla manuskriptet, han gick igenom det

blad för blad. Det var alldeles tyst, till och med barnen var tysta. Till sist sade han:

- Ja, det var allt vad jag hade att säga här. Vi vänder nu tillbaka till bussen för att köra ner till Ramkvilla kyrka. Är det förresten någon som har något att fråga eller tillägga?

Då tog Carl-Erik till orda, för första gången på resan.

- När man ser på skogen här förstår man att det bara fanns ung skog här och knappt det på den tiden. De måste ha haft utsikt ända till kyrkan.

Till och med Birgitta vågade fråga:

- Är Erik född här, jag menar, Carl-Eriks morfar?

Nils bläddrade en stund.

- Ett ögonblick . . . just det, här är Erik född.

Det var först ombord på bussen, som Nils fann papperen han letat efter. Han hade tänkt att de skulle försöka sätta sig in i hur Johan och Lovisa tänkte och kände. Det enda spår de hade av det fanns i Misanders postilla. Nils hade planerat att själv, i Johans ställe, läsa ett stycke ur Misander på Sandatorpet, precis som Johan måste ha gjort på söndagseftermiddagarna. Det hade tilltalat honom att gå in i Johans roll, att vara Johan en kort stund. Det var ju faktiskt så, att länsrådet Nils Sandman var sonson till soldaten Johan Magnus Sand. Längre var inte avståndet. Nils hade alltså kopierat några sidor ur Misander, själva boken ville han inte ta med på resan.

Men han hittade inte papperen, och nu var tillfället förbi. Nils var ledsen för det.

Nils visste det inte själv, men han hade gjort värre misstag än så uppe vid Sandatorpet. Han hade berört Johans snålhet och hårdhet. Det var inte bara sin bror Carl han hade nekat lån. Han hade också nekat Sven-Ivar lån, när denne ville studera vidare efter realexamen, och han hade nekat Erik att låna, när han reste till Norrland första gången 1915.

- Vad skall du ta studenten för, hade han sagt till Sven-Ivar, ut och arbeta istället, det har varit nog med böcker nu.

Och till Erik sade han:

- Kom tillbaka, när du har en säkerhet, så skall du få låna.

Johan hade lagt alla äggen i samma korg och lånat ut mycket pengar åt Ernst, och det visade sig vara rätt. Säkerhet fick han också, med inteckningar i gården i Skirö. De andra misstänkte att Ernst fått låna mer än inteckningarna och att några av skuldförbindelserna hade saknats vid bouppteckningen, men Nils visste att det inte var så. Johan hade varit obeveklig med amorteringarna. Många gånger hade Nils fått cykla till posten med pengar den allra sista dagen, och under depressionen fick Ernst ta växlar två gånger för att klara sig. Detta visste inte de andra, de såg bara skogen och husen i Skirö, föreställde sig rikedomerna och närde eller undertryckte

misstanken, som hela tiden fanns där. Det var ett misstag av Nils att överhuvudtaget komma i närheten av detta ämne. Hans beundran för Sven-Åke ledde honom fel. Man kan till och med säga, att Sven-Åke från andra sidan graven ledde Nils fel med sitt tal om den historiska sanningen, om det nu var fel. Eller också kan man säga, att han ledde Nils in i en konflikt, mycket liknande de strider, som omgav Sven-Åkes eget liv på jorden. Det var ingen bra stämning i gruppen när de lämnade Sandatorpet.

Dessutom hade Nils begått ett misstag till, han hade berört sin egen utbildning. Ernst hade gjort likadant som Johan och lagt alla äggen i samma korg. Det var Nils, som fick studera, men för hans syskon Sven-Ivar, Gunhild och Lennart kom det aldrig på tal, ja, Sven-Ivar fick förstås ta realen.

Kanske hade Ernst gjort rätt, förmodligen hade han det. En enda student var det han klarade av. Han kunde inte satsa på alla, och han tog den som tydligt visat sig ha läshuvud. Det visade

sig att han hade rätt. Nils blev länsråd. Men det var svårt för Sven-Ivar, Gunhild och Lennart att se det så. Och som om detta misstag inte hade varit nog, vände sig Nils också i sitt anförande särskilt till släktens unga akademiker. Men vad skulle Oscar, Madeleine, Anne och Joakim tänka, de som inte tagit den möjlighet som Nils fick den gången? Och vad skulle Rikard tänka, om han nu kunde uppfatta saken? Det var inte alls bra. Det förstod Elsa, som var rätt väl insatt i släktens problem. Men hur skulle hon få Nils att på något sätt ställa det tillrätta, visste hon inte. Hon hade inte längre någon som gamle kyrkoherde Holmqvist i Råda, pappas vän. Han hade varit hennes själasörjare i många år, till och med sedan han flyttat till Uppsala. Nu hade hon ingen hon kunde fråga. Jakob var alldeles för ung och oerfaren. Det var detta Elsa tänkte på, medan de gick ner mot bussen.

I skuggan från bussen satt Carina i rullstolen. Det var en förunderlig människa. Hon tog sig runt till alla och talade med alla. Hon hade läst in en fil.kand. på distans och nu ville hon gå vidare. Hon sade det inte själv, men Jonas visste det. Det var förberedande doktorandstudier. - Jag har så bråttom, förklarade hon för Elsa en gång, jag måste göra på trettio år vad andra får åttio år till. Det är därför jag måste tala med alla jag ser och läsa alla böcker jag kan. Kanske, kanske kan jag hinna bli färdig med en fil.kand. Du vet, ibland stannar MS upp ett tag, man kan till och med bli lite bättre, remission kallas det. Om jag får några remissioner skulle jag kunna bli färdig, kanske.

Under resan talade hon mycket med Malin om sina studier. De höll båda på med konst-historia. Carina ville helst skriva något om Frans Hals, för hans människor var alltid så glada. Hon hade till och med ett litet album med Frans Hals-målningar i reproduktion.

- Vill du se några glada människor, frågade hon Elsa, ta fram mitt album i väskan, så skall du få se.

Det tillhörde Carinas brådska, att hon aldrig inledde några samtal. Det var rakt på med en gång.

Elsa tog fram albumet ur väskan, som Carina hade bakpå rullstolen. Hon blåddrade lite.

- Men du ser inte glad ut, sade hon till Elsa.

- Nej, jag har bekymmer.

- I kväll skall du berätta för mig. Kanske kan jag inte hjälpa dig, men jag kan lyssna till dig.

XXIV

Uppe i bussen upptäckte Nils att Siegmund Schüttauf var borta. Han hade varken sagt tack eller farväl till någon. Han var bara borta. Schüttauf hade varit irriterande för Nils, rentav obehaglig. Det var mycket nära, att han hade förstört hela årsmötet i Eksjö. Ändå var det tråkigt för Nils, att han bara hade gett sig iväg.

Ingela hade varit beredd på detta. Hon såg, att han tog ut sina väskor ur bussen i Bäckaby. Hon visste, vad som skulle ske. Nu skulle han smita igen. Gång på gång hade Ingela upplevt detta. Det började alltid med att han med överdriven energi och entusiasm gick in för något, och då skulle alla i omgivningen vara med på det. Det var i det stadiet som Ingela blivit halvt om halvt tvingad att följa med på släktresan, trots att hennes barn var sjuka. När Siegmund stod utanför bussen på Axamo, skrattade och pratade, med uppkavlade armar, och hjälpte folk med väskorna, visste hon precis hur det skulle gå. Det började alltid med överdriven hjärtlighet, sjönk ner mot konflikt och slutade med smitning.

En gång hade hon berättat för en psykiater om Siegmund. Han hade svarat:

- Det finns tre säkra tecken på en psykopat. För det första är han lögnaktig. Ni och jag kan ljuga ibland, men vi märker det. Vi tycker att det är pinsamt, och vi söker att rätta till det. Psykopaten däremot ljuger fullständigt obesvärat hur mycket som helst. För det andra anser han, att de regler som gäller för andra inte gäller för honom. För det tredje saknar han empati. Han kan inte leva sig in i hur en annan människa har det, men han är sentimental när det gäller honom själv.

- Finns det ingen bot, frågade Ingela.

- Psykopatin är ingen sjukdom, det är en personlighetstyp, och därför finns det ingen behandling, svarade läkaren.

Det kom ofta poliser till kvarteret där Siegmund och Ingela bodde. En av lägenheterna ägdes av en narkotikalangare. En gång frågade Ingela en av poliserna, som tagit sig en kaffepaus utanför huset:

- Hur känner ni igen en psykopat?

- Jag känner igen honom ögonblickligen. 80 % av alla kriminella är psykopater.

- Men hur känner ni igen honom?

- Jag känner igen honom på hans svada. Han har en oerhörd svada, och allt han säger går ut på att göra honom själv stor.

- Kan man hjälpa en psykopat?

- Varför skall man göra det?

- Om man har en nära sig.

Polismannen förstod. Han satt tyst en stund, sedan sade han.

- Psykopater är mycket känsliga, när det gäller dem själva. Det finns bara ett sätt att hålla dem i styr, och det är att tillfoga dem smärta. Då aktar de sig i fortsättningen.

Allt Ingela hade fått veta om psykopater stämde in på hennes Siegmund. Men hur skulle hon kunna Siegmund smärta?

Hon såg honom ta ut sina väskor i Bäckaby och ställa dem bakom prästgårdens uthus. Hon visste, att han skulle hålla sig avsides och sedan ringa efter en taxi, sedan bussen kört. Det blev alltid på samma sätt. Hon visste det från början.

*

Nils hade sagt fel vid Sandatorpet, de skulle inte alls till Ramkvilla kyrka nu. Det var först senare. De skulle istället till gästgiveriet, och det var väl det, för stämningen var inte bra, i alla fall inte överallt. Men Carl-Erik och Birgitta satt bredvid varandra och Carl-Erik hade lagt sin arm om hennes rygg. Det var inte bekvämt för Birgitta, men hon var lycklig för att han ville.

Lunchen på värdshuset var dukad med vita dukar och levande ljus. Nils hade tagit på sig kavaj och slips innan de gick in. För övrigt var det en viss diskrepans mellan måltiden och gästerna. Men ingen - nästan ingen - hade armbågarna på bordet, och till och med Kerstin använde kniv och gaffel. Det var oxstek med stuvad svamp, stekt potatis och sparris. Dessutom fanns det tre sallader samt bröd, smör och ost, en Åseda-ost, en prästost, en schweizer-ost och tre mjukostar, därav en särskilt god, husets egen ost med paprika och kapis. Till efterrätt var det givetvis ostkaka med grädde och hallonsylt, inget annat hade varit möjligt. Elsa fick som Nils hustru börja på ostkakan, och han hade noga instruerat henne att börja i mitten, så som seden bjuder. Flera av barnen hade aldrig sett ostkaka förut och smakade misstroget, liksom Jean-Luc.

Middagen gjorde gott. Den spända stämningen släppte. Barnen sprang ner till sjön, Mattias,

Jakob och Oscar hoppade i. Anne stod på stranden med Kerstin och Ernst.

Kerstin ropade:

- Jag vill bada med Jakob, jag vill bada med Jakob!

Men Jakob hörde inte. Han och Mattias var redan ute i mitten av sjön.

Jean-Luc och Joakim gick bort mot bron över ån.

- Ni älskar inte Elenor, sade Joakim.

- Hur vet ni det?

- Ni gifter er inte med henne.

- Jag tänker visst gifta mig med henne, men inte just nu. Jag har precis fått en beställning till Le grand Larousse - kan ni tänka er det: Le grand Larousse! De ringde på min mobiltelefon för en halvtimme sedan. Min artikel kommer att läsas i hela den frankofona världen, av trehundra miljoner människor. Det är som att skriva ett poem. Jag har fått tio rader. Varje bokstav, varje kommatecken, varje punkt måste vara absolut rätt. Mina rader kommer att granskas av - kanske - trettio professorer från hela den frankofona världen, från Quebec till Tahiti. Detta är det största uppdraget som en fransman kan få. Jag är förkrossad. Jag är lycklig. Jag kan inte berätta det för någon här. De är så primitiva, de kan inte förstå. De vet inte ens vad Larousse är. De är enkla människor, obildade och enkla.

- Men Elenor?

- Ja, hon vet vad Larousse är. Men hon är egentligen inte bildad. En bildad fransman skulle inte säga att Elenor är bildad.

- Det var inte Larousse jag tänkte på. Det var äktenskap.

- Varför skall jag gifta mig?

- Ni lever som gifta. Ni är inte gifta. Oscar och Anna är arga på er.

- Inte alls, det är bara det att de inte kan förstå. De är enkla människor, inte alls bildade. Ja, de har gått i skolor, men inte i franska skolor.

- Ni sade nyss att ni skulle gifta er med Elenor.

- Sade jag? Ja, kanske. Kanske, när jag är färdig med Le grand Larousse. Innan dess kan jag inte tänka på något annat. Jag måste få fullständig koncentration. Sedan? Ja, kanske.

- Ni kan få ett annat uppdrag i Le grand Larousse.

- Kanske, ja, det är möjligt, mer än så, det är troligt. Det är därför jag vill göra mitt yttersta nu. Jag kan inte tänka på något annat.

- Och Elenor?

- Det får vänta. Jag måste ha min situation under fullständig kontroll. Föreställ er själv: Le grand Larousse! Vem hade trott det? Jag själv? Mina lärare? Mina föräldrar? En av mina lärare sade till mig: " M. Duclos, ni kommer att få nytta av er penna." Hans ord har gått i uppfyllelse. Le grand Larousse!

- Vilket ord skall ni skriva om?

- Fidelité.

- Vad heter det på tyska?

- Det finns inte på tyska. Själva saken finns bara i Frankrike. Den närmaste motsvarigheten på tyska är Treue, trohet.

De hade inte märkt, att Elenor gick bakom dem.

*

Joakim kunde inte avgöra, hur mycket av samtalet Elenor hade hört. Jean-Luc verkade, åtminstone utåt, oberörd. Han såg på henne med triumf:

- Elenor, dörren har öppnats för mig! Jag har fått ett uppdrag att skriva i Le grand Larousse. Jag kan inte stanna här, jag måste omedelbart tillbaka. Mitt kontokort är slut. Har du kontanter? Jag måste ta mig till Köpenhamn och flyga till Paris, senast i morgon bittida.

Elenor tog fram sin plånbok och gav honom vad hon hade, tre tusen sjuhundra kronor.

- Det räcker inte, ge mig ditt bankomat kort också.

Hon räckte honom kortet.

Han skyndade tillbaka till värdshuset för att ringa efter taxi. Joakim stod kvar hos henne.

Vinden susade i kyrkogårdens lindar. Från värdshuset kom släktresans deltagare i grupper om tre eller fyra på väg till kyrkan.

Elenor stod länge och såg efter Jean-Luc.

- Nu vet du vem han är, sade Joakim.

Efter en stund såg de Jean-Luc komma ut på vägen igen. Han skyndade fram till dem.

- Hur mycket har du egentligen på ditt konto?

- Ganska lite.

- Då räcker det ju inte. Du måste låna av dina släktingar. Skynda dig att fråga dem, här kommer de.

Då steg Joakim fram.

- Vi skall tala med Oscar, ni och jag. Han kommer säkert att lyssna. Vi skall berätta för honom, att ni behöver pengar för att åka till Paris. Han kommer att förstå. Han har ju varit i Bosnien.

Både Elenor och Joakim såg att Jean-Luc var obehagligt berörd. Joakim tillade:

- Ni vet, han har varit i Bosnien.

Jean-Luc vände sig om.

- Vi glömmer det, sade han.

*

På kyrktrappan väntade prästen i Ramkvilla, Magnus Walter, med en liten ljus pojke, som gömde sig i pappas fotsida kaftan.

De visades runt på kyrkogården och stannade vid gravstenen över Johan och Lovisa. Men pojken, som gömde sig i pappas kaftan hade redan hittat Kerstin och Ernst.

Till och med Madeleine märkte stillheten vid graven. En efter en tog männen av sig hattar och mössor. Barnen blev stilla. Bara vinden och fåglarna hördes. Efteråt sade Carina:

- Det var som om Johan och Lovisa själva var med.

Johan dog 18 oktober 1935. Vid hans begravning sju dagar senare stod Lovisa vid graven med Ernst och Erik. Ester hade omkommit med Titanic, Anna var i Amerika, Jenny i Tyskland. Det hade inte varit omöjligt för Jenny och Anna att komma. Det borde inte ha varit omöjligt. Varför blev det inte så? Hade det hänt något mellan dem och syskonen i Sverige? Erik hade rest ner från Ramsele, där han då arbetade, men han kom ensam. Inget av Eriks barn var med, inte heller hans hustru. Det var Erik, som Signhild och Carl-Erik tänkte på vid graven.

Nils tog fram ett litet tidningsurklipp.

- När vi står här vid Johans grav, vill jag gärna läsa upp runan över honom från Vetlanda-Posten: "Avliden åldring. I söndags kväll avled f.d. soldaten och lantbrukaren Johan Magnus Sand från Hulu i den höga åldern av 85 1/2 år. Det är ett långt och mestadels mycket svårt lidande, som härmed nått sin avslutning. I elva år har den gamle mestadels varit sängliggande, ömt vårdad av sin hustru. Sitt långa lidande har han burit med stort tålamod. I sin hälsas dagar var den avlidne en ovanligt duktig och skötsam person. Hans långa tjänstgöring som soldat

gjorde, att han gärna ville berätta om gamla minnen från sin tjänstetid i 30 år. Närmast sörjande äro maka och barn."

Carl-Erik hade aldrig förut tänkt på, att Johan också blev gammal. Vad han visste om honom hade han hört av sin mor och morfar. Han hade egentligen bara hört om morellbärs-träden och lånen till Ernst, men att Johan i elva år legat sjuk hade han aldrig vetat.

Från graven gick de in i kyrkan.

Nils gick fram i koret tillsammans med prästen.

- Här framme vid altaret konfirmerades Johans och Lovisas barn, Ernst år 1899, Jenny år 1901, Ester år 1903, Erik år 1905 och Anna år 1908. Det var också här, som Johan lyssnade till tacksägelsen för Ester år 1912. Vi minns hur han började gråta så häftigt att han måste gå ut. Han var då 62 år, efter den tidens mått en gammal man. Ester var det fjärde barnet han miste.

Kyrkan var liten och mörk, med låga bänkrader och gröna fönster. Malin såg på korset över altaret. Hon hade aldrig sett en sådan bild av Jesus förut, i dödsögonblicket, med halvöppen mun och hängande i spikarna.

Nils fortsatte:

- Emellertid, våra tankar går nu till barnens konfirmation. Pastor Walter har varit vänlig nog att ta fram en bok med bilder från konfirmationen för Ester, Erik och Anna. Tyvärr har det inte gått att finna äldre bilder. Vi har alltså inga bilder för Ernst och Jenny. I vilket fall som helst, boken ligger i vapenhuset och jag rekommenderar er att ta en titt på den. Jag har här även en kopia ur Virdestams herdaminne över Olof Lindell, som var konfirmationslärare för Ernst och Jenny, Ester, Erik och Anna. Det står om honom: "Rätt ofta sågs Lindell i stiftsstaden, pryddigt klädd och i hög hatt, värdigt skridande fram. Hälsade man på honom, föreföll han frånvarande, nästan förvirrad, men vaknade liksom till, alltid vänlig, den originelle mannen, på vars minnesvård borde ristas: Vad han kunde, det gjorde han." Pappa Ernst brukade berätta, att ibland verkade Lindell ha somnat på predikstolen. Vad han lärde sina konfirmander var säkerligen det som står i katekesen, varken mer eller mindre, och jag minns från min barndom hur mor brukade läsa högt ur den vid måltiderna. Hon var också Lindells konfirmand. Jag har nu bett pastorn här att läsa något ur det dåtida konfirmationsritualet, och vi skall söka se framför oss Johan, Lovisa och deras barn, ett efter ett. Varsågod, pastorn.

- Älskade barn! I haven nu korteligen redogjort för eder insikt i den lära, vilken vår Herre Jesus Kristus i sitt heliga ord har oss uppenbarat, och som i hans församling förkunnas och bekännes. Denna är ock den tro till vilken I ären döpta. Jag uppmanar nu eder att inför Gud och denna kristna församling svara och bekänna: Tron I på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens Skapare?

Malin var den enda, som stannade i vapenhuset och såg på boken med konfirmationsbilderna. Bilden från Esters konfirmation 1903 var tagen utanför kyrkan. Lindell satt i mitten med tre rader konfirmander framför sig. Någon av flickorna i första raden måste ha varit Ester. De såg ut som små kvinnor med uppsatt hår och långa kjolar, två var klädda i grått, de andra i svart. Ansiktena var allvarliga, nästan bekymrade. Någon av dem var Ester, som reste till Amerika för pengar som hennes syster sänt Hon reste med Titanic.

Bilden av 1908 års konfirmander var tagen inne i kyrkan med orgelläktaren som bakgrund. Till höger på bilden stod Anna med mörk klänning och vit rosett. Hennes ansikte var beslutsamt och hennes blick var fast.

*

Nils hade tänkt mycket på hur han skulle kunna hjälpa Jakob. Genom Carl-Erik hade han hört att det hade kört ihop sig med hans framtidsplaner, och nu när Nils var pensionerad, var det inte ens något han kunde göra för honom på länsstyrelsen i Vänersborg. Men han hade en utväg, som han kunde se. Han satte sig bredvid Jakob i bussen.

- Hör du Jakob, jag har tänkt på en sak. Det är ju ovisst hur det skall gå med kyrkan efter skilsmässan med staten. Du behöver en grund att stå på i samhället. Jag tror att det skulle vara bra för dig att bli frimurare. Det skulle ge dig kontakter och öppna många dörrar. Du är ju ung och har ännu ingen ställning i samhället, men det skulle kanske kunna gå att ordna, om jag lade ett ord för dig.

- Vad handlar det om?

- Det får man veta undan för undan.

- Är det en religion?

- Det bygger på kristen grund.

- Och sedan?

- Tänk på det, Jakob. Jag tror, att det skulle vara bra för dig

XXV

Vetlanda stadshotell natten 9 augusti 1997.

Rum 211

Roland kan inte sova. Vivianne sover gott vid hans sida. Hon och Madeleine, Oscars fästmö, har varit på en lång promenad efter middagen och filmen. De har talat om barn och ungdomar och stickning, vävning och kändisar. De har funnit varandra. Vivianne är lycklig för det. Hela hennes liv har varit bussar och män, och hon har egentligen inte haft någon väninna förut. De har kommit överens om att göra en resa till S:t Petersburg tillsammans, inte med Sandmans utan med ett annat bolag. Madeleine har förstått hur Vivianne har det. Om de åkte med Sandmans skulle Vivianne bara känna ansvar och inte kunna koppla av. Det är det, som Vivianne behöver just nu, att koppla av från bussar och män.

Roland vill ju hela tiden utveckla. Därför är han beredd att ta riskbeställningar av okända kunder.

- Bussarna måste rulla varenda timma, säger han alltid, när bussen står stilla kostar den bara. Hellre ta en risk och få en kostnadstäckning två gånger av tre än att bara ha kostnaden av att bussen står stilla.

Men han tänker inte på, att det är Vivianne, som får ta problemen med de obetalda fakturorna. Hennes pappa skulle aldrig ha avskrivit en fordran. Men det är klart, bussarna stod stilla ibland på pappas tid. Roland tänker på ett helt annat sätt än pappa. För pappa var bussen ett värde, antingen den stod stilla eller rullade. För Roland är bussen ett minus, när den står stilla och ett plus, när den rullar. Det kan varken Vivianne eller hennes pappa förstå, men som väl är säger pappa ingenting. Han hoppar in och kör ibland, men han låter Roland bestämma.

Vivianne har aldrig förut haft någon att tala med, inte någon hon kunnat lita på. I Gullringen är det firman, som gäller. Där får inte höras ett knyst, och med sina syskon vill Vivianne inte tala, inte om detta. De bara skakar på huvudet, när Roland och bussarna kommer på tal. Det

har faktiskt gått bra med Rolands sätt att sköta firman, trots de utestående fordringarna. Roland säger att det är en fråga om logistik. Vivianne har letat efter ordet i uppslagsboken, som Jakob fick av Nils, men hon har inte kunnat finna det. Hon har tänkt, att hon skulle fråga Carl-Erik, men det har inte blivit av och förresten har hon svårt att förstå vad han säger. Men nu behöver hon inte veta vad logistik är. Nu har hon fått tala med Madeleine, och Madeleine har lyssnat. Nu är Vivianne lugn. Hon sover gott.

Roland kan inte sova. Strax innan de körde från Ramkvilla frågade Jonas, om han kunde ta semester två veckor i oktober. Han skulle på en kurs för anhörgvårdare. Anhörgvårdare! Jonas hade redan bett Jakob gå in som ersättare. Som om Jakob kunde ersätta Jonas. Det är klart att han har busskort och att han hittar till en destination, men han blir aldrig mer än en rathållare. Han sitter där moltyst vid ratten, lite framåtlutad och orolig. Tror han att att bussen skall gå av vägen vilken sekund som helst? Det är klart att han blir uttröttad. Inte ett ord mer än det allra nödvändigaste har han för passagerarna, och när han har parkerat bussen och städat går han och lägger sig. Berusade personer klarar han inte alls, han bara låtsas som om han inte hör. Men Jonas stannar, öppnar dörren och säger:

- Antingen går du av själv, eller också lyfter jag av dig.

De går av, ofelbart, när Jonas har rest sig.

Jonas kan allt, till och med förhandla med tyskarna. Han säger vad han vill ha sagt, han låter dem skrika, gorma och slå näven i bordet. När de har lugnat sig skäms de, och då säger Jonas en gång till vad han vill ha sagt. Det brukar bli som Jonas vill. Och nu skall han bli anhörgvårdare.

Roland tänker på hur det var, när de köpte den näst sista Mercedes-bussen. Fabriken hade monterat klimatanläggningen i taket, inte i golvet som var sagt, och bussen kom inte in i garaget. Men Jonas släppte inte taget. Mercedes fick leverera en ny buss och under mellantiden ställde de en begagnad buss till förfogande, kostnadsfritt. Det skulle Jakob aldrig ha klarat.

Men vad skulle Roland gjort? Skulle han varnat Jonas, när han märkte att Carina började halta? De var så unga, de hade varken erfarenhet eller förstånd. Ibland tycker Roland att det var själviskt av Carina att lägga beslag på Jonas. Hon måste vetat hur det skulle gå med hennes sjukdom. Roland behöver Jonas. Det finns ingen, som kan ersätta honom. Anhörgvårdare! Roland kan inte sova.

Rum 212

Elsa sover lugnt och lyckligt. Hon är en människa, som har lätt att vara lycklig. Hennes mamma var likadan. Pappa däremot var mer tungsint. Elsa är som mamma också på det sättet, att hon har blick för människor. Hon har sett att Oscar och Mattias och några av de andra karlarna har sett olyckliga ut på resan. I Bäckaby hittade hon en folder om fiskesjöar i trakten, och vid middagen ordnade hon så att Jonas efter filmen körde bussen till ett fiskevårdsområde. Det blev många, som följde med: Joakim, Jakob, Rikard, Oscar, Nils och Carl-Erik. Malin och Elenor erbjöd sig alldeles av sig själva att stanna hos Carina.

Fisketuren var precis det rätta. Nils skulle aldrig kommit att tänka på något sådant. Han har aldrig haft något vid sidan om sitt arbete, inget utom Lions och frimurarna. Men han har ju också blivit länsråd. Ibland är Elsa orolig för att Nils är för allvarlig och väntar sig för mycket av människor. De tröttnar på honom. Egentligen har Nils inga vänner. Därför vill Elsa gärna skapa lite värme och mänsklighet kring Nils, och i kväll har hon lyckats. Fisketuren var precis det rätta. Det var Carina, som gav henne mod att genomföra den. Ibland förstår Nils och ibland

förstår han inte, när Elsa griper in för att göra det lite varmare och mänskligare kring honom. Denna gång förstod han. Elsa är lycklig. Hon sover lugnt.

Också Nils sover, tungt och lugnt. Det har varit två ansträngande dagar för honom och om man undantar incidenterna med Schüttauf har allt gått bra. Nils märkte aldrig den spända stämningen vid Sandatorpet, och ingen har talat med honom om det som gick fel där. Men efter filmen kom Carina fram till honom och sade:

- Nils, jag är så glad för hela dagen och hela resan. Du är underbar!

Det har aldrig någon sagt till Nils förut, inte ens Elsa.

Det har inte varit lätt för honom att ordna resan och genomföra den i Sven-Åkes ställe. Sven-Åke var ju så enastående, och Nils vet att han inte är som Sven-Åke. Men Nils har gjort sitt allra bästa, både för Sven-Åkes och för sakens skull. Nils har egentligen aldrig haft någon riktigt god vän, innan han lärde känna Sven-Åke. Arbetskamrater, kollegor, bekanta har han haft många, men ingen som varit så lojal och visat sådan respekt. De drog åt samma håll, Nils och Sven-Åke. Nu har Nils fått fortsätta ensam, men på något sätt är Sven-Åke fortfarande är med. Det har känts bra för Nils. Nu sover han tungt.

Rum 213

Rummet står tomt. Här bor Jakob och Oscar. För Oscar var fisketuren en lättnad. I Eksjö drömde han om minfältet igen. Geten sprang före in bland minorerna och pojken sprang efter. Han ropade att de skulle stanna, och denna gång stannade de. Pojken höll geten om halsen, och själv började han gå mot dem. Han drömde inte alls om de gamla i Srebrenica. Men när han just hade drömt, att han började gå mot pojken och geten vaknade han, och han kände sig på ett märkligt sätt tillfreds med sig själv. Ändå blev han lättad över fisketuren. Han var rädd för att drömma om minfältet igen, på det första sättet, när pojken och geten bara fortsatte in bland minorerna.

I garderoben har Jakob hängt in sin mörka kostym. Den skall han ha på sig i morgon, till andakten i Hoppets kapell. I morgon är det söndag. Malin och Jakob har bestämt att gå till kyrkan en stund innan bussen kör från Vetlanda.

Jakob har lagt upp ett par böcker på skrivbordet. Han skall skriva en uppsats i religionsfilosofi under sommaren, om Folke Leander. Leander var ungefär som Sven-Åke, en professorskompetent lektor, en av de oliktankande och undanträngda. Jakob har nyss läst en bok om Theresienstadt. Där bildade de judiska konstnärerna en grupp som de kallade. De aldrig efterfrågade begåvningarna eller något liknande. Ungefär så var det för Folke Leander, tänkte Jakob. Hans begåvning behövdes inte. Men det finns en svensk professor i Amerika, har Jakob hört, en av Folke Leanders elever, som fört hans tankar vidare. Jakob vill försöka få kontakt med honom, men han vet inte vad han heter eller var han finns.

Det är sent på natten. Jakob kan inte sova. Böckerna ligger orörda. Han kan bara tänka på en enda sak. Han vrider sig i sängen. Till sist vaknar Oscar.

- Vad är det?

- Jag kan inte sova.

- Ligg stilla i alla fall.

Efter en stund säger Oscar:

- Varför kan du inte sova?

Och Jakob berättar om Ulrika.

- Vad skall jag göra?

- Kolla att du är smittfri.

- Inget mer?

- Nu vill jag sova.

Oscar vänder sig på sidan och är tyst. Jakob tror att han har somnat. Men Oscar sover inte. Efter en stund säger han:

- Det var konstigt det där med Hugo Brogren. Jag har hört om honom och Lennarts betyg så många gånger. Det tillhör släktlegenden, som pappa sade. Jag trodde knappt att Hugo fanns i verkligheten, och så stod han där och låtsades som ingenting, när han mötte slakten Sandman. Han måste väl ha fattat vilka vi var. Eller också hade han glömt hela historien med Lennart.

- Men vad skulle han ha gjort?

- Han kunde sagt förlåt. Nu är det bara konstigt att han har träffat oss och inte sagt något om Lennarts betyg.

- Han kanske gjorde ett misstag för att han var svag.

- Kanske det. Var det där med Ulrika ett misstag för dig också? För att du var svag?

- Jag tror det.

- Säg förlåt själv då.

Rum 214

Elenor och Malin har hjälpts åt att tvätta och lägga Carina. Nu ligger hon i sängen med det långa, mörka håret utbredd över kudden. Hon är mycket vacker. Det ser Malin. Hon vet att hon inte är vacker själv. Hon är lite för lång för Jakob, hon har ljusa, nästan färglösa ögonbryn och en tunn mun. Jakob brukar säga att hon är söt, men hon vet själv att hon inte är vacker, inte som Carina.

Elenor känner sig nöjd att Carina är färdig för natten. Elenor har märkt att hon kan och vet hur det skall göras. Hon har fått säga till Malin, hur de skall göra, och Malin har gjort som Elenor har sagt, lite valhänt och tveksamt, men ändå. I kväll är Elenor glad, att hon fick ta så mycket ansvar, när mamma blev sjuk. Malin har aldrig skött någon sjuk.

Carina har bett dem att stanna. Hon har så mycket hon vill säga, och hon talar fort, fort som om hon var rädd för att förlamningen skulle sprida sig till strupen inom några minuter.

- Jag skulle vilja skriva en roman om släktresan, och Nils skulle bli min hjälte. Jag skulle be att få låna hans papper, jag kunde skriva på min dator och Malin kunde läsa för mig, kan du det, Malin? Jag skulle skriva om när Nils forskade i Sven-Åkes papper, och jag skulle låta honom hitta några papper om hur Bäckman överlevde kriget och kom tillbaka, fast alla trodde att han var död. Jag skulle skriva om Samuel och hans unga fru med alla barnen och om hur Ingeborg blev gammal och så skulle jag låta henne berätta för sina barnbarn om hela sitt liv, om sin far och mor i Norra Sandsjö, och precis som hon är färdig med berättelsen och inte har berättat om Peder skulle jag låta Peder komma tillbaka och berätta för Ingeborg och barnen om vad som hänt honom efter dödsdomen. Och till sist skall Ingeborg och Peder åka till Samuel - och sedan vet jag inte mer. Tror ni, att jag skulle hinna det? Hinner jag både en roman och uppsatsen? Men jag har aldrig skrivit någon roman förut, jag måste läsa några och se hur man gör. Men då tar det ännu längre tid. Tror ni, att jag hinner? Jag skulle vilja börja redan i kväll, jag har min dator i väskan.

- Du måste sova också, säger Christina.

- Jag hinner inte sova.
 - Du måste, annars orkar du inte i morgon.
 - Och jag skulle skriva om Jakob, fast jag skulle göra Samuel som Jakob och lite som Mattias, och Samuels fru - vad var det hon hette - skulle jag göra som Johanna. Men Schüttauf vill jag inte alls ta med, eller kanske måste jag ta med honom för att det skall bli sant? Skall jag det, Malin? Skall jag göra Peder som Schüttauf?
- Och medan Malin tänker på den saken, somnar Carina.

Rum 214

Barnen har somnat bredvid Anne, och Joakim har försiktigt lyft över dem till barnsängarna. Han lägger sig bredvid henne och stryker henne över håret. Hon vet, vad det betyder.

Men plötsligt börjar hon gråta.

- Varför gråter du, frågar han.

Hon kan inte sluta.

- Men gråt inte.

Det tar en stund innan hon kan sluta. Hon snyftar ännu.

- Jag tänker på Elenor - och Jean-Luc. Han är fyrtiotvå år, vet du det, nästan lika gammal som Carl-Erik.

- Inte riktigt.

- Men nästan. Vad ser hon hos honom? Du tror att det var pappa, som bestämde allt hos oss, när vi tänkte om, men det var vi själva, allihop, som tänkte om, när mamma blev sjuk. Det var hon som började och pappa kom efter. Allt blev ställt på sin spets, när vi förstod att hon skulle dö. Det var ingenting, som höll längre. Det var därför vi tänkte om. Vi var med på det allihop. Det var därför du och jag väntade tills vi var gifta, det är därför Oscar och Madeleine inte bor ihop. Elenor tänkte precis som pappa. Det var henne han mest talade med. Hon förstod honom. Oscar och jag kunde inte förstå allt, Rikard är som han är, men Elenor och pappa, det var allt det sista året. Och vet du vad hon sade, när jag frågade varför hon gjort så här? Hon sade att hon ville vara vanlig. Hon ville inte vara solidarisk och lojal längre, hon ville vara sig själv. "Du tycker förstås att jag skall vara som Jenny Sandahl som går omkring med en tröja med pappas bild och texten 'Ja, jag är hans dotter'. Men jag vill inte vara som Jenny, jag vill inte vara Sven-Åkes dotter, jag vill vara Elenor, bara Elenor, och det får jag vara hos Jean-Luc." Allt det, som vi hade tillsammans, det är ingenting för henne, och vi är ingenting, bara hon slipper vara solidarisk och får vara vanlig. Och nu ligger hon där inne hos honom, pappas Elenor.

Han strök henne över håret.

- Inte ikväll, sade hon, det går inte, jag bara gråter.

- Men jag är inte Jean-Luc, jag är Joakim.

Hon grät igen.

- Jag kan inte låta bli.

Rum 215

Men Jean-Luc låg ensam i rummet. Han var klarvaken och mycket rädd. Ibland hoppades han, att Joakim inte sagt något till Oscar, ibland var han övertygad att han ändå hade gjort det. Jean-Luc lyssnade efter fotsteg i korridoren, han hörde hur dörrar öppnades och stängdes. Han såg Oscars ansikte framför sig: de kraftiga käkarna, det vikande hårfästet och den korta näsan. Men det värsta var ändå händerna. Han hade väldiga händer. Jean-Lucs hand försvann i hans

de få gånger de hälsade på varandra.
Elenor var inte där.

XXVI

Söndag morgon, Almvägen 6, Gränna.

Natten till söndagen blev svår för Ruben Johansson. Först i gryningen somnade han. Ingela slumrade på sina dynor utanför hans rum.

Kyrkklockorna väckte honom.

- Syster Ingela!

- Ja, professorn.

- Har Jakob kommit?

- De är på väg till Kalmar just nu. Han kommer ikväll, professorn.

Han tycktes somna om. Ingela stängde fönstret och drog för. Han tittade upp.

- Låt gardinen vara, syster. Jag minns när jag var underläkare i Växjö, det var en het sommar-
dag och jag hade en patient med min egen prognos. Jag kunde inget mer göra än att dra för
gardinen. Då sade han: "Låt solen vara, lille vän, hon är välsignad." Den lille vännen, det var
jag. När jag var på väg ut sade han till sköterskan: "Han menar väl, den lille doktorn. Han kan
inte hjälpa mig, men han vågar inte sä'at." Syster Ingela, jag är slutbehandlad, jag är färdig-
behandlad, men jag är - inte färdig. Jag vill bli färdig först, men min prognos slog fel. Det går
fort utför nu, fortare än jag hade räknat med.

Solen sken därutanför. Det var sommar och söndagsförmiddag. En bofink i trädgården sjöng.
Ingela gick försiktigt ut. Han hörde hur hon duschade, gjorde sig i ordning och flyttade
dynorna. Hon kokade kaffe och kom in igen.

- Syster Ingela, har ni läst Selma Lagerlöf?

- Bara Nils Holgersson, professorn.

- Jag hade en god vän i Lund, Edvin Gustafsson, han var professor i historia. Han berättade
om en händelse i början av Selma Lagerlöfs Jerusalemsbok. Det är en man som går och plöjer,
och han säger till sig själv: "Tänk, om far hade levat. Då hade jag berättat allt för honom, och
när jag hade gjort det, hade jag vetat vad jag skulle göra." Det är på det sättet med mig nu. Det
är därför jag vill att Jakob skall komma. Han är väl präst på något sätt?

- Inte riktigt, professorn.

- På något sätt i alla fall. Jag skulle berätta om mitt liv för honom, inte om framgångarna, dem
bryr jag mig inte om längre, jag skulle berätta om det, som blev fel, och om allt det man - jag -
aldrig blev färdig till. Tror ni han skulle lyssna?

- Det skulle han säkert, professorn.

- Det är konstigt, jag minns inte längre de största dagarna. Jag minns inte min disputation-
dag, jag minns inte professorsutnämningen, jag minns inget av Nobelkommittén. Men jag
minns den dagen, när Carl-Erik tog sina första steg. Och jag minns att jag tänkte att jag hade
fått min hämnd på medicinmaskinisterna, alla som var som den där Bergmark. De har plågat
mig halva livet. Den ende, som har förstått mig riktigt är Peter Petersen, han är professor i
Hannover, psykolog egentligen. Men ni vet inte vem Bergmark är, syster. Det var Carl-Eriks
läkare. Johanna och Mattias trodde att jag var en snäll gammal doktor, men jag var ute efter

hämnd. Det var därför jag skrev yttrandet till Carl-Eriks anmälan. Ja, lite snäll var jag kanske också, men bara lite. Är det ömkligt, syster?

- Det är mänskligt, professorn.

- Ja, nu säger jag till er det som jag hade tänkt att säga till Jakob, men det kan göra detsamma. Jag minns det där året vi hade en homosexuell amerikan som Nobelpristagare. Jag röstade mot honom, för jag visste hur det skulle gå. I våras fick jag reda på att det var en process på gång mot honom i Amerika, han hade tagit dit småpojkar från Nya Guinea. Då fick jag rätt. Det kändes bra. Men det hade varit mycket bättre att han inte alls gjort det, det hade varit bättre än att jag fick rätt. Känner ni Jan Helander, syster?

- Jag har bara hört namnet, professorn.

- Han var professor i gerontologi, men nu gör han visst något annat. Han brukade säga att människan är en skiktad varelse, mörka skikt och ljusa skikt. Nu ser jag mina mörka skikt, mer och mer.

- Men ni är bara en människa, professorn.

- Nu är jag bara en människa, men jag har varit en halvgud, för patienterna. Ingen har kunnat diagnosticera som jag, ingen enda. Jag visste det, jag var nöjd med det, men jag var aldrig tacksam. Vem skulle jag tacka, syster? Mig själv? Men nu är det slut med allt. Halvguden var en dödlig, en människa bara, precis som ni sade. Vad är det för dag idag, syster?

- Det är söndag, professorn.

Han var tyst en stund.

- Hjälp mig att sitta upp, syster.

Hon hjälpte honom. Utanför satte någon igång en gräsklippare.

- Jag minns inte dagen, när jag blev invald i Nobelkommittén. det borde varit den största dagen i mitt liv. Men jag minns den dagen, när min son sade: "Pappa, du hade tid för alla andra, bara inte för oss." Vad skulle jag säga? Att jag hade gått på cirkus med dem? Att det var bra för dem att jag blev professor? Jag är som Strindberg, syster Ingela, jag håller domedag med mig själv. Det är sent påtänkt, det går fort utför nu. Men jag föredrar cancer framför senil demens, man får i alla fall behålla huvudet klart in i det sista.

Det ringde på dörren. Det var distriktssköterskan med morfinet. Han blev liggande tyst en halvtimme efter sprutan. Ingela ordnade i rummet och utanför. Hon satte sig ner och tog hans hand.

- Syster Ingela.

- Ja, professorn.

- Nu har jag sagt till er allt vad jag hade tänkt säga till Jakob, men det blev inte som det där som Edvin Gustafsson berättade. Jag blev inte färdig ändå. Kommer Jakob snart?

- Ikväll, professorn.

- Jag tror inte jag orkar berätta alltihop en gång till. Det kanske inte behövs. Ni kan berätta det för honom, om ni vill.

- Jag har tystnadsplikt, professorn.

- Det är rätt, syster. Han behöver inget veta. Han vet ändå. Vad tror ni, att han kommer att säga?

- Han kanske läser något för er.

- Vad läser han?

- Kanske en psalmvers.

- Ja, vem vet, det kanske finns psalmverser för gamla hedningar också. Jag är trött på mig själv nu, det är färdigt med det. Det kanske skulle vara dags för en psalmvers. Vad var det ni sjöng i Eksjö, den där som soldaterna sjöng på kvällen? Kan ni den?

- Jag minns inte.
- Men tog ni inte det där häftet de delade ut på regementet?
- Jag tänkte inte på det, professorn.

Hon såg att han blev besviken.

- Det gör detsamma, syster. Säg till Jakob att han läser det för mig, när han kommer. Jag tror det räcker. Be honom sitta en stund hos mig, om jag sover. Han kan skriva ner det där ni sjöng i Eksjö och ni kan läsa det för mig sedan. Tycker ni att jag är en krävande patient, syster?

Ingela visste inte vad hon skulle svara.

- Terminalvård är en svår sak, svårare än diabetes. Ta inte illa upp av mitt sätt, syster, det är en yrkessjukdom. Jag är van att kräva. Jag har krävt av mig själv och krävt av andra. Det har varit mitt liv. Men jag vet ju att jag inte har rätt att kräva något av er. Ni följde med, bara för att ni är snäll.

- Det är mitt yrke, professorn.

- Det är rätt, syster, ni är av den gamla sorten. Det är Jakob också. Nu skall jag sova. Väck mig, när han kommer.

Söndag natt, Hässleholms station.

Siegmund Schüttauf kom inte längre än till Hässleholm. Sista tåget till Bräkne-Hoby hade gått för länge sedan. Han ville inte ta in på hotell och stannade på stationen tills väntsalen stängde. Sedan satte han sig på en soffa utanför med väskorna under sig. Strax innan korvkiosken stängde köpte han en hamburgare.

Det var inte bara Nils, som var orsaken till att han gav sig iväg, det var lika mycket Ingela. Hon hade gett sig iväg från Eksjö med Ruben Johansson utan att fråga honom. De andra hade sagt att Ruben var mycket dålig, men om det bara var det, hade lasarettet varit rätt plats. Schüttauf tyckte instinktivt illa om Johansson. Han var en översittare av gamla sorten, den där självgoda och inexakta sortens gammal familjeläkare, en snäll farbror doktor. Schüttauf kände till dem, han hade haft ett par sådana på kliniken i Göttingen. De var inte lätta att avslöja, men Siegmund hade satt dit dem. Det var obegripligt att Johansson blev invald i Nobelkommittén. Det är bara i Sverige något sådant kunde vara möjligt. Men Siegmund, honom kunde man sätta som distriktsläkare i Bräkne-Hoby för att ta hand om folk, som ramlat ner ur körsbärsträd eller blivit hundbitna. Siegmund hade börjat hata körsbärsträd, sedan han kom dit. Vad skulle han i Bräkne-Hoby att göra? De behövde ingen professor i neurologi, de behövde en fältskär eller en snäll farbror doktor, en som Ruben Johansson, som kunde lyssna på deras lungor, ge dem penicillin och remittera allt annat till Karlskrona.

Siegmund frös och tog upp en tröja ur väskan. Några halvfulla pojkar kom fram i gatljuset. De fick syn på honom och kom över. Tre av dem hade hembränt i Coca-colaflaskor. Siegmund reste sig.

- Hej, gubben lilla, varför är du ute så sent? Har gumman låst för dig?

- Skall du inte smaka lite?

De räckte fram en plastflaska. Han skakade på huvudet.

- Men du kan väl ta lite godis. Vi är snälla mot gamla gubbar, jättesnälla.

En av dem höll fram en kladdig påse med karameller.

Han tog en.

- Ta fler, ta en till gumman också.

Han tog två.

- Ta fler, en till tjejen också.

Han tog tre.

De gick vidare i natten.

- Hej då, lilla gubben.

Han satte sig igen med karamellerna i handen. Efter en stund slängde han dem i en papperskorg.

Men det var inte bara på grund av Nils och Roland, som han hade gett sig iväg. Det var också på grund av Ingela. Hon hade berättat för honom om Stasi-brevet till Jakob. Han hade begärt det av henne, han hade krävt det, men Ingela hade vägrat. Det var första gången Ingela hade vägrat honom något. Han hade velat vara snäll mot henne och ta med henne på resan. Det hade ingalunda varit billigt. Detta var tacken.

Söndag morgon, Solrosgatan 44 i Jönköping.

Tidigt på morgonen stannar en polisbil utanför på gatan. Här bodde Lars Bergmark, Carl-Eriks förre läkare. Det var innan han bröt upp och blev sambo med Annika, hon som arbetade för Carl-Erik på åklagarmyndigheten.

En polisman stiger ur bilen och ringer på. Dörren öppnas av en kvinna i morgonrock. Två pojkar i tioårsåldern tittar fram bakom henne.

- Är ni Lars Bergmarks hustru?

- Ja, nej, vi är skilda.

- Det har inträffat ett dödsfall.

- Men han var inte sjuk.

- Han har varit deprimerad en längre tid.

- Vad betyder det?

- Förgiftning.

Hon knyter morgonrocken hårdare om sig.

- Kom in.

XXVII

Nils vaknade tidigt på söndagsmorgonen, redan före klockan sex. Han vaknade alltid tidigt sommartid. Hade han varit hemma, skulle han kokat kaffe, gjort sig några smörgåsar och läst Svenska Dagbladet ute på altanen. Han brukade få en timme innan Elsa steg upp och telefonen började ringa. Nils hade alltid tyckt om Svenska Dagbladet. Det var en intelligent tidning. Det enda han inte uppskattade var kritiken av regeringen. Den var inte rättvis, den var stötande för honom som jurist. Det fanns inget försök att förstå de bakomliggande motiven, ingen åtskillnad mellan vad som var sagt för rörelsens invärtes bruk och vad som gällde utåt. Egentligen fanns det ingen förståelse för förutsättningarna och ingen insikt i att regerandet var en balansakt med en stor och splittrad rörelse som bas.

Nils visste mycket om det där. Han hade arbetat med flera socialdemokratiska hövdingar. De var inte sämre än de borgerliga, snarare var de rätt lika och alla verkade de lättade att ha kommit ut ur partilivet. I allmänhet uppfattade de Nils som en opartisk ämbetsman, och det var

just det han ville vara. De hade visat honom förtroende på det sätt som de var i stånd att visa förtroende, och några av dem hade varit förtroliga, när de var på väg att bli berusade. Nils visste mycket om arbetarrörelsens inre liv, och rimligen borde Svenska Dagbladets redaktörer veta lika mycket i Stockholm som han visste i Vänersborg. Det var stötande att de inte var rättvisa. Men för övrigt tyckte Nils om Svenska Dagbladet. Det var hans finaste stund på dagen, när han satt på altanen med tidningen. Sedan började livet.

Han hade alltid varit på länsstyrelsen före åtta. Hövdingarna kunde komma fram mot tio och gå klockan fyra, men Nils gick aldrig före fem. En del av dem verkade ha gjort sitt, när de fick utnämningen. Nils kom ihåg en gammal professor i Lund om vilken det sades att pennan stannade i utnämningsogonblicket. Mer än en hövding Nils hade sett var sådan. Inte alla, men några.

Det var inte alltid Elsa hade stigit upp, när Nils gick. Nu sedan hon blivit av med sitt arbete och börjat med musik igen, kom hon ofta hem sent. Nils lät henne sova. Det var han, som hade uppmuntrat henne att börja med musiken. Han var glad för det. Elsa hade en bra tid nu.

Men idag fanns det ingen länsstyrelse, ingen tidning och ingen altan. Nils hade tänkt att gå en morgonpromenad med Elsa, men han ville inte väcka henne. Försiktigt steg han upp, klädde på sig och gick ut ur rummet.

Det var tomt i korridorerna och i receptionen, men ytterdörren var uppställd och sval luft strömmade in. Han bläddrade bland tidningarna men lät det sedan vara. Det var för stilla för att börja med tidningen idag, för stilla och för vackert. Han hörde att någon öppnade en dörr däruppe. Han gick ut på torget. Han ville helst vara ensam en stund till.

I rummen vaknade de, den ene efter den andre. Kerstin och Ernst var först uppe. Malin och Jakob träffades vid receptionen. Jean-Luc sov mycket tungt. Strax efter midnatt hade han tagit en sömntablett och somnat på den. Carl-Erik väckte Birgitta strax före frukost.

- Det är dags, Gittan-vännen, det är frukost snart.

Hon slog upp ögonen och såg att han hade börjat bli gammal och att hans ögon var milda när han såg på henne, nästan som när de var nyförlovade.

Jonas var tidigt nere vid bussen. Idag skulle han köra. Pappa hade inte sagt något om semestern. Malin och Elenor hade lovat att hjälpa Carina också på morgonen. Han kunde höra dem genom det öppna fönstret. Malin hade tagit sig på den sista tiden.

Det var uppbrottsstämning i bussen. Egentligen var det bara glasbruksbesöken och Kalmar kvar nu. En del tyckte kanske, att de kunde låtit Kalmar vara, men Nils hade bestämt sig för att de skulle sluta vid Sven-Åkes grav.

Glasbruken blev Madeleines behållning av resan. Hon gick fram och tillbaka i försäljningslokalerna och lastade det ena efter det andra på Oscar. Mest tog hon stora glasfat i skarpa färger. Det slipade och graverade brydde hon sig inte om. Stora fat skulle det vara, helst gula eller gröna. Jean-Luc gick inte ens av vid glasbruken. Han hade ont i huvudet.

*

Elenor satte sig bredvid Carl-Erik.

- En gång talade du om att man måste ha en inre kompass.

- Jag minns det där. Jag hade varit på en kurs i folkrätt, som försvaret ordnade på Väddö. Skarstedt ledde den, du vet, hovrättspresidenten. Men det var inte han som sade det där om kompassen, det var en ung jurist, jag har glömt vad han hette.

- Du sade i alla fall att utan inre kompass är det likgiltigt vilka lagar man har. Jag har tänkt på det

där med inre kompass. En kompass har något som drar. Kanske har vi kompassen allihop, men det är något som stör ut det som drar.

- Du skulle tala med Oscar om det. Han vet allt om störsändare.

- Det är inte så jag menar, men jag tycker att alla, som Nils har berättat om, har dragits åt samma håll.

- Utom Peder, han som blev kyrktjuv i Norra Sandsjö.

- Det var inte Peder som var viktig för oss, det blev inget av med hans liv. Jag skulle vilja veta vad som drog de andra.

- Det drar nog redan i dig själv. Jag har också känt det.

Hon tryckte hans hand, helt lätt, reste sig och gick bakåt i bussen.

*

Det mulnade. De körde ut från Kosta och enstaka regndroppar föll. Jakob halvsov vid Malins sida. Gång på gång såg han sig själv på porrklubben i Västerås. Han satt på sängkanten, Ulrika kom in, han försökte säga något om att gå hem och hon bad honom stanna. Sedan kom det andra, det som han helst ville, men inte kunde glömma, det som Malin inte visste om.

Han såg ut genom fönstret – kilometer efter kilometer av mörkgrön, hög skog. Tänk, om han hade haft någon att berätta det för. Andreas, hans studiekamrat i Uppsala, hade en gång sagt till honom att alla borde ha en själasörjare. Jakob hade tyckt att det lät bra, men det hade inte blivit av. Jakob hade behövt det nu. Han hade behövt fråga, om han alls kunde ha den där andakten i Kalmar, när det nu var som det var med Ulrika och barnet och alltihop. Han försökte komma ihåg vad Oscar hade sagt.

Oscar var alldeles lugn idag. I natt hade han inte drömt. Madeleine märkte det redan vid Frukosten i Vetlanda. De hade satt sig hos Mattias och Johanna, och Oscar och Mattias pratade fiske. Själv hade Oscar inte fått något, men Mattias hade lämnat in sina foreller i köket på kvällen. De räckte till alla fyra. Oscar lade upp halva sin portion på kaffefatet och gick bort till Nils med den. Madeleine såg på avstånd, att Elsa lyste upp. Madeleine tyckte om Elsa.

Nu satt Madeleine vid Oscars sida i bussen, och hon var glad för att han såg glad ut.

Det regnade, när de lämnade Nybro bakom sig, och det regnade vid infarten till Kalmar. Jonas körde, och han visste vägen till kyrkogården. Det hände aldrig att Jonas körde fel. Det fanns ingen av Rolands förare, som var bättre än Jonas. Han var till och med bättre än Roland själv. Roland satt rätt långt bak i bussen, på höger sida, med Vivianne bredvid sig. Men det var inte Vivianne han såg på, det var Jonas: stor, stark, lugn. När man har en son som Jonas har livet inte varit förgäves. Just nu tänkte inte Roland på att Jonas ville åka på en kurs för anhörigvårdare. Ibland är det skönt att glömma.

Men efter en stund såg Roland ändå att Carina satt där framme.

- Det kanske ordnar sig ändå på något sätt, tänkte han.

Och fast han inte ville tänka så, kom ändå den tanken med, att Carina kanske inte skulle leva så länge till. Då skulle det lösa sig för Jonas. Det var obehagligt för Roland att han tänkte på det viset, men han kunde inte låta bli. För att slippa från det sade han till Vivianne:

- Hur var det med den där resan till Petersburg? Vi har en buss, som går om två veckor.

Men Vivianne svarade:

- Jag får tala med Madeleine hur hon har det. Hon ville följa med.

Vivianne kunde inte med att säga att de skulle åka med ett annat bolag.

Nils hade ordnat så att ett bud från blomsterhandeln skulle möta dem med en krans vid kyrkogården i Kalmar. Bara det kostade hundra kronor, men Nils ville ha det så.

- Det är mycket ovanligt, sade blomsterhandlaren, en söndag och allting.
- Det får kosta vad det vill, sade Nils.

Anne gick före dem till graven, hand i hand med Elenor. Barnen var med Joakim.

Det bara blev så, att Roland blev stående vid Carinas rullstol. Medan Jonas parkerade bussen. De andra började långsamt gå in mot kyrkogården.

- Skall vi vänta på Jonas, eller skall jag köra dig, frågade han.
- Du kan köra.

De samlade sig i en halvcirkel runt graven. Nils hade helst velat vara bättre klädd idag, men regnet hängde i luften och han hade bara sin ljusa sommarjacka att ta på. Han lämnade kransen till Oscar.

- Kära släktingar, vi har nu nått målet för vår färd, att hedra minnet av Sven-Åke, som förde oss samman på detta sätt. Många av er mötte honom aldrig i livet, men själv hade jag förmånen att lära känna honom. Han hade som många i sin generation olika politiska engagemang i sin ungdom, men det är inte platsen att tala om det här. Han disputerade i Åbo 1971 och blev hedersdoktor i Göttingen 1983. Han var en internationellt uppmärksam forskare med många uppdrag, framförallt utomlands. Här hemma blev han aldrig mer än lektor vid Stagneliusskolan. Han fick en förtidig död genom en tragisk trafikolycka 1991.

Jag kan väl säga, att Sven-Åke och jag fann varandra de sista åren av hans liv. Han var en trofast vän, en äkta kamrat. På vägen hit talades Carl-Erik och jag vid om den här stunden, och Carl-Erik gav mig en liten vers av Hjalmar Gullberg, som jag gärna ville läsa upp för er:

Lägger som himmelsk läkning
mot djupa själasår
en vän, fri från beräkning,
sin hand i vår . . .

Precis så var det med Sven-Åke.

Sommaren 1990 gjorde vi tillsammans en bilresa, ungefär där vi nu har varit, och det har för mig varit en kär plikt och ännu mer, att få fullfölja vad han tänkte. Vi lägger nu ner vår gemensamma krans på hans grav, med tacksamhet för allt vad han har betytt. Vi ägnar Sven-Åkes minne en tyst minut.

- Nu återstår bara andaktsstunden i kapellet. Anne visar oss vägen.

Nils hade varit särskilt noggrann med denna sista punkt i programmet. Han hade talat två gånger med kyrkoherden och en gång med kyrkogårdsföreståndaren, och dessutom hade han skickat programmet till dem båda med andakten särskilt förstruken.

Kontakten med kyrkoherden hade inte varit angenäm.

- Vem skall hålla andakten, frågade han.
- Vi har egen präst med oss.
- Vem är det?
- Ja, det är en blivande präst, min sonson, faktiskt.

- Vad heter han?

- Jakob Sandman.

- Det namnet har jag aldrig hört.

Avmäkt, som han hade brukat tala till enfaldiga kommunalpolitiker, sade Nils:

- Men ni kanske kommer att få höra det framöver.

- Ja, jag skall tala med kyrkorådet.

Andra gången hade han glömt att tala med kyrkorådet, men det skulle nog gå ändå - trodde han. Kyrkogårdsföreståndaren hade talat om övertid och facket, men till sist antecknade han dag och tid. Nils hade bett Anne att personligen kontrollera det hela en gång till. Mer kunde han inte göra.

Anne var först framme vid kapellet och tog i dörren. Den var låst. Jakob gick fram och tog i dörren, han också. Nils gick runt och försökte på baksidan. Det var låst överallt. De såg på varandra.

- Vi kan vara härute, sade Jakob och öppnade sin portfölj.

Elsa gick fram till honom.

- Jakob lille, det börjar regna. Vi sjunger en psalm här, och så får det vara vår avslutning. Vi sjunger något alla kan; Härlig är jorden.

Regndropparna föll allt tätare. En del tog på sig regnjackor och fällde upp paraplyer. Elsa såg på Malin och nickade. Tillsammans började de, och de andra stämde in:

Härlig är jorden, härlig är Guds himmel,
Skön är själarnas pilgrimsgång.
Genom de fagra riken på jorden
Går vi till paradiset med sång.

Tidevarv komma, tidevarv försvinna,
Släkten följer släktens gång.
Aldrig förstummas tonen från himlen
I själens glada pilgrimssång.

Änglar den sjöngo först för markens herdar.
Skönt från själ till själ det ljud:
Människa gläd dig, Frälsaren är kommen,
Frid över jorden Herren bjöd.

De stod tysta en stund framför den låsta porten. Sedan vände de om mot bussen, en efter en.

Utanför bussen tog Joakim, Rikard och Anne farväl av dem.

*

Elenor såg Carl-Erik och Birgitta stå vid grinden. Han hade lagt sin arm om hennes axlar. Han såg lycklig ut. Elenor tänkte:

- Det är något fel på hans huvud ändå. Han har inte fattat det där med barnet. Det kan inte vara hans.

Men Birgitta hade gråtit. Det syntes. Till och med Carl-Erik såg det, när han rättade till hennes regnjacka.

- Har du gråtit?

Hon skakade på huvudet, men sedan sade hon:

- Det var så hemskt därborta. Jakob hade förberett sig hela resan, och så blev det ingenting av. Varför skulle Elsa komma dragande med sin dumma psalm? Det var så hemskt, jag tänkte på Mattias hela tiden. Det kunde varit han, tänk om det hade varit Mattias, som hade stått där. Du måste göra något för honom, för Jakob, menar jag. Du är ju i EU, du klarade NOVEMA-Brockhaus och alla de andra målen. Kan du inte göra något för Jakob?

Carl-Erik stod tyst. Egentligen hade han velat säga, att NOVEMA-Brockhaus var en bagatell jämfört med det som Jakob gett sig in på, men han visste inte hur han skulle uttrycka det. Orden kom inte så lätt nu längre.

Till sist sade han:

-Jag skall se vad jag kan göra.

- Så säger ni alltid, men ni menar det aldrig.

Han stod tyst en stund.

- Förlåt, Gittan.

*

Vid kyrkogårdsgrinden frågade Nils.

- Hör du, Jakob, har du tänkt på det där med frimurarna? Det är för ditt eget bästa.

- Jag har tänkt på något annat.

Han steg upp i bussen, tog mobiltelefonen, letade fram en lapp ur plånboken och slog numret. Han behövde bara ringa två signaler.

- Eksjö garnison. Ni söker kapten Axing. Han är inte . . . ett ögonblick, han är på ingående.

Det var tyst en kort stund.

- Axing.

- Det är Jakob Sandman. Minns du mig?

- Klart jag minns dig.

- Du lovade att jag fick ringa. om det körde ihop sig. Det har kört ihop sig nu. Får jag komma tillbaka?

- Visst, det fixar vi. Kom du bara.

Carina fångade hans blick. Han förstod att hon ville säga något och lutade sig ner mot henne.

- Du är i alla fall präst för mig, sade hon tyst och snabbt.

Just då startade Jonas bussen.

Tallinn sommaren 1997

